

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI YADTA

RECENT PERIOD TURKISH STUDIES

ISSN 1304-9720
e-ISSN 2547-9679

CİLT/VOLUME:17

YIL/YEAR: 2018 / 2

SAYI/ISSUE: 34

Yılda İki Kez Yayınlanan Ulusal Hakemli Dergi
National Peer Reviewed Journal Published Two Times Yearly

Dergi, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD) tarafından taranmaktadır.
The journal is scanned by SOBIAD.

Dergimizdeki İngilizce, Fransızca ve Almanca makaleler
Index Islamicus tarafından taranmaktadır.
English, French and German articles in our journal are indexed
by Index Islamicus.

Dergimize gönderilen makalelerin intihal kontrolü iThenticate İntihal Tespit
Programı ile gerçekleştirilmektedir.
Plagiarism control of articles submitted to our journal is carried out
by iThenticate Plagiarism Program.

Araştırma ve Yayın Etiğine uygunluk açısından ICMJE
(International Committee of Medical Journal Editors) ile COPE
(Committee on Publication Ethics) tavsiyelerine uymayan makaleler reddedilir.
Articles failing to comply with the recommendations of ICMJE
(International Committee of Medical Journal Editors) and COPE
(Committee on Publication Ethics) with regard to the research and
publication ethics are rejected.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Baskı Tarihi: Aralık 2018 / Publication Date: December 2018

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları = Recent Period Turkish Studies.-- İstanbul :
İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002-

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 1304-9720

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

e-ISSN: 2547-9679

<http://dergipark.gov.tr/iuydta>

1. TARİH – TÜRKİYE – SÜRELİ YAYINLAR. 2. ATATÜRK İLKELERİ VE
DEVRİMLERİ. 3. ATATÜRKÇÜLÜK. 4. TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ.

Baskı:

Kültür Sanat Basımevi
www.kulturbasim.com
Sertifika No: 22032

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI YADTA

RECENT PERIOD TURKISH STUDIES

CİLT/VOLUME: 17

YIL/YEAR: 2018 / 2

SAYI/ISSUE: 34

Sahibi / Owner: İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü adına
Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Editör / Editor: Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor:
Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor:
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor:
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB

Yazı Kurulu / Editorial Board:
Prof. Dr. Mustafa BUDAK (Başkan)
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK
Doç. Dr. Serkan TUNA
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB
Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

Danışma Kurulu / Advisory Board:
Prof. Dr. Mustafa BUDAK (Başkan)
(İstanbul Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN
(Yeditepe Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
(Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR
(Yıldız Teknik Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Kenan OLGUN
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
(*Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon/Türkiye*)
Prof. Dr. Vasıf QAFAROV
(*Bakü Devlet Üniversitesi-Bakü/Azerbaycan*)
Prof. Dr. Musa QASIMLI
(*Bakü Devlet Üniversitesi-Bakü/Azerbaycan*)
Prof. Dr. Selma YEL
(*Gazi Üniversitesi-Ankara/Türkiye*)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
(*İstanbul Üniversitesi-İstanbul/Türkiye*)
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU
(*Köstence Ovidius Üniversitesi-Köstence/Romanya*)
Doç. Dr. Michael REYNOLDS
(*Princeton Üniversitesi-New Jersey/ABD*)
Doç. Dr. Manizheh SADRI
(*İslam Azad Üniversitesi-Tebriz/İran*)

Birim Yayın Komitesi / Publishing Unit Committee:

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP (Başkan)
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TOPDEMİR

Sekreteryaya / Secretariat: Araş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN

Araş. Gör. Umut DERE
Araş. Gör. Duygu SAYGIN

İLETİŞİM BİLGİLERİ / CONTACT INFORMATION

Posta Adresi / Post Address:

İstanbul Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad. Takvimhane Sok. No: 19
Kat: 4
Beyazıt / İSTANBUL

Telefon / Telephone: 0212 440 00 00

Dahili / Intercom: 10626/10437/11955

Faks / Fax: 0212 440 03 45

E-posta / E-mail: ata.enst@istanbul.edu.tr

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- **Editörden Mektup**
Letter from the Editor
Mustafa BUDAK..... vii
- Makaleler/Articles**
- **Osmanlı Devleti'nin 'Muhasım Devlet' Politikasına Bir Örnek: Trablusgarp Savaşı ve İzmir'deki İtalyanlar**
An Example of the Ottoman Empire's Policy of 'Hostile State': The Turco-Italian War and the Italians in İzmir
Sezen KARABULUT 185-205
- **Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi**
The Importance of the Prime Ministry Ottoman Archives for the Armenian Question
Mustafa BUDAK..... 207-232
- **Millî Müdâfaa Vekâleti'nin Lojistik Faaliyetleri Kapsamında Satın Alma ve Tedarik Mevzuatı (1923-1938)**
Purchasing and Procurement Legislation within the Scope of the Logistic Activities of the Ministry of National Defence (1923-1938)
Derya Levent MİYAK-Serkan TUNA 233-266
- **Nuri Sait Paşa'nın Türkiye Ziyareti ve 1946 Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması**
Nuri Said Pasha's Visit to Turkey and the Treaty of Friendship and Good Neighbourhood Concluded Between Iraq and Turkey in 1946
Gürbüz ARSLAN 267-310
- **Türk Milli Eğitim Sisteminde Barış Gönüllüleri ve Faaliyetleri**
Peace Corps and Their Activities in the Turkish National Education System
Mehmet GÜNDÜZ..... 311-336
- Çeviriler / Translations**
- **Halil Fikret Kanat'ın Muallimler Mecmuasında Yayımlanmış İki Yazısı: Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I-II**
Halil Fikret Kanat's Two Articles in Muallimler Mecmuası (Journal of Teachers): Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I-II (About the New Organization of Our Schools I-II)
Hayrünisa ALP 337-358
- Kitap Tanıtımı / Book Review**
- **Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**
Efe GÜZELOĞLU 359-363
- **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisinin Amacı ve Yayın İlkeleri**
Aim and Publication Principles of Recent Period Turkish Studies..... 365-371

EDİTÖRDEN MEKTUP

Her başlangıç, yeni ümitler, yeni heyecanlar demektir. Aynı zamanda büyük bir sorumluluk anlamına gelmektedir. Bilindiği üzere, Ağustos ayında enstitümüz yönetimi değişince, tabiiyle dergimizin editör başta olmak üzere yayın kurullarında da değişiklik zorunlu hale gelmiştir. İşte, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nin Aralık sayısı bu yeni yönetim tarafından hazırlanmıştır

Şurası bir gerçek ki, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1933'de kurulması itibarıyla Türkiye'nin ilk İnkılap Tarihi Enstitüsüdür (o yıllarda ismi sadece İnkılap Enstitüsü). O yıllardaki amacı, Atatürk'ün önderlik ettiği Türk İnkılabı'nı, bu devri bizzat yaşamış ve hazırlamış insanların sıcaklık ve heyecanını yeni nesillere aktarmaktı. Bu misyonu üstlenenler arasında; Yusuf Kemal Tengirşek, Yusuf Hikmet Bayur, Mahmut Esat Bozkurt ve Recep Peker gibi siyaset ve ilim adamları vardı. Ancak, geçen yıllar içinde inkılabı yaşayan ve uygulayan kimseler kalmayınca, onların fikir ve uygulamalarının bilimsel yöntemlerle araştırılması gereği doğmuş ve bunun sonucunda bütün İnkılap Tarihi enstitülerinin amaçları arasına, Türk İnkılabı'nı bütün yönleriyle bilimsel olarak araştırmak ve lisansüstü çalışmalarının yapılmasını sağlamak girmiştir.

Cumhuriyetimizin 95. yılını idrak ettiğimiz şu günlerde, enstitümüz ilk günün heyecan ve vazife bilinciyle Türk İnkılabı'nı ve sonuçlarını bilimsel olarak incelemeye devam etmektedir. Bu incelemelerin yer aldığı Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, son iki sene içinde periyodik olarak yayınlanmayı başararak, ULAKBİM tarafından taranmak üzere inceleme sürecine alınan ulusal dergiler arasına katılmıştır. Bundan sonraki hedefimiz, önce ULAKBİM tarafından taranmak, ardından da isim ve içerikte bir takım değişikliklere giderek dergimizi uluslararası standartlara ulaştırmaktır.

Bu sayımız, beş araştırma makalesi, bir çevrim-yazı ve bir kitap tanıtımından meydana gelmektedir. Dr. Öğr. Üyesi Sezen Karabulut, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine dayanarak "Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Politikasına Bir Örnek: Trablusgarp Savaşı

ve İzmir'deki İtalyanlar" başlıklı makalesini hazırlamıştır. Karabulut, çalışmasında, XIX. Yüzyıl ortalarından itibaren hukuken şekillenmiş olan "muhasım devlet ve tebaası"na yönelik uygulamaları, Trablusgarp Savaşı sırasında İzmir İtalyanları örneği üzerinden ortaya koymuştur. Savaşı sırasında İzmir İtalyanları örneği üzerinden ortaya koymuştur.

Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı olarak bir bürokratik tecrübeye sahip bulunan Prof. Dr. Mustafa Budak, "Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi" adlı makalesinde, Ermeni meselesi çerçevesinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne yönelik kapalılık iddiaları üzerinde durmuş ve bu iddiaların gerçekliğini sorgulamıştır. Ayrıca Budak, hem Devlet Arşivleri'nin yayınları, hem de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne dayanarak kaleme alınmış -Ermeni meselesine ilişkin- diğer akademik yayınlar üzerinden Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemini değerlendirmiştir.

Dr. Derya Levent Miyak'ın Enstitümüzde, Doç. Dr. Serkan Tuna danışmanlığında hazırladığı "Atatürk Döneminde Milli Müdafaa Vekaleti ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)" başlıklı doktora tezinden türetilmiş ve danışmanın ikinci yazar olduğu "Milli Müdafaa Vekaleti'nin Lojistik Faaliyetleri Kapsamında Satın Alma ve Tedarik Mevzuatı (1923-1938)" başlıklı makalesi, Atatürk dönemi Türk ordusunun her türlü ihtiyacının karşılanmasına önemli olan mevzuat ve uğradığı değişimleri anlatmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Arslan'ın makalesi ise "Nuri Sait Paşa'nın Türkiye Ziyareti ve 1946 Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" adını taşımaktadır. Makalede yazıldığı gibi bir Türk dostu olan Nuri Sait Paşa'nın, Türkiye ile Irak ilişkilerini geliştirmek için ne kadar gayret gösterdiğini; bu arada 1946'da Türkiye'ye yaptığı ziyaret esnasında imzalanan Türkiye-Irak Dostluk Antlaşması'nın hangi şartlarda imzalandığını ve antlaşma sonrası Türk ve Irak meclislerinde nelerin yaşandığını Gürbüz Arslan'ın makalesinden öğrenmek mümkündür. Çalışma, dönem gazeteleri ile TBMM Zabıt Cerideleri esas alınarak hazırlanmıştır.

Dergimizde yer alan son araştırma makalesi ise Dr. Mehmet Gündüz'e ait olup, "Türk Milli Eğitim Sisteminde Barış Gönüllüleri ve Faaliyetleri" başlığını taşımaktadır. Yazarının belirttiği üzere makalenin amacı, Barış Gönüllüleri'nin Türk eğitim sistemi içindeki yerini göstermektir. ABD vatandaşı olan bu kimselerin, üniversite

mezunu olmalarına rağmen, öğretmenlik formasyonundan yoksun bir halde oldukları ve daha ziyade İngilizce öğretmenliği yaptıkları, Gündüz'ün makalesinden anlaşılmaktadır. Aslında Barış Gönüllüleri, Gündüz'ün makalesinden öğrendiğimize göre; ABD Başkanı Kennedy tarafından 1960 yılında barış zamanındaki askeri güce alternatif olarak düşünülmüş bir programın adı olup, Amerikan çıkarlarını gözetmekteydi.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları'nda yer alan tek çevrim-yazı Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa Alp'e ait olup, "Halil Fikret Kanat'ın Muallimler Mecmuası'nda Yayınlanmış İki Yazısı: Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I-II" başlıklıdır. Bu çevrim-yazının amacı, Türkiye'nin önde gelen eğitimcilerinden Halil Fikret Kanat'ın 1928 öncesinde Muallimler Mecmuası'nda yayınlanmış iki makalesini yeni Türk harflerine aktarmak ve Kanat'ın görüşlerinin kısa bir analizini yapmaktır.

Dergimizde yer alan son yazı, enstitümüz doktora öğrencilerinden Efe Güzeloğlu'na ait bir kitap tanıtımıdır. Kitap, Prof. Dr. Mustafa Budak'ın "Misak-ı Milli'den Lozan'a, İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası" adlı eseridir. Bu eserin eleştirel bir tanıtımını sunan Güzeloğlu'na göre; yazar, bir dış politika meselesini tarihi malzeme üzerinden tartışmaktadır. Böyle bir yaklaşımın gerekli olduğunu savunan Güzeloğlu, bu sayede zaten güçlü geleneğe sahip olan diplomasi aygıtının fikri derinlik kazanacağı görüşündedir. Bu bakımdan Güzeloğlu, Budak'ın Misak-ı Milli'den Lozan'a adlı kitabının, önemli bir eser olduğunu düşünmektedir.

Hiç şüphesiz, her çalışma, bir emek ürünüdür. Bu vesileyle dergimizin hazırlanmasında emeği geçen, yazar, hakem, çevirmen ve sekreteryaya dâhil herkese teşekkürlerimi sunarım.

Yeni dergi heyecanlarında buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Editörü

LETTER FROM THE EDITOR

Every beginning means new hopes and new excitements. At the same it purports a great responsibility. As is known, in August, when the administration of our institute changed, naturally, a change notably for the editor of our journal and editorial boards had become compulsory. Hence the December issue of Recent Period Turkish Studies was prepared by this new administration.

As a matter of fact, Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and Reforms founded by year 1933 (in those years its name was merely Revolution Institute) is the first institute of Revolution History in Turkey. Its aim in those years was to hand down Turkish Revolution, the fervor and excitement of people who had experienced and prepared this era to the next generations. Among those who undertook this mission there were such politicians and scholars as Yusuf Kemal Tengirşek, Yusuf Hikmet Bayur, Mahmut Esat Bozkurt and Recep Peker. However, when there remained no one who lived and implemented the revolution in the past years, the necessity of researching their ideas and practices with scientific methods emerged. Thus, to scientifically survey Turkish Revolution in all its aspects and provide graduate studies have been among the purposes of all institutes of Revolution History.

In the days when we comprehend the 95th anniversary of our Republic, our institute scientifically continues to examine the Turkish Revolution and its results with the sense of excitement and duty of the first day. Journal of Recent Period Turkish Studies, which include these studies has managed to be published periodically in the past two years and joined the national journals pending to be indexed by ULAKBİM. Our next target is to be indexed by ULAKBİM first and then to make some changes in the name and content to bring our journal to international standards.

This issue consists of five research articles, one transcription and one book review. Assist. Prof. Dr. Sezen Karabulut prepared her article entitled "An Example for the Ottoman Empire's Policy of Hostile State: The Turco-Italian War and Italians in İzmir" by using the documents of the Ottoman Archives of the Prime Ministry. Karabulut, in her study, shows the practices towards "the hostile

state and citizens” via the example of Italians in İzmir during the Turco-Italian War.

Prof. Dr. Mustafa Budak, who has the bureaucratic experience of Deputy Director General of State Archives, focused on the allegations of closed condition towards the Ottoman Archives of the Prime Ministry within the framework of Armenian question in his article entitled “The Importance of the Ottoman Archives of The Prime Ministry for the Armenian Question” and examined the reality of these claims. Budak also evaluated the significance of the Ottoman Archives through the publications of both the State Archives and other academic publications related to the Armenian question and based on the Ottoman Archives of the Prime Ministry.

Dr. Derya Levent Miyak’s article titled “Purchasing and Procurement Legislation within the Scope of the Logistic Activities of the Ministry of National Defence (1923-1938)” was derived from his Ph. D. thesis called “Ministry of National Defense and the Security Policies in the Period of Atatürk (1923-1938)”. His thesis advisor is the second author of the article which describes the legislation and its changes that were important in meeting all the needs of the Turkish army in the period of Atatürk.

Assist. Prof. Dr. Gürbüz Arslan’s article bears the name “Nuri Said Pasha’s Visit to Turkey and the Treaty of Friendship and Good Neighbourhood Concluded between Iraq and Turkey in 1946”. It is possible to learn from Gürbüz Arslan’s article that as a friend of Turks, how much Nuri Said Pasha gave his all to improve the relations between Turkey and Iraq, under which conditions the Turco-Iraqi Friendship Treaty was signed during his visit to Turkey in 1946 and what happened in the assemblies of Turkey and Iraq after the treaty. The study was prepared on the basis of newspapers of the period and minutes of Turkish Grand National Assembly.

The last research article in our journal belongs to Dr. Mehmet Gündüz and is entitled “Peace Corps and their Activities in the Turkish National Education System”. As the author states, the purpose of the article is to show the position of Peace Corps within the Turkish education system. It is understood from the article of Gündüz that these people, who were US citizens, were deprived of teaching formation although they were university graduates and they mostly worked as English teachers. As we learn from Gündüz’s

article, Peace Corps were originally conceived by the US President Kennedy in 1960 as an alternative to military power in peace time. It was the name of a program aimed at getting to know the peoples of the target countries, to help them to develop and to introduce the US and its people in a good way, therefore it was looking out for American interests.

The only transcription in Recent Period Turkish Studies belongs to Assist. Prof. Dr. Hayr nisa Alp and is titled “Halil Fikret Kanat’s Two Articles in Muallimler Mecmuası (Journal of Teachers): Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I-II (About the New Organization of Our Schools I-II). These two articles were published before 1928 Alphabet Reform in Muallimler Mecmuası (Journal of Teachers). Thus, the purpose of this transcription is to translate the two articles of Halil Fikret Kanat, who is one of the prominent educators of Turkey, into new Turkish letters and make a short analysis of his views.

The last essay in our journal is a book review by Efe G zelođlu who is the Ph. D. student of our institute. The book is Prof. Mustafa Budak’s treatise called “Misak-ı Milli’den Lozan’a, İdealden Gerçeğe T rk Dış Politikası (From National Pact to Lausanne, Turkish Foreign Policy from Ideal to Truth)”. According to G zelođlu, who makes a critical overview of this treatise, the author argues a foreign policy issue in terms of historical material. G zelođlu, who advocates such an approach is necessary, has the opinion that the instrument of diplomacy which has already had a strong tradition will thus gain an intellectual depth. Consequently G zelođlu concludes that Budak’s book is an important treatise in this respect.

No doubt each study is the product of labor. I would like to take this opportunity to express my thanks to everyone including authors, referees, translators and secretariat who contributed for the preparation of our journal.

Hope to meet you with the excitement of our new journals...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Editor of Recent Period Turkish Studies

OSMANLI DEVLETİ'NİN 'MUHASİM DEVLET' POLİTİKASINA BİR ÖRNEK: TRABLUSGARP SAVAŞI VE İZMİR'DEKİ İTALYANLAR

Sezen KARABULUT*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devletinde 19. yüzyıl ortalarından itibaren hukuksal anlamda şekillenen 'muhasım devlet' ve tebaasına yönelik uygulamaları, Trablusgarp Savaşı sırasında İzmir İtalyanları özelinde ortaya koymaktır. Osmanlı Devleti, İtalyan kurumları ve tebaasına yönelik uygulamaları gerçekleştirirken bir takım hukuksal yükümlülüklerle uygun davranmak zorunda kalmıştır. İtalyan konsolosluğunun kapatılması, yetkilerinin ne şekilde ve hangi devlete devredileceği, İtalyan tebaanın durumu, savaş içerisinde güvenliğin sağlanması gibi bir takım konular Osmanlı Devletinin hukuki çizgide takip ettiği muhasım devlete yönelik savaş uygulaması örneklerinden olmuştur.

Çalışmanın kaynaklarını Osmanlı Arşivi belgeleri ve İzmir şehrinde yayın yapmış bir takım Türkçe süreli yayınlar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra konuyla ilgili bir takım kitaplar da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Trablusgarp Savaşı, İtalya, İzmir, Osmanlı Savaş Hukuku, Muhasım Devlet, Muhasım Devlet Tebaası.*

Abstract

AN EXAMPLE FOR THE OTTOMAN EMPIRE'S POLICY OF 'HOSTILE STATE': THE TURCO-ITALIAN WAR AND THE ITALIANS IN İZMİR

The purpose of this study is to present the practices towards 'hostile state' and its subjects, which had legally been shaped since the middle of the 19th century in the Ottoman Empire, within the context of Italians of İzmir during the Turco-Italian

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli, Türkiye.
E-mail: skarabulut@pau.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5416-8800>.
Makalenin Geliş Tarihi: 06.07.2018
Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 12.10.2018

War. The Ottoman Empire had to comply with a number of legal obligations while implementing the practices towards Italian subjects and institutions. Some issues such as the closure of the Italian consulate, how and to which state its authority to be transferred, the conditions of Italian subjects, providing security in the war were examples of war practices the Ottoman Empire followed through legal means towards the hostile state.

The documents from the Ottoman Archives and a number of Turkish periodicals published in the city of İzmir constitute the resources of the study. Besides, some books concerning the subject were also evaluated.

Key Words: *The Turco-Italian War, Italy, İzmir, Ottoman Laws of War, Hostile State, Subjects of Hostile State.*

Giriş

Antik çağlardan günümüze kadar devletlerarasında, etnik ve dinsel gruplar arasında çeşitli nedenler ile savaşlar yaşanmıştır. Savaş olgusu modern çağlarda hukuk düşüncesinde yer almaya başlamıştır. Savaş hukukunun oluşumunda uzun süre meşru savaş, meşru olmayan savaş ayrımı üzerinde durulmuş, bunu yaparken de asıl kaygı, savaşı bir biçimde sınırlandırmak olmuştur. Hukuk alanında yüzyıllar içinde savaşı sınırlandırmaya ve barışı sağlamaya yönelik düşüncelerde önemli değişimler meydana gelmiştir. Değişimin izlediği çizgi, temelde savaş seçeneğinin uluslararası ortamda sınırlandırılması, sınırlandırılmadığı durumlarda savaş olayının yarattığı yıkımı asgariye indirmek ve savaşın cereyanı sırasında insani değerleri olabildiğince koruyabilmektir. Son iki yüzyıldır, bu konularda birçok anlaşma imzalandığı görülür. Savaşı hukuk kurallarına bağlamak, bir yönüyle barışı da hukuk kurallarına göre yönetmek demektir. Dolayısıyla savaşın öncesinde, cereyanında ve sonrasında hukuk kuralları hep söz konusu olmuştur. Grotius'un ifadesiyle, "Barışta olduğu gibi, savaşın da yasaları vardır".¹

Sonuçları pek tatmin edici olmasa da savaş hukuku bugünkü aşamaya önemli bir süreçten geçerek gelmiştir. Savaş hukuku alanında en önemli adımların XIX. yüzyılda atıldığı görülmektedir. Sanayileşme ile birlikte makineleşmeye yönelik teknolojinin gelişmesi üzerine savaşlarda kullanılan yöntem ve silahların yıkıcı etkisi art-

¹ Cemil Oktay, **Modern Toplumlarda Savaş ve Barış**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 104.

mıştır. Klasik dönemlerde yapılan savaşlar genellikle cephe savaşları şeklinde gerçekleşmiş ve kullanılan silahlardan dolayı da sivil halkın yaşadığı kamusal alanlar üzerinde yıkıcı etki yaratmamıştır. Ancak XIX. yüzyıl yeni oluşan siyasi birlikler, yeni ekonomik yapılar, yeni toplumsal yapıların yaşandığı tarihin önemli olaylarının yer aldığı bir dönem olmuştur. Bu nedenle geçmiş dönemlere göre daha fazla mücadeleyi de beraberinde getirmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılın ortalarından itibaren savaşların yıkıcı etkisinin şehirlerde ve kamusal alanlarda hissedilmeye başlanması savaşlara yönelik bir takım düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Savaş ve barış sürecini düzenleme çabası beraberinde “uluslararası savaş hukuku” kavramını getirmiştir. Açıkça ilan edilmiş olsun veya olmasın, bütün savaşları düzenlemeyi amaçlayan “savaş hukuku”, savaşan ülkelerin birbiriyle ve savaşa katılmayan ülkeler ile olan ilişkilerini düzenlemekte, ayrıca bireylerin savaşta hak ve sorumluluklarını tayin etmektedir. Savaş hukukunun faydası, savaş sebebiyle yapılması gereken askeri eylemler ile insancıl gereklerin bağdaştırılmasına çalışılmasıdır. Savaş hukukunun amacı ise, savaşın sebep olduğu yıkımı olabildiğince az düzeye indirmektir². Bu amaç doğrultusunda savaş hukukunun oluşması yolunda ilk adımlar XIX. yüzyılın ortalarından itibaren atılmaya başlanmıştır. İlk olarak, 1856 tarihli Paris Deniz Hukuku Beyannamesi ile korsanlığın yasaklanması, deniz kuşatmalarının fiili olması, tarafsız gemilerdeki düşman eşyasının ve düşman gemilerindeki tarafsız eşyanın savaş kaçağı olmadıkça müsadere edilmemesine yönelik hükümler aracılığıyla deniz savaşları düzenlenmiştir. 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile savaş alanında yaralıların durumunun iyileştirilmesine yönelik kararlar alınmıştır. 1899 yılında da kara savaşlarının kurallarını düzenleyen I. La Haye Sözleşmesi³ imzalanmıştır. Ardından 1907 yılında I. La Haye Sözleşmesi’nin gözden geçirilmesi ve genişletilmesi sonucunda II. La Haye Sözleşmesi imzalanmıştır⁴. Bu sözleşmede alınan kararlar ile dost ve düşman devlet ayrımı yapılmıştır. Ayrıca kara, hava ve deniz saldırılarında uyulması gereken kurallar

² Yasin Aslan, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 79, 2008, s. 235.

³ Osmanlı Devleti’nin de taraf olduğu sözleşmedir. Tam metin için bakınız: **Düster**, 1. Tertip, C. 7, s. 307-341.

⁴ Yasin Aslan, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, s. 237.

açıkça belirtilerek karşılıklı zarar verme ilkesine göre düşman devlete karşı gümrük vergilerini yükseltme, sürgüne gönderme, okul ve iş yerlerini kapatma, boykot hareketleri gibi uygulamalar yasal hale getirilmiştir⁵.

XIX. yüzyılda dünyada bu tür gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devletinde Batı ile hem ticari ilişkilerin yoğunlaştığı hem de askeri mücadelelerin arttığı bir dönem görülmüştür. Ayrıca çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti savaşlar sırasında kendi iç güvenliğini sağlayabilmek amacıyla bir takım düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan yabancıların hukuki durumlarını tespit etmek için 1869 yılında *Tabiyet-i Osmaniye Nizamnamesi* hazırlanmıştır. Bu nizamname ile Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan yabancılar barış zamanında "ec-nebi", savaş zamanında "muhasama" olarak tanımlanmışlardır⁶.

Osmanlı Devleti ilk olarak Trablusgarp Savaşı daha sonra Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında uluslararası savaş hukukunun ilkelerine uygun davranarak savaştığı ülkeleri "muhasım devlet", sınırları içinde yaşayan yabancıları da "muhasama" olarak tanımlamış ve bu doğrultuda da bir takım politikalar uygulamıştır. Kapitülasyonların kaldırılması, konsoloslukların kapanması, yabancı postanelerin kapatılması, yabancı okulların kapatılması, gümrüklerin düzenlenmesi, yabancı şirketlerin Osmanlı kanunlarına tabii olması muhasım devletlere ve tebaasına yönelik önemli uygulamalardır.

1. Türk-İtalyan İlişkileri ve Trablusgarp Savaşı

Milli birliğini sağlayıp Avrupa da yeni bir güç olarak ortaya çıkan İtalya, gelişmiş diğer Avrupa devletleri gibi sömürgecilik politikası takip etmiştir. Ancak sömürgecilik yarışında birçok Avrupa devletine göre geç kalmıştır. Bu durumun farkında olan İtalyanlar, en kolay ulaşılabilecekleri bölge olan Kuzey Afrika da pay aramaya başlamışlardır.

İtalya'nın sömürge arayışında ilk hedefi coğrafi bakımdan yakınlığı dolayısıyla Tunus olmuştur. Ancak Tunus'un Fransa tarafından ele geçirilmesi üzerine İtalya, Kuzey Afrika da paylaşılmamış son Osmanlı toprakları olan Trablusgarp ve Bingazi'ye yönelmiştir. Bu

⁵ Tuba İnal, "Savaş Hukukunda Tecavüz ve Yağmayı Yasakla(ma)yan Rejimler: Lahey Sözleşmeleri (1899,1907)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, s. 27-47.

⁶ **Düstur**, "Tabiyet-i Osmaniye Nizamnamesi", 1. Tertip, C. 1, s. 16.

nedenle İtalya'nın 1881 sonrası izlediği dış siyasette Trablusgarp meselesi önemli bir yer tutmuştur⁷.

Fransa'nın Tunus'a yerleşmesi, İtalya'yı sömürgecilik politikasında Almanya-Avusturya cephesine dayanmaya götüren en önemli sebeplerden biri olmuştur ve İtalya bu işi yaparken de, bu iki kuvvetli merkezi devletin kendisine destek olacağına inanmıştır. Hatta bununla da yetinmeyerek, bu konuda İngiltere'nin de yardımını almak istemiş ve 1887 yılında Akdeniz Antantlarının kurulmasında aktif rol oynamıştır. 1887 yılında da Balkanlar (Arnavutluk), Adriyatik ve Ege Denizi'ndeki isteklerini Almanya'ya kabul ettirmeyi başarmıştır. İtalya sömürgecilik mücadelesinde isteklerini elde edebilmek için Akdeniz'in birinci derecede sömürgeci devleti olan Fransa ile 1900 ve 1902 de anlaşmalar yapmış ve Fransa'nın Fas'a yerleşmesine karşılık, kendisinin de Trablusgarp'ı almasını Fransa'ya kabul ettirmiştir.⁸

14 Şubat 1911 de İtalyan Dışişleri Bakanı Guicciardini İtalyan parlamentosunda; Osmanlı Devleti'nin Akdeniz sahillerindeki vilayetlerinin durumunun kendilerini İtalyan toprakları kadar ilgilendirdiğini, Kuzey Afrika'nın İtalyan hayat sahası ve menfaat mıntıkası içinde bulunduğunu, buralardan Osmanlı idaresinden başka bir vesayet sisteminin gelmesinin ve başka devletlerin müdahalelerinin kendilerini harekete geçirmeye yeterli olacağını, bunun için Fas'ta ki vaziyeti endişe ile takip ettiklerini, İtalya'nın böyle bir durum karşısında ilgisiz kalmasının mümkün olmadığını, İtalya'nın hayati menfaatleri içinde olan hadiselerde hareket hattının kesinliğinin bilinmesi ve bunu bütün dünyanın kabul etmesi gerektiğini söylemiştir⁹.

İtalyan Dışişleri Bakanının sözleri, XX. yüzyıl başlarında İtalya'nın Kuzey Afrika topraklarındaki hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır. İtalya, Avrupalı Devletler ile anlaşmalarını yaptıktan sonra Trablusgarp'ı sömürge yoluyla ele geçirebilmek için çeşitli yollar denemiştir. 1907 yılında Banco di Roma'nın şubelerini açarak Trablusgarp'a giriş yapmıştır. İtalya diğer Avrupalı devletler gibi bankalar kurup borçlandırma yöntemiyle Trablusgarp'ı sömürge haline ge-

⁷ İsrail Kurtcepe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 11.

⁸ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 630.

⁹ Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 20.

tirmeye çalışmıştır. Trablusgarp'ta banka şubesi açma iznini aldıktan sonra faaliyetleri giderek artan İtalya, 21 Nisan 1908'de vapur işletmesi izni alarak bölgede etkili olamaya başlamıştır¹⁰. Bu yollar ile İtalya savaş öncesinde bölgedeki ekonomik yapıyı denetim altına alamaya çalışmıştır. Bu durum savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştırmış ve denetimin İtalya'ya geçmesini kolaylaştırmıştır.

İtalya önce diplomatik yollar ile Trablusgarp'ı denetim altına almaya çalışmıştır. Bunun için 23 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota göndererek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp ve Bingazi'ye adamlarını göndererek yerli halkı İtalyanlar aleyhinde kışkırttığını ve İtalyanların tehlikeye maruz kaldıklarını, bundan dolayı bölgeyi terk etmek zorunda kaldıklarını iddia etmiştir¹¹. Her ne kadar Osmanlı Devleti bilginin doğru olmadığını ifade eden karşı nota vermişse de bu durum İtalya'nın savaş hazırlıkları yapmasına engel olamamıştır.

İtalya 28 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne verdiği bir ültimatonda, Trablusgarp ve Bingazi'nin Kuzey Afrika'nın diğer yerlerine oranla uygarlıktan uzak bırakıldığını, buranın keşmekeş içinde bulunduğunu, Osmanlı subay ve memurlarının İtalyanlara olduğu kadar diğer bütün yabancılara da kötü muamele yaptıklarını, bütün başvurulara rağmen Osmanlı Devleti'nin duruma bir çare bulmadığını, bu nedenden dolayı İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi askeri işgal altına almaya karar verdiğini bildirerek, karşı koyulmaması konusunda Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'a emir vermesini istemiştir. Osmanlı Devleti aynı gün verdiği cevapta, İtalyan iddialarını reddederek, bölgede bir asayişsizliğin söz konusu olmadığını, Osmanlı Devleti'nin İtalya ile iyi ilişkilere önem verdiğini belirtmiş ancak yine de Trablusgarp ve Bingazi'ye İtalya'nın istediği emri veremeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine İtalya 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir¹².

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ı savunacak yeterli gücü olmadığını düşünen İtalya savaşı kısa sürede tamamlayacağını ve bölgeyi denetim alacağını planlarken, süreç istediği gibi gelişmemiştir. İtalya; Trablus, Derne ve Bingazi gibi kıyı şehirlerini ele geçirmişse

¹⁰ İsrail Kurtcepe, **a.g.e.**, s. 10-11.

¹¹ Hale Şıvgın, **a.g.e.**, s. 32.

¹² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 639.

de ülkenin iç kısımlarına girmeyi başaramamış, savaşın uzayacağını anlayınca Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için bir takım baskı yöntemlerini uygulamaya başlamıştır. Bunun için de 23 Şubat 1912 de Beyrut'a, 18 Nisan da Çanakkale'ye ve Mayıs ayında da Rodos ve On iki Ada üzerine saldırılar düzenleyerek Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakıp barışa zorlamaya çalışmıştır.

Yaklaşık bir yıl süren savaşın sonunda Osmanlı Devleti hem hükümet bunalımı hem de Balkanlarda savaş ihtimalinin ortaya çıkması üzerine anlaşma kararı almış ve 18 Ekim 1912 de imzalanan Uşi Anlaşması ile İtalya istediği topraklara kavuşmuş ve savaşa son verilmiştir¹³.

2. Trablusgarp Savaşının Osmanlı Devleti'nin İç Politikasına Yansımaları

İtalya'nın siyasi birliğini tamamladıktan sonra sömürge yarışı içine girmesi ve bu hedefini gerçekleştirmek için XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kuzey Afrika üzerinde planlar yapması, bölgede İtalya ile yaşanacak bir savaşın kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu. Ancak İtalya'nın Osmanlı Devleti topraklarında yoğun ticari faaliyetlerinin bulunması ve durumu tehlikeye atmayacağı düşüncesi üzerine Osmanlı Devleti İtalya ile yaşanacak savaş ihtimalini görmezden gelmiştir.

İtalyan Hükümeti'nin 1911 yılı içerisinde Trablusgarp'ı işgal için sürdürdüğü askeri ve diplomatik hazırlıklara rağmen Osmanlı Devleti savaşa ihtimal vermemiş ve Roma Büyükelçisi Kazım Bey'in 7 Şubat 1911 tarihli Trablusgarp hakkındaki İtalyan hedeflerini açıklayan raporuna itibar etmediği gibi, 4 Haziran 1911'de gönderdiği raporu da dikkate almamıştır¹⁴. Bu nedendir ki Osmanlı Devleti 30 Eylül tarihinde İtalya'nın Trablusgarp'ı bombardımanına hazırlıksız yakalanmıştır. Gerçi Osmanlı Devleti, İtalyanların üzerine herhangi bir askeri birliğini gönderebilecek durumda değildir ve bu nedenle Trablusgarp'ta gerçekleşen savaş, gönüllü Osmanlı subaylarının yönetimindeki Müslüman yerli halk ile İtalyanlar arasında gerçekleşmiştir. Ancak Osmanlı Devleti resmi anlamda İtalya ile savaş du-

¹³ İsrail Kurtcepe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", OTAM, Sayı: 5, Ankara, 1994, s. 235-258.

¹⁴ İsrail Kurtcepe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, s. 45.

rumuna geçmiştir. Bu esnada İtalya Trablusgarp ve Bingazi'yi ilhak etmiş, uçaklar ile bomba ve mermi atarak uluslararası savaşa hukuka aykırı hareket etmiştir¹⁵. Bu nedenle Osmanlı Devleti öncelikle kendi sınırları içinde yaşayan İtalyanlar ve Müslüman halk arasında çatışma yaşanmaması için bir takım önlemler almak zorunda kalmıştır. Öncelikle İtalyan tebaaya karşı oluşabilecek gayrimeşru tepkilere karşı önlemler alınması gerektiği Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir¹⁶. Savaşın başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan İtalyan tebaa ile İtalyanlara ait kurumların durumunun ne olacağı hakkında vilayetlerden Dâhiliye Nezaretine telgraflar gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine 30 Eylül 1911 tarihli yazıda İtalya ile savaş durumundan dolayı konsoloshane ve postane gibi kurumların kapatılmasının uluslararası hukuka uygun olacağı vilayetlere bildirilmiştir¹⁷. Konsoloslukların kapatılması kararı üzerine İtalyan tebaanın himayesi sorunu gündeme gelmiştir. Bunun üzerine 2 Ekim 1911 tarihinden itibaren Osmanlı sınırları içinde yaşayan İtalyan tebaanın Alman konsolosluğu tarafından himaye edileceği, Alman konsolosluğu bulunmayan yerlerde ise Avusturya tarafından himaye edileceği kararı alınmıştır¹⁸. Osmanlı Devleti ile İtalya arasında savaşın resmen başlaması üzerine Osmanlı sınırlarında yaşayan İtalyanlar endişelenmeye başlamıştır. Bunun üzerine bazı İtalyanlar Osmanlı tabiiyetine geçmek için talepte bulunmuşlardır¹⁹. İtalyanlar, Osmanlı Devleti'nin ticari hayatında önemli bir yere sahip oldukları için savaşın başlaması üzerine ekonomik ayrıcalıkların kaybetme tehlikesi yaşadıklarından dolayı tabiiyet değiştirmek istedikleri söylenebilir.

Savaş başladıktan sonra Osmanlı Devleti her ne kadar iç huzuru sağlayabilmek için bir takım kararlar almışsa da, bu kararların uygulanması gecikmiştir. Bu durum halk arasında bir takım tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. İstanbul basını da bu konuda hükümete bir takım baskılar uygulamıştır. İtalya Trablusgarp'ta işgale başlamışken Osmanlı hükümetinin hâlâ İtalyan vatandaşlarına karşı bir karar almaktan kaçınması basının eleştirilerine neden olmuştur. İs-

¹⁵ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), 203-25, H.12 Zilkade 1329/R.22 Teşrinievvel 1327/M.4 Kasım 1911.

¹⁶ BOA, Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH.SYS.), 75-1/1-1, H.14 Şevval 1329/R.25 Eylül 1327/M.8 Ekim 1911.

¹⁷ BOA, DH.SYS., 75-1/1-1, H.14 Şevval 1329/R.25 Eylül 1327/M.8 Ekim 1911.

¹⁸ BOA, DH.SYS., 75-1/2-1, H.22 Zilkade 1329/ R.1 Teşrinisani 1327/ M.14 Kasım 1911.

¹⁹ BOA, DH.SYS., 75-1/2-1, H.22 Zilkade 1329/ R.1 Teşrinisani 1327/ M.14 Kasım 1911.

tanbul'da yayınlanan gazetelerin yoğun propagandası Osmanlı tebasında İtalyan vatandaşlarına karşı büyük bir tepkinin uyanmasına neden olmuştur²⁰. Nişantaşı'nda inşaatı devam eden İtalyan konsolosluk binasının çalışmalarına devam etmesi halk arasında tepkilere neden olmuş ve dilekçe ile şikâyetlerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine 12 Ekim 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen; “*Nişantaşında inşaa edilmekte olunan İtalya sefarethanesinin şu sırada ikmal-i inşaatına kemal-i gayretle devam edilmekte olması galeyân-ı hissiyatı müadda bulunmakta olduğu ve devleti mezkurenin memalik-i Osmaniye de bulunan mebaniyi resmîye ve hususiyesi.... inşaatı mezkurenin tatili polis müdüriyet-i umumiyesinden alınan tezkerede beyan edilmiş...*”²¹ ifadeli yazı ile inşaa ara verilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Her ne kadar Osmanlı Devleti, İtalyanların Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini engelleyici bir takım kararlar almış olsa da bu durum Müslüman vatandaşların tepkilerini engellemeye yetmemiştir. Çeşitli vilayetlerden İtalyanlara karşı halkın tepkisini ifade eden yazılar gelmiştir. Bu duruma Adana vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şu yazı örnek teşkil edebilir: “*...Adana ve mülhakatında inşaat sebebiyle mühendis, müteahhid ve amele.... Birçok İtalyan bulunmaktadır. Bunların harb devam ettiği takdirde ortada serbest gezmeleri ahalinin heyecanını tezyid edeceğinden ileride arzu edilmeyen bir hale meydan verilmemek için kendilerinin hudud haricine çıkarılması, ahalinin kuvveyi maneviyesine de tezyid edeceğinden....*”²². Yazıdan da anlaşıldığı gibi sadece geçici tedbirler değil daha kesin kararların alınması ve İtalyan vatandaşların yurt dışına çıkarılması istenmektedir. Birçok vilayetten benzer içerikli yazılar Dâhiliye Nezaretine ulaşmıştır.

Tüm bu dilekçelere rağmen Osmanlı Devleti'nin kesin bir karar almaması ve İtalyanları sınır dışı etmemesi halkın ve basının tepkisinin sertleşmesine neden olmuştur. Trablusgarp Savaşı'nın ortaya çıkması ve kısa süre içerisinde İtalya ile Osmanlı Devleti'nin savaş konumuna geçmeleri, İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan

²⁰ Nurdan İpek Şeber, “Trablusgarp Savaşı'nın İtalyan Tebaaya Yansımaları”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı: 38, 2011, s. 240.

²¹ BOA, DH.SYS., 75-1/2-9, H.7 Zilkade 1329/R.17 Teşrinievvel 1327/M.30 Ekim 1911.

²² BOA, DH.SYS., 75-1/4-6, H.23 Muharrem 1330/R.31 Kanunuevvel 1331/M.13 Ocak 1912.

Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Girit problemlerinden farklı bir durumu ortaya çıkarmıştır. O zamana kadar yaşanan problemlerde Osmanlı Devleti, bu problemlerin ortaya çıkmasına yol açan devletlerden herhangi biriyle savaş halinde değilken, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali ile bir anda kendisini savaşın içerisinde bulmuştur. İtalya aleyhine gerçekleşen tepkilerin en önemlisi Avusturya, Bulgaristan ve Yunanistan'a karşı da gerçekleşen ve artık kamuoyunun aşına olduğu bir yöntem olan boykot hareketleri olmuştur. Boykot hareketi başladıktan sonra hükümet ve İttihatçı örgütlenmenin birlikte hareket ettiği görülmüştür. İtalyanlara duyulan öfkenin hayli yüksek olması, boykot hareketinin etki edeceği alanın çok geniş yutulmasına yol açmıştır. Örneğin yalnız İtalyan ürünleri ve İtalyan ticaret gemileri değil, bir kutu İtalyan malı, tarafsız hükümetler aracılığıyla Osmanlı topraklarına sokulduğunda dahi, bunun karaya indirilmesinin önüne geçileceği hükümetçe duyurulmuştur. Ancak uluslararası baskılar nedeniyle vazgeçilmiştir. Öyle görünüyor ki, uluslararası sorunların arkasının kesilmediği bir dönemde, yeni bir problemle karşılaşmak istemeyen Osmanlı hükümeti, uyguladığı boykot kararını esnetmek durumunda kalmıştır²³.

Bu sırada bir taraftan ülke içerisinde İtalyanlara karşı tepkiler artarken diğer taraftan da İtalya'nın Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak amacıyla Selanik, İzmir, Beyrut Limanı ve Çanakkale Boğazı'na saldırabileceği ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde Beyrut'ta Osmanlı Devleti'ne ait sadece Avnullah korveti ile Ankara Torpidosu vardır. Bu gemilerin Beyrut'a yapılacak kuvvetli bir donanmaya sahip olan İtalyan saldırısı karşısında başarılı olmaları imkânsızdı. Buna rağmen gemilerin burada bırakılması faydadan çok zarar getirmiş ve İtalyanlar bu fırsattan faydalanarak şehri bombalamıştır. Çünkü bu gemilerin limanda bulunması Lahey Konferansı'nın "*Açık limanların bombardıman edilemeyeceği*" kararından şehrin faydalanmasına engel olmuştur. İtalyanların şehir halkı üzerine saldırımları, liman ve şehri bombardıman etmeleri hem Osmanlı Devleti idarecilerinin hem de yabancı devletlerin tepkilerine neden olmuştur²⁴.

²³ Umut Karabulut, *İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü (1908-1912)*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2014, s. 228-233.

²⁴ Ömer Osman Umar, "Trablusgarp Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı", *Atatürk Araştırma Merkezi*, <http://www.atam.gov.tr> (Son Erişim Tarihi: 06.06.2018).

İtalya'nın uluslararası savaş hukukuna aykırı, sivil halka zarar verici tutumlar sergilemeye başlaması Osmanlı Devleti'ni de daha ciddi ve kesin kararlar almaya zorlamıştır. Nihayetinde Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan İtalyanların sınır dışı edilmelerine karar vermiştir²⁵. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, sınırlarını bütün İtalyanlara kapatma kararı almış ve Dâhiliye Nezareti, sınır kapılarına “*Pasaport vizeli olsun veya olmasın hariçten gelecek İtalyanların kabul edilmemesi*” talimatını vermiştir²⁶.

İtalya'nın savaşı geniş alana yayması ve barış ihtimalinin görülmemesi üzerine Osmanlı Devleti uluslararası savaş hukukunun gereği olan bir takım yaptırımları İtalyanlara karşı uygulamak zorunda kalmıştır. Savaş durumundan dolayı İtalya ile yapılmış olan tüm anlaşmalar feshedilmiş ve böylece bu anlaşmalar ile İtalya'ya sağlanan imtiyazlar da son bulmuştur. Osmanlı Devleti ile yoğun ticari ilişkiler içerisinde olan İtalya'yı etkileyecek en önemli karar ise gümrük vergilerinin % 100 oranına çıkarılmış olmasıdır. Ayrıca İtalyan tebaanın da Osmanlı vatandaşları ile eşit vergi ödeyeceği hükümet tarafından yazılan şu yazı ile İtalya'ya bildirilmiştir: “*İtalyan hükümeti tarafından saltanatı seniyyeye karşı ilanı harb olunması üzerine hükümeti mezkûre ile cari olan mukavelet ve muahedat bittabi münfesih ve binaenaleyh azlinin İtalya tebasının teklifatı maliyeye tabiyeti muktezi olduğuna binaen tebayı merkumenin temettü vergisi ve tariki bedeli nakdiyesiyle mükellefiyetleri hakkındaki muamelatin ifası lüzumunun tamimen memurine tebliği kılındığı maliye nezareti celilesinden işar kılındığı...*”²⁷.

Ayrıca İtalyan vatandaşların Almanya konsolosluğu tarafından himaye edileceği kararı üzerine İtalyan konsolosluklarının kapatılması ve memurlarının ülkeyi terk etmeleri gerektiği resmi yazı ile İtalyan konsolosluklarına bildirilmiştir.²⁸ İtalya ile yapılan anlaşmaların savaş nedeniyle iptali üzerine adli ayrıcalıkları da sona ermiş ve İtalyan tebaanın davalarının konsolosluklarda değil Osmanlı hükümlerine göre görüleceği kararı alınmıştır²⁹.

²⁵ BOA, DH.SYS., 75-1/4-1, H.3 Zilhicce 1330/R.31 Teşrinievvel 1328/M.13 Kasım 1912.

²⁶ Anadolu, 27 Şubat 1912.

²⁷ BOA, DH.SYS.,75-1/3-10, H.4 Zilhicce 1329/R.13 Teşrinisani 1327/M.26 Kasım 1911.

²⁸ BOA, DH.SYS.,75-1/1-5, H.26 Rebiyülahir 1330/R.1 Nisan 1328/M.14 Nisan 1912.

²⁹ BOA, Dahiliye Nezareti, Muhaberatı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 150-25. H.19 Zilkade 1329/R.29 Teşrinievvel 1327/M.11 Kasım 1911.

Osmanlı Devleti'nin İtalyan tebaaya yönelik almış olduğu kararlar bazı devletler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İtalyan vatandaşların himayesini üstlenmiş olan Almanya bu kararların esnetilmesini istemiştir. Özellikle Bağdat demiryolunda çalışan İtalyan işçilerin sınır dışı edilmemeleri için Osmanlı Devleti'ne talepte bulunmuştur. Yerel yöneticiler Almanya'nın bu isteğine sıcak bakmazken, hükümet bu duruma yerel yöneticiler ile aynı pencereden bakmamıştır. Demiryollarında çalışan İtalyan işçi sayısı fazla olduğundan, bunların işlerine son verilmesi inşaatı durma noktasına getireceğinden demiryollarında çalışan İtalyan işçiler uygulamadan istisna tutulmuştur³⁰.

3. Trablusgarp Savaşı ve İzmir

Trablusgarp Savaşı'nın başlamasının ardından İzmir kentinde İtalyanlara duyulan öfkenin hayli yüksek olduğu söylenebilir. Bu durumun temel nedeni, kentteki İtalyan varlığının birçok Osmanlı kentine göre daha yoğun oluşuyla ilgilidir. İzmir kentindeki yüksek ticaret hacminden yararlanmak isteyen İtalyan tüccarlar, uzunca bir süredir bu kentte faaliyet sürdürmekte ve varlıklarını diğer kentsel gruplara hissettirmektedirler. Bu nedenle İzmir kentindeki Osmanlı vatandaşlarının ve protesto hareketlerini örgütleyenlerin, diğer birçok Osmanlı kentinden farklı olarak, İtalyanlar ile organik ilişki içerisinde olmaları söz konusudur. Bu nedenle İzmir kentinde ortaya çıkan protestoların, İtalya'daki siyasiler ve tüccarlardan çok daha önce burada yaşayan İtalyanlar tarafından hissedilmesi söz konusudur³¹.

Bu nedendir ki ülke genelinde İtalyanlara karşı başlayan tepki ve boykot hareketlerindeki en büyük yoğunluk İstanbul'dan sonra İzmir'de görülmüştür. İzmir'deki boykot hareketinin öncülüğünü ise, hemen her yerde olduğu gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti üstlenmiştir. "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Vilayeti Heyet-i Merkeziyesi" imzasıyla yayınlanan bir bildiriye cemiyet, henüz İtalya ile savaş başladığında dahi bu gelişmeyi kamuoyuna duyurarak İzmir'deki toplumun eylem haline geçmesini istemiştir. Duyuruda, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği ve bu nedenle halkın topyekûn olarak hükümetle birlikte hareket ederek mücadele etmesi gerektiği vurgulanmıştır³². Çeşitli tepkilerin ve protestoların ardın-

³⁰ Nurdan İpek Şeber, a.g.e., s. 247.

³¹ Umut Karabulut, *İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü (1908-1912)*, s. 240.

³² "Vatandaşlar", *İttihad*, 1 Ekim 1911.

dan İzmir kentinde de boykot hareketinin başladığı görülmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi yayın organı olan *İttihad* gazetesinde, tıpkı *Tanin* gazetesinde olduğu gibi, “*İtalya Aleyhinde İttihad-ı Husumet*” başlığı ile bir duyuru yayınlayarak boykot hareketini İzmir kamuoyuna duyurmuştur³³.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin basın yoluyla halkı bilgilendirmesi ve boykota teşvik etmesi üzerine uluslararası savaş hukukunun getirisi olan sınır dışı edilmeler, İtalyanlara ait işletmelerin kapatılması, konsoloslukların kapatılması gibi önemli bazı uygulamaların İzmir de yaşayan İtalyan tebaaya da uygulandığı görülmektedir.

Trablusgarp Savaşı başladıktan sonra İzmir kamuoyunda gündeme gelen ve tartışmalara yol açan önemli konulardan biri kentteki İtalyanların varlığıdır. Gerek işçi gerekse de Levanten İtalyanların sınır dışı edilip edilmeyecekleri gündeme gelmiş ve bu konuda hükümetin alacağı kararlar merakla beklenmeye başlamıştır³⁴ İzmir ve mülhakatında yaşayan ve sayıları 10 bin civarında telaffuz edilen İtalyan tebaanın, Avrupa ajanslarından bir takım bilgiler edindikleri, İzmir’e yönelik gerçekleşecek bir İtalyan taarruzu esnasında asayiş bozucu bir takım hareketlerde bulunabilecekleri ve bu nedenle İtalyanların durumunun ne olacağı sorusu gündeme gelmiştir. Üstelik bu durumun İzmir’de yaşayan Müslüman halkı tedirgin ettiği de görülmüş ve İtalyanların sınır dışı edilip edilmeyecekleri Dahiliye Nezaretine sorulmuştur. Nezaretin konuyla ilgili mütalaası şu şekilde gerçekleşmiştir: “...*İzmir’de altı bin ve mülhakatında dahi dört bin İtalyan bulunduğu tahmin edilmekte olup bunların ihlal-i asayişe cüret edemeyecekleri derkar ise de düşman sefaini tarafından bir taarruz vukuunda alacakları vaziyetin şimdiden kestirilemeyeceği ve öyle bir hal esnasında ahali-i İslamiyenin iktisap edeceği galeyanı teemmül ile cüretyab taarruz olmalarına ihtimal verilmediği...*”³⁵. Hükümetin verdiği cevaptan da anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti savaşın kısa sürede biteceğini ve bu nedenle İtalyan tebaaya yönelik tedbir alınmasının gerekli olmadığını düşünmektedir. Ancak İtalya’nın Trablusgarp dışına da saldırılar düzenlemesi, Çanakkale bo-

³³ “İtalya Aleyhinde İttihad-ı Husumet”, *İttihad*, 27 Ekim 1911.

³⁴ *İttihad*, “İtalya Tebaasının İhracı Meselesi”, 9 Ekim 1911.

³⁵ *BOA*, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3957-296724, H.10 Zilkade 1329/R.20 Teşrinievvel 1327/M.2 Kasım 1911.

ğazını tehdit etmesi ve sıranın İzmir'e geleceği halk arasında endişe uyandırmıştır. Bu durumun basına da yansımaları üzerine Osmanlı Devleti daha ciddi önlemler almak zorunda kalmıştır.

Osmanlı hükümetinin savaş başladıktan sonra Osmanlı topraklarındaki İtalyan varlığına yönelik gösterdiği ilk tepki, bazı İtalyan işletmelerini kapatmak olmuştur. Bu türden eylemlerin İzmir'de de gerçekleştiği ve savaşın başlangıcından hemen sonra Kordon'daki İtalyan postanesinin kapatıldığı görülmüştür. İtalyan postanesine ait mektup ve eserlerin ise Alman postanesinden alınabileceğine dair bir levhanın kapıya asıldığı ilgililere duyurulmuştur³⁶. Hükümetin bu kararı almasına neden olan gelişme ise Aydın vilayeti tarafından merkeze gönderilen bir telgrafta görülmektedir. Buna göre; savaş sırasında İzmir'deki İtalyan Konsolosu namına gelen telgraf ve paketlere nasıl muamele yapılacağı sorulmuş ve bu önleme gerekçe olarak da savaş durumunda gelen paketlerde iç güvenliği tehdit edecek haberler olabileceği endişesi belirtilmiştir³⁷. Bir süre sonra İzmir kentindeki İtalyan tebaasını Alman Konsolosluğunun himaye ettiği görülecektir³⁸. Buna göre şehirdeki İtalyan Konsolosluğunun faaliyet yürütebilmesi için konsoloshanenin alamet noktasına Alman bayrağı çekilecek ve konsolosluk, Osmanlı hükümeti yetkilileri devreye girip Almanya'dan konsolosluğun bir daha açılmayacağına dair söz alana kadar çalışmaya devam edecektir³⁹. Benzer şekilde İtalya'da bulunan Osmanlı tebaasının da Alman hükümeti tarafından himaye edildiği görülecektir. Bu nedenle Babiâli, Almanya'ya bir teşekkür yazısı iletilecektir⁴⁰.

Her ne kadar Osmanlı hükümeti savaşın başında çok ciddi önlemler almaktan kaçınsa da, İtalyan nüfusun yoğun olarak yaşadığı ve İtalyanlar ile ticaretin yoğun olarak gerçekleştiği İzmir limanından dolayı, İzmir şehri kendini tehdit altında hissetmiş ve bir takım tedbirler alınması için hükümete başvurularında bulunmuştur. Bu tedbirlerin başında İzmir limanında bulunan İtalyan gemici ve balıkçıların serbestçe dolaşmalarının engellenmesi gelmiştir. Çünkü körfez ve limanı iyi bilen gemici ve balıkçıların tehlike oluşturabileceklerinden endişe duyulmuştur. Bunun için; "...balık kayıkçıları körfezin her

³⁶ **İttihad**, "İtalya Postahanesi", 1 Ekim 1911.

³⁷ **BOA**, BEO, 3941-295562, H.8 Şevval 1329/R.18 Eylül 1327/M.1 Ekim 1911.

³⁸ "Devlet-i Osmaniye ile İtalya Beynindeki Hal-i Harp Hesabıyla", **Ahenk**, 6 Ekim 1911.

³⁹ "İtalya Konsoloshanesi", **İttihad**, 12 Ekim 1911.

⁴⁰ "İtalya'da Bulunan Tebaaa-i Osmaniye", **Ahenk**, 9 Ekim 1911.

tarafını bildikleri ve düşmana kılavuzluk etmeleri muhtemel bulunmasına binaen haklarında müsadere olunması İtalya sefain-i mürettebatı gibi muamale olunması münasip olur. Eğer tebaasından iseler esir-i harp edilirler....⁴¹” kararı verildiği için limanda çalışan İtalyan işçiler de işten çıkarılmışlardır. Bu uygulama daha önce demiryolu işçileri için de gerçekleştirilmiş olsa da daha sonra Mahmut Şevket Paşa'nın önerisi ile demiryollarında çalışan işçiler bir süre sonra işlerine geri dönmüşlerdir. İzmir limanında çalışan liman işçileri de aynı demiryolu işçileri gibi bir süre sonra işlerine geri dönmüşlerdir⁴².

Ayrıca hem limanın hem de şehrin güvenliğinin sağlanabilmesi için limandan şehre girişler savaş sırasında tekrar düzenlenmiştir. İzmir limanına gelen İtalyan tebaanın şehre girişini engellemek için; *“İzmir limanına gelmekte olan bi taraf sefain-i ticariyenin levazımlarının İtalya tebaasından tabib, kamarot ve saire bulunmakta olduğu Bahriye Nezaret-i Celilesinden bildirildiğinden ve tertibat-ı tedafiye icra edilmekte olan İzmir, Selanik, Çanakkale gibi mevakiinde İtalyalıların bu suretle serbest gelip gitmeleri gayr-i caiz ve İtalya donanmasına mensup kapudanların bu namlar altında gelerek icra-yı tetkikat ile bilahare kılavuzluk etmeleri muhtemel bulunduğundan bahs ile bunların men'i zaruri bulunduğu Harbiye Nezaret-i Celilesinden işar olunmuştur... İtalya tebaasına memalik-i Osmaniye'ye duhullerine mümanaat edilmesi zaten bidayet-i muharebe de kararlaştırılmış ve pasaportlarına vize etmemeleri için şehbenderlerimize emirler verilmiş...⁴³”*. Böylece İzmir Limanı'nı kullanarak farklı kimlikler ile İtalyanların şehre girişi engellenmiş ve şehrin güvenliği sağlanmıştır. Ayrıca şehrin güvenliği için İzmir Limanı'nda çalışan bazı İtalyan kılavuzlar, İtalyan donanmasına kılavuzluk etme ihtimalleri bulunduğu gerekçesiyle görevden uzaklaştırılmışlardır⁴⁴.

İtalyanların Trablusgarp'a yönelik saldırılarını artırarak, savaş hukukunu ihlal edip sivil halka da zarar vermesi üzerine Osmanlı hükümeti İzmir ve çevresinde yaşayan İtalyanlara *“esir-i harp”* muamelesi yapılması kararı almış ve bu kararı Almanya konsolos-

⁴¹ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 157-91, H.29, Şevval 1329/R.10 Teşrinievvel 1327/M.23 Ekim 1911.

⁴² İttihad, “Limandaki İtalya Amelesi”, 12 Ekim 1911.

⁴³ BOA, BEO, 3971-297811/1-2, H.12 Zilhicce 1329/R.21 Teşrinisani 1327/M.4 Aralık 1911.

⁴⁴ “İzmir'deki İtalyanlar”, Ahenk, 15 Kasım 1911.

luğu aracılığı ile İtalya'ya bildirilmiştir⁴⁵. Osmanlı Devleti ile İtalya arasında savaş durumunun devam ettiği 1912 yılının Mart ayında İtalyanların çeşitli Osmanlı topraklarını bombalaması nedeniyle yayımlanan bir habere göre, şayet İtalya herhangi bir Osmanlı toprağını bombalayacak olursa İstanbul'da meskûn İtalyanların 48 saat içerisinde ülkeden gönderilmeleri söz konusu olacağı belirtilmiştir.⁴⁶

Bu gelişmenin ardından İtalya'nın Rodos Adasına çıkarma yapması üzerine ülke içerisindeki İtalyanların sınır dışı edilmesi işlemine başlanmıştır. Üstelik bu girişim yalnız İstanbul kentiyile sınırlı kalmamış, İzmir'deki İtalyanların da sınır dışı edilmeleri için şu karar alınmıştır: “...İtalyanların İzmir'i terk etmeleri için vilayet tarafından gazetelerde neşredilen beyannamede İtalyanların sekiz gün zarfında çıkmaları, çıkmadıkları halde haklarında hal-i harp usulüne tevfikana muamele icra edileceği ve bu babda tafsilat etmek isteyenler olursa daire-i hükümette komisyon mahsusuna müracaat etmeleri zikr edildiği...”⁴⁷ .

Kadınlar, ruhbanlar ve işçilerin dışında kalan tüm İtalyanlar 15 gün zarfında İzmir'i terk etmiş ve aksi davranışta bulunanlar hükümet güçleri tarafından sınır dışı edilmişlerdir⁴⁸.

İtalya'nın Trablusgarp dışına da saldırılar düzenleyerek sivil halka zarar vermeye başlaması üzerine Osmanlı Devleti de savaş hukukunun sınır dışı etme kararını uygulamaya çalışmışsa da Osmanlı sınırlarında önemli sayı da İtalyan nüfusun bulunması ve bunların bazılarının özellikle teknik alanlarda çalışması, yerlerini dolduracak yeterli sayıda Müslüman nüfusun bulunmamasından dolayı bir takım istisnalar uygulamak zorunda kalmıştır. Örneğin Aydın vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta Alman konsolosluğunun, konduktörlük işi yapan bir İtalya'nın ihraç edilmemesi talebinde bulunduğu ve bunun üzerine bu gibi kişilerin ihraç edilip edilmeyeceği konusunda bir karar bekledikleri bildirilmiştir. Hükümetten gelen yanıtta demiryolu işçileri ve bu gibi alanlarda çalışanların ihraç edilmemeleri bildirilmiştir⁴⁹.

⁴⁵ BOA, BEO, 3974-298007, H.18 Zilhicce 1329/R.27 Teşrinisani 1327/M.10 Aralık 1911.

⁴⁶ Anadolu, “İtalyanların Tardı”, 20 Mart 1912.

⁴⁷ BOA, Dâhiliye Nezareti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.M), 2-70, H.19 Zilkade 1329/R.29 Teşrinievvel 1327/M.11 Kasım 1911.

⁴⁸ Anadolu, “İtalyanların Tardı, Makam-ı Vilayetten”, 12 Mayıs 1912.

⁴⁹ BOA, DH.SYS., 75-1/1-108, H.20 Cemazeyilahir 1330/R.24 Mayıs 1328/M.6 Haziran

Osmanlı Devleti savaş sırasında iç güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuş ve bu yolla iç güvenliğini sağlamışsa da Kuzey Afrika da son toprak parçası olan Trablusgarp'ı müdafaa etmeyi başaramamıştır. Bu sırada İtalya Trablusgarp dışına da saldırılar düzenleyerek Osmanlı Devleti'ni zor duruma sokmuştur. Ayrıca iç politikada da sıkıntıların yaşandığı bir dönem olmuş ve savaş sırasında yeterli önlemlerin alınmaması hükümeti yıpratmış ve muhalefeti kuvvetlendirmiştir. Diğer taraftan da Balkan Savaşlarının başlıyor olması Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamıştır. Bunun üzerine daha önce de belirtildiği gibi Uşi Anlaşması imzalanarak savaşa son verilmiştir. Bu anlaşmanın imzalanması ile birlikte hem Osmanlı Devleti hem de İtalya bir takım yükümlülükler üstelenmişlerdir.

Anlaşmanın beşinci maddesinde yer alan; *“Savaş ilanından önce taraflar arasında yapılmış olan “muahedat ve mukavelat” ile her türlü taahhütler tekrar girecek ve iki hükümet ile vatandaşları arasında savaştan evvel mevcut olan vaziyet aynen yeniden tesis edilecektir.⁵⁰”* hükmü üzerine Osmanlı Devleti *“İtalya ile akd olunan sulh ve İtalyanların harbden önce Memalik-i Osmaniye’de müstefid oldukları hukuk ve imtiyazatın iadesi, Trablusgarp ve Bingazi’de bulunan Osmanlı memur ve ailelerinin harice nakli ile Trablusgarp’a aid beş sandık evrakın Karahisar Muhasebeciliğ’ne teslimi⁵¹”* kararını yayınlamıştır. Bu karardan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti vatandaşları ve memurları ile birlikte Trablusgarp'ı resmen boşaltmış ve İtalya'ya teslim etmiştir. Ayrıca bu anlaşmanın hükümlerine uyarak savaş öncesinde İtalyanlara tanınmış olan imtiyazlar geri verilmiştir.

Anlaşmanın dokuzuncu maddesinde yer alan; *“Osmanlı Devleti, kendi idare ve dairelerinde çalışıp da savaş ilanı ile sınır dışı etmeye mecbur olduğu İtalyan vatandaşlarına mevkilerini iadeye hazır olduğunu beyan eyer...⁵²”* kararının alınması üzerine savaş sırasında Osmanlı topraklarını terk etmek zorunda kalan İtalyan vatandaşlar geri dönmeye başlamıştır. 25 Kasım 1912 tarihine kadar 150 den fazla aile Osmanlı topraklarına geri dönmüştür⁵³.

1912.

⁵⁰ İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, s. 218.

⁵¹ BOA, DH.SYS., 75-1/11-10, H.15 Rebiyülevvel 1332/R.29 Kanunusani 1329/M.11 Şubat 1914.

⁵² İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, s. 219.

⁵³ Nurdan İpek Şeber, **a.g.e.**, s. 260.

Sonuç

Osmanlı Devletinin uluslararası hukuk sisteminin bir parçası durumuna gelmesi, uluslararası hukuk sisteminin modern dönemlerle birlikte gelişmeye başladığı sürece denk düşer. Bilhassa Avrupa Devletleri ile olan yoğun ilişkiler, Osmanlı Devleti'nin bu ülkeler ile olan ilişkilerinde bir takım karşılıklı muahedeleri imzalaması sonucunu doğurmuştur. Bilhassa La Haye'de ortaya çıkan uluslararası savaş hukukunun Osmanlı Devleti tarafından da imzalanmasına bu açıdan yaklaşılması gerekmektedir. Bu hukuk sistemi uygulamalarının en net izlendiği savaşlardan bir tanesi İtalyanlar ile gerçekleşen Trablusgarp Savaşı olmuştur. İzmir kentindeki yoğun İtalyan nüfus (mülhakatla birlikte 10 bine ulaşan bir nüfus), bu tür uygulamaların gerçekleşebilmesi ve günümüzde izlenebilmesine olanak tanımıştır.

Görülebileceği üzere Osmanlı Devleti, İtalyan tebaaya yönelik bir takım uygulamalar içerisine girerken, tabii olduğu hukuk kurallarına ve uluslararası hukuka uygun davranma yoluna gitmiştir. Gerek sınır dışı etmelerde, gerekse de bir takım mütekebbiliyet esaslarında ve İtalyan kurumlarına ait uygulamalarda, Osmanlı Devleti savaş koşullarının zorluğunda dahi, daima hukuk çizgisini takip etmeye çalışmıştır. Bu durumu gerçekleştirmenin bir takım zorlukları da yaşanmıştır. Bir taraftan savaş içerisinde devlet ve toplumun güvenliğini sağlama endişesi diğer taraftan da İtalyan tebaaya duyulan bir takım ihtiyaçların ortaya çıkması nedeniyle bu tür uygulamalardan imtina edilmesi gibi. Nitekim bilhassa İtalyan liman ve demiryolu işçilerinin sınır dışı edilme kararının geri alınmasında bu yöndeki bir zorunluluk görülmektedir.

Bunun yanı sıra savaş esnasında dahi Osmanlı Devletinin hukuksal bir çizgi takibi, İtalyanların ağır şartlarda bir esaret veya sürgün yaşamalarının önüne geçmiştir. Günümüze ulaşan bir takım belgelerde ve çalışmalarda, İtalyan tebaanın herhangi bir kötü muameleye tabi tutulmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim savaşın bitişinin hemen ardından İtalyan ailelerin İzmir'e geri dönmeleri de bu durumun kanıtı olarak gösterilebilir.

KAYNAKÇA**1. Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞÖ), 203-25, (H.12 Zilkade 1329/R.22 Teşrinievvel 1327/M.4 Kasım 1911)

BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3957-296724, (H.10 Zilkade 1329/R.10 Teşrinievvel 1327/M.2 Kasım 1911)

BOA, BEO, 3941-295562, (H.8 Şevval 1329/R.18 Eylül 1327/M.1 Ekim 1911)

BOA, BEO, 3971-297811, (H.12 Zilhicce 1329/R.21 Teşrinisani 1327/M.4 Aralık 1911)

BOA, BEO, 3974-298007, (H.18 Zilhicce 1329/R.27 Teşrinisani 1327/M.10 Aralık 1911)

BOA, Dahiliye Nezareti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB. HPS.M), 2-70, (H.19 Zilkade 1329/R.29 Teşrinievvel 1327/M.11 Kasım 1911)

BOA, Dahiliye Nezareti, Muhaberatı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 150-25, (H.19 Zilkade 1329, R.29 Teşrinievvel 1327, M.11 Kasım 1911)

BOA, Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH.SYS.), 75-7/1-1, (H.14 Şevval 1329/R.25 Eylül 1327/M.8 Ekim 1911)

BOA, DH.SYS., 75-1/1-108, (H.20 Cemazeyilahir 1330/R.24 Mayıs 1328/M.6 Haziran 1912)

BOA, DH.SYS., 75-1/11-10, (H.15 Rabiulevvel 1332/R.29 Kanunusani 1329/M.11 Şubat 1914)

BOA, DH.SYS., 75-1/1-5, (H.26 Rabiulahir 1330/R.1 Nisan 1328/M.14 Nisan 1912)

BOA, DH.SYS., 75-1/2-1, (H.22 Zilkade 1329/ R.1 Teşrinisani 1327/ M.14 Kasım 1911)

BOA, DH.SYS., 75-1/2-9, (H.7 Zilkade 1329/R.17 Teşrinievvel 1327/M.30 Ekim 1911)

BOA, DH.SYS., 75-1/3-10, (H.4 Zilhicce 1329/R.13 Teşrinisani 1327/M.26 Kasım 1911)

BOA, DH.SYS., 75-1/4-1, (H.3 Zilhicce 1330/R.31 Teşrinievvel 1328/M.13 Kasım 1912)

BOA, DH.SYS., 75-1/4-6, (H.23 Muharrem 1330/R.31 Kanunuevvel 1331/M.13 Ocak 1912)

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 157-91 (H.29 Şevval 1329, R.10 Teşrinievvel 1327, M.23 Ekim 1911)

Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp Savaşı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2013.

2. Süreli Yayınlar

“Devlet-i Osmaniye ile İtalya Beynindeki Hal-i Harp Hesabıyla”, **Ahenk**, 6 Ekim 1911.

“İtalya Aleyhinde İttihad-ı Husumet”, **İttihad**, 27 Ekim 1911.

“İtalya Konsoloshanesi”, **İttihad**, 12 Ekim 1911.

“İtalya Postahanesi”, **İttihad**, 1 Ekim 1911.

“İtalya Tebaasının İhracı Meselesi”, **İttihad**, 9 Ekim 1911.

“İtalya'da Bulunan Tebaaa-i Osmaniye”, **Ahenk**, 9 Ekim 1911.

“İtalyanların Tardı, Makam-ı Vilayetten”, **Anadolu**, 12 Mayıs 1912.

“İtalyanların Tardı”, **Anadolu**, 20 Mart 1912.

“İzmir'deki İtalyanlar”, **Ahenk**, 15 Kasım 1911.

“Limandaki İtalya Amelesi”, **İttihad**, 12 Ekim 1911.

“Vatandaşlar”, **İttihad**, 1 Ekim 1911.

Anadolu, 27 Şubat 1912.

Düstur, “Tabiiyet-i Osmaniye Nizamnamesi”, 1. Tertip, C. 1, s. 16.

Düstur, 1. Tertip, C. 7, s.307-341.

3. Kitaplar

Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Karabulut, Umur: **İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü (1908-1912)**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2014.

Kurtcephe, İsrail: **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Okta, Cemil: **Modern Toplumlarda Savaş ve Barış**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Şıvgın, Hale: **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

4. Makaleler

Aslan, Yasin: “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 79, 2008, s. 235-274.

İnal, Tuba: “Savaş Hukukunda Tecavüz ve Yağmayı Yasakla(ma)yan Rejimler: Lahey Sözleşmeleri (1899,1907)”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, s. 27-47.

Kurtcephe, İsrail: “Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, Sayı: 5, Ankara, 1994, s. 235-258.

Şeber, Nurdan İ.: “Trablusgarp Savaşı’nın İtalyan Tebaaya Yansımaları”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı: 38, 2011, s. 237-262.

Umar, Ömer O.: “Trablusgarp Savaşı Sırasında İtalya’nın Beyrut’u Bombardmanı”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, <http://www.atam.gov.tr>, (Son Erişim Tarihi: 06.06.2018).

ERMENİ MESELESİ AÇISINDAN BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NİN ÖNEMİ

Mustafa BUDAK*

Öz

Son yıllarda Türkiye'de Başbakanlık Osmanlı Arşivi önem kazanmıştır. Bunda Ermeni meselesinin büyük rolü bulunmaktadır. 1986'da yeniden organize edilen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne alınan yeni personel ile başlayan tasnif çalışmaları sonucunda açılan belge fonları sayesinde Ermeni meselesi üzerinde tarih çalışmaları büyük artış göstermiştir. Bununla beraber, hali hazırda, Cumhurbaşkanlığı'na bağlanan Osmanlı Arşivi-eski adıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi-, Ermeni meselesiyle ilgili genel ve ikili ilişkiler (Ermeni-Rus, Ermeni-İngiliz, Ermeni-Fransız gibi) tarzında dokümanter kitaplar yayımlamıştır. Bütün bu faaliyetlerde 2000'lerden sonraki arşiv yönetiminin akademik özgürlükçü tavrı büyük rol oynamıştır.

Bu makale, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Ermeni meselesi çerçevesinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne yönelik kapalılık iddiaları üzerinde durulacak ve bu iddiaların gerçek olup olmadığı değerlendirilecektir. Makalenin ikinci bölümünde ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden çıkan dokümanter yayınlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ermeni Meselesi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.*

Abstract

THE IMPORTANCE OF THE PRIME MINISTRY OTTOMAN ARCHIVES FOR THE ARMENIAN QUESTION

The Ottoman Archives of the Prime Ministry has gained significance in Turkey in recent years. The Armenian question plays a major role in this process. In consequence of the new fonds opened by virtue of classification works beginning with the recruitment of the new staff in the Ottoman Archives of the Prime Ministry,

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
E-mail: mubudak@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4061-9487>.
Makalenin Geliş Tarihi: 12.10.2018
Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 29.10.2018

which was reorganized in 1986, history studies on the Armenian question have greatly increased. In addition, the Ottoman Archives-formerly known as the Ottoman Archives of the Prime Ministry-, which has been attached to the Presidency, published documentary books on general and bilateral relations related to the Armenian question (Armenian-Russian, Armenian-British, Armenian-French etc.). In all these activities, the academic libertarian attitude of the archive management after 2000s played an important role.

This article consists of two chapters. In the first chapter, within the framework of the Armenian question, the claims towards the closed condition of the Ottoman Archives of the Prime Ministry will be examined and it will be evaluated whether these claims are true or not. In the second chapter, the documentary books published by the Ottoman Archives of the Prime Ministry will be analyzed.

Key Words: *The Ottoman Archives of the Prime Ministry, Armenian Question, The General Directorate of State Archives.*

Giriş

Şurası bir gerçek ki; Türkiye’de Osmanlı Arşivleri, Ermeni meselesinin Türk dış politikasının gündemine girmesi ve “çözülmesi gereken tarihî sorun” olarak görülmesiyle birlikte önem kazanmıştır. Tabiatıyla bunda, 1970’lerin ilk yıllarından terör örgütü ASALA’nın Türk diplomatlarına yönelik suikastlarının gerekçesi olarak “1915 Ermeni soykırımı” iddiasını göstermesi etkin rol oynamıştır. Buna karşılık Türk Hükümeti ve özellikle, Türk Dışişleri Bakanlığı, meseleye ilk önce “terörizm ve yurtdışında görevli memurların korunması sorunu” şeklinde, mesleki bir refleksle yaklaşmıştır. Ancak, iddianın ısrarla savunulması ve artan oranda uluslararası platformlarda kabul görmesi üzerine bu kez klasik bir Cumhuriyet refleksiyle, daha doğrusu redd-i miras anlayışıyla, “*Ermeni tehciriyle Türkiye Cumhuriyet Devleti’nin ilgisi yoktur. Türkiye Cumhuriyet Devleti 1923’te kurulmuş bir devlettir*” şeklinde bir söylem tercih edilmiştir. Bu söylemin de sadra şifa olmadığını ve redd-i miras ile bu işten sıyrılmayacağını, suikastların devam etmesiyle anlayan Türk Hükümeti ile Dışişleri Bakanlığı meselenin araştırılması gerektiğini görmüştür¹.

¹ Emekli diplomat Ömer Engin Lütem, Ermeni iddiaları karşısında Türk Dışişleri’nin mesleki ve reddiyeci refleks süreçlerini samimiyetle, İstanbul Üniversitesi’nde Mayıs 2001’de düzenlenen Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu’nda anlatmıştır. Ayrıca Lütem, Türk Devleti’nin Ermeni iddialarına karşı teşkilatlı mücadelesinin 12 Eylül 1980’den sonra başladığını belirtmektedir. Bkz. Ömer Engin Lütem, “1980’lerden Günümüze Ermeni Meselesinde Gelişmeler”, **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25**

Bu bağlamda, “Gerçekten 1915’te ne olmuştur? Ermeni tehciri kararı hangi şartlarda alınmış ve nasıl uygulanmıştır?” gibi sorular sorulmaya başlanmıştır. İşte bu süreçte, Osmanlı Arşivi’nin öneminin farkına varılmış ve 1986’da Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde yeniden yapılandırılmıştır².

Bu makalenin iki amacı bulunmaktadır. Birinci amacı, Ermeni meselesi çerçevesinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne (BOA) yönelik belge ayıklama/seçme, kapalılık iddiaları üzerinde durmak ve bu iddiaların gerçek olup olmadığını ortaya koymaktır. Böylece Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin hayatî önemi ve ayrıcalığı daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Makalenin ikinci amacı ise Ermeni meselesinin daha iyi anlaşılması bağlamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden çıkan dokümanlar yayımları ile bu arşive dayalı yapılmış konuyla ilgili belli başlı çalışmaları değerlendirmektir.

Belge Ayıklama/İmha İddiaları Karşısında Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Arşiv, bir kurum ve devletin iş ile işlemlerinin yapıldığı süreçte üretilen/meydana getirilen belge topluluğu veya daha bilinen tanımıyla bu belgelerin toplandığı mekânın adıdır. Aynı zamanda arşiv, o kurum ve devletin hafızası olup onun bürokratik başarısının da anahtarıdır³. Bu konuda Osmanlı Devleti müstesna bir yere sahiptir.

Mayıs 2001 Bildiriler, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 489-494; Zeynep Kardeş bu dönemi 1974-1985 olarak vermektedir. Ona göre Türk Dışişleri, bu dönemde ASALA terörüne sadece resmî kınama ve açıklamalar yapmakla yetinmiştir. Bkz. Zeynep Kardeş, **Ermeni Terör Örgütü: ASALA**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 105-108.

² Bu konuda, 1985 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı tarafından düzenlenmiş olan Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu son derece etkili olmuş ve bu sempozyuma dönemin başbakanı Turgut Özal, Müsteşarı Hasan Celal Güzel ve Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ile birlikte Halil İnalçık, Kemal Karpat, Nejat Göyünç ve İlber Ortaylı gibi akademisyenlerin yanı sıra Mithat Sertoğlu, Atilla Çetin, Necati Aktaş ve Tülin Aren gibi eski-yeni arşiv yöneticileri katılmıştır. Bu sempozyuma Halil İnalçık’ın “Bana arşivi verin Osmanlı İmparatorluğu’nu yeniden kurayım” sözü damgasını vurmuş ve bu sözden heyecanlanan Turgut Özal, Osmanlı Arşivi ile ilgili gereğinin yapılması için müsteşarına talimat vermiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin yeniden yapılandırılması bundan sonra gerçekleşmiştir. Söz konusu sempozyum bildirileri için bkz. **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, Mayıs 1985**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985; Ayrıca, Osmanlı Arşivinin uluslararası önemi için bkz. Türkkaya Ataöv, “Osmanlı Arşivleri ve Ermeni Sorunu”, www.politics.ankara.edu.tr (Son Erişim Tarihi: 11.10.2018).

³ 1962’de, Madrid’de toplanan Milletlerarası Arşiv Yuvarlak Masa Konferansı’nda kabul

Hatta Osmanlı Devleti'nin altı yüzyıl kadar üç kıtadaki hükümlerinde sahip olduğu bürokratik organizasyonun-teşkilatının- merkezi bir rolü bulunmaktadır. Hiç şüphesiz bu başarıyı sağlayan esas unsur, söz konusu teşkilatın arşividir. Çünkü arşivler, devlet teşkilatının adeta "hafızası"dır. Tabiatıyla Osmanlı Devleti'ndeki bu yüksek arşiv hassasiyetinde, kendisinden önceki Türk devletlerinde (Uygurlar, Karahanlılar ve Selçuklular) uygulanan kadim Türk devlet geleneğini tevarüs etmesinin büyük payı bulunmaktadır⁴.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, güçlü kayıt/defter tutma geleneğine sahip bir devlet idi. Öyle ki Osmanlı Devleti, sefer zamanlarında bile bu güçlü kayıt tutma geleneğine riayet etmiş⁵ ve belgelerin yazılması ve korunması için usul ve esasları içeren talimatnameler bile çıkarmıştı⁶. Her şeyden önce Osmanlı Devleti, herhangi bir yeri fethettiğinde ilk yaptığı iş, o yerin beşerî envanterini çıkarmak olmuştur. Osmanlı terminolojisine göre bu işlemin adı tapu tahrir idi. Bu işlemler, "tapu tahrir" adı verilen defterlere kaydolunmaktaydı. Tapu tahrir defterlerinin en bariz özelliği, tutulan kayıtların vergi ve askerlik amaçlı olduğundan bilgilerin doğruluğu idi⁷. Bu özellik,

edilen tanım ise aynen şöyledir: "Arşivler, kurumların gerçek ve tüzel kişilerin gördükleri hizmetler, yaptıkları haberleşme veya işlemler neticesi meydana gelen (toplanan-biriken) ve bir maksatla saklanan dokümantasyon, söz konusu dokümantasyona bakan kurum veya bunları barındıran yerlerdir". Bkz. İsmet Binark, "Temel Arşivcilik Bilgileri ve Mevzuat Düzenlemeleri", **Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Başkanlığı Personeli Hizmetiçi Eğitimi Ders Notları**, Haz.: Adnan Baycar, Mustafa Küçük, Ruşen Deniz, İstanbul, 1993, s. 13-14; www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar (Son Erişim Tarihi: 8.10.2018).

⁴ Mustafa Budak, "Türklerde Devlet ve Arşiv", **KOCAV Düşünce Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul, 2015, s. 51-52, 57.

⁵ Bu usul, XVI. Yüzyıl ile birlikte başlamıştır. Mesela, Kanuni, bizzat katıldığı seferlere (Mohaç Savaşı, Viyana ve 1533-1534 İrakeyn seferleri gibi) diğer bütün divan ve hazine katiplerinin yanı sıra, ufak-tefek değişikliklerle Defterhane'den Defter Emmini Haydar Çelebi ile altı ulufeli katibi götürmüştür. Feridun Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, s. 243-245.

⁶ Osmanlı Devleti, başında itibaren arşiv belgeleri konusundaki hassasiyetini korumuştur. Bu konuda Sultan Üçüncü Mustafa (1757-1774) devrinde, Divan-ı Hümayun Kalemi'ne ait mühimme, ahidname ve name-i hümayun ile şikâyet defterlerinin korunması için Ordu Divanı'ndan yayımlanan Hacıoğlupazarı kadısına ve yol üzerindeki diğer kadı ve naibler ile ayan, eşraf ve zabıtana bir ferman gönderilmiştir. İlgi çekicidir ki, bu fermana söz konusu defterler "Devlet- i Aliyye'nin hazinesi mesabesinde" olduğu vurgulanmıştır. Bu hassasiyet sonucu Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, 1846'da Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde Hazine-i Evrak adıyla arşiv idaresi kurulmuş ve devletin yıkılmasına kadar devam etmiştir. Bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul, 2010, s. XXVIII-XXIX.

⁷ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev.: Ruşen Sezer,

-bilgilerin doğruluğu açısından- sadece tapu tahrir defterleriyle sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar üretilen defter-belge gibi resmi kâğıtların hepsinde geçerli olmuştur⁸. Nitekim Justin Mc Carthy de, Ermeni meselesiyle ilgili Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden aynı fikirdedir. Ona göre Osmanlı arşiv belgeleri sadece, başarılı ve doğru işleri değil başarısızlıklar da ihtiva etmektedir. Şu sözler J. Mc Carthy'ye aittir⁹:

“...Osmanlı arşivleri, Osmanlının yaptığı hatalarla ve Ermenilerin tehciri sırasında işlenen suçlarla Ermeni kafilelerin korunmasında yapılan yanlışlıklarla doludur... Aynı zamanda buna bağlı olarak Ermenilere karşı Müslümanların korunması konusundaki acizliklere de yer veriliyor.”

Osmanlı Arşivleri denildiğinde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi akla gelmektedir. Oysa, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Tapu Kadastro Arşivi (Kuyud-ı Kadime Arşivi), Vakıflar Arşivi, Genelkurmay ATASE Arşivi ve Deniz Müzesi Arşivi gibi farklı kurum ve bakanlıklarla bağlı arşivlerde de Osmanlı arşiv belgeleri bulunmaktadır. Ancak, Ermeni meselesi için Başbakanlık Osmanlı Arşivi dışında Genelkurmay ATASE Arşivi de önemlidir. Bu arşivde, 1853'ten günümüze kadar Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri askerî tarihi belgeleri mevcuttur. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sürecinde, Doğu Anadolu ve Kafkas cephesindeki askeri olaylarla ilgili belgeler bu arşivdedir. Ne var ki, bizim Osmanlı Arşivleri'nden kastımız ve söyleyeceklerimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile sınırlı kalacaktır.

Türkiye'deki bütün Osmanlı belgelerinin bulunduğu arşivleri kapsamakla beraber “belge ayıklama ve arşivlerin kapalılığı” iddialarının tek muhatabı yıllardır Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir. Özellikle “belge ayıklama” iddiası ciddi bir iddia olup, özellikle Ermeni mese-

YKY, İstanbul 2004.

⁸ Unutulmamalıdır ki, belgeyi yazan da yazdıran da insandır. Bundan dolayı belgede yazılanların tamamen hakikati gösterdiği düşünülmemelidir ve “mümkün olduğunca” diye düşünülmemelidir. Osmanlı belgeleri de bu kuralın dışında değildir. Bu şartlarda yazılan bazı belgelerde çoğunlukla katip hatalarından kaynaklanan farklılıklar olabilmektedir. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, “Arşiv Belgelerinin Güvenirliliği”, **Halil İnalçık Armağanı I, Tarih Araştırmaları**, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 2009, s. 105-125.

⁹ Justin Mc Carthy, “Van'daki Ermeni İsyanı Özelinde Osmanlı Arşivleri ve Ermeniler”, **Yeni Türkiye**, Sayı: 62/2014, s. 2192-2193. Mc Carthy'in referansı için bkz. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne yayımlanmış olan **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Ankara, 1995, s. 48-49, 57-58, 75, 97.

lesine ilişkin dile getirilmiştir. Söz konusu iddianın günümüzdeki ye-gâne savunucusu ve aynı zamanda dünyada “soykırım tezi”ni savunan nadir Türklerden biri olan Taner Akçam’a göre; Ermeni meselesi hakkında Kasım 1918’de kurulmuş olan Tedkik-i Seyyiat Komisyon belgeleri ile birlikte diğer devlet kurumlarındaki belgelerin “düş-man” eline geçmemesi için imha edilmiştir. Aynı iddia sahibi, müta-reke sonrasında kurulan Divan-i Harbi Örfi Mahkemeleri Savcısı’nın Teşkilat-i Mahsusa ile İttihat Terakki Merkez Komitesi evrakının da, ya imha edilmiş ya da aşırılmış olduğunu söylediğini yazmaktadır¹⁰.

Bu iddiaları dillendirenler daha ziyade hukukun siyasallaştığı bir dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümetlerinin “Ermeni kıtalı”ndan suçlandıkları mahkeme süreçlerinde söylenen sözleri dayanak göstermektedirler¹¹. Oysa bu iddialar doğru değildir. Çünkü, yıllar sonra da olsa -1990’dan itibaren- 1915 olaylarıyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde binlerce belge tasnif edilerek araştırmaya açılmıştır. Hatta, yukarıdaki iddiasının aksine Taner Akçam dahi “İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu -İttihat ve Terakki’den Kurtuluş Savaşı’na” adlı eserinde¹² “*Arşivlerde genel temizliğin tam olarak yapılabilmesinin imkânsız olduğunu kabul etmek gerekir*” demiştir. Üstelik kendisi, ayıklandığını söylediği Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Haziran 2006’da çalışmış ve 1915-1916 yıllarına ait Ermeni tehciriyle ilgili aldığı yüzlerce belgeden yararlanarak, “Ermeni Meselesi Hallolunmuştur -Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar-” adlı eserini¹³ yazmıştır. Üstelik, bu kitabında Taner Akçam, Osmanlı Arşivi’nin açıklığından bahisle tarihçileri çalışmaya davet etmiştir¹⁴.

Diğer taraftan, gerek Almanların gerekse de İngilizlerin bazı Osmanlı belgelerini beraberlerinde götürdükleri bilinmektedir. Mesela, I. Dünya Savaşı’nın son günlerinde Osmanlı Harbiye Nezareti’nde

¹⁰ Taner Akçam, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur–Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar-**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 20-22.

¹¹ **Sabah**, 7 Kasım 1334/1918. Bu gazetede “Ermeni kıtalına ait belgeler hükümet tarafından bulunamamıştır” diye iddia edilmiştir.

¹² Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu -İttihat ve Terakki’den Kurtuluş Savaşı’na**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 24-25.

¹³ Taner Akçam, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur -Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar-**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 16-17.

¹⁴ Akçam, **a.g.e.**, s. 17.

görevli Hans F.L. Seeckt, Almanya'ya dönerken önemli birçok belgeyi Almanya'ya götürmüştü fakat, söz verilmesine rağmen belgeler geri gelmemiştir¹⁵. İngilizlerin de benzer şekilde mütareke ve işgal dönemlerinde Osmanlı Arşivi'ne girerek, Ermeni olaylarıyla ilgili belge aradıkları ve bazı belgeleri İngiltere'ye götürdükleri, İngiliz Devlet Arşivi'nde rastlanan döneme ait Osmanlıca belgelerden anlaşılmaktadır. Salahi Sonyel'e göre, Mondros Mütarekesi'nden sonraki dönemde, Osmanlı Arşivi'nden İngiliz istihbaratına çalışıp Türkçe bilen Rum ve Ermeni ajanlar tarafından belgeler çalınmış ve İngiliz Yüksek Komiserliği'ne teslim edilmiştir¹⁶.

Ayrıca, Osmanlı Arşivi'nin, Cumhuriyet döneminde 1985'lere kadar karşılaştığı ilgisizlik, Bulgaristan'a belge satılması dışında; yetersiz hizmet binaları, sağlıksız depolar, az personel, teşkilat yarasası yokluğu gibi birtakım kronik problemleri ortaya çıkarmıştır. Tabiatıyla bu problemler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif çalışmalarını olumsuz etkilemiş; daha az sayıda belge tasnif edilebilmiştir. Daha az sayıda belgenin tasnif edilmesi, daha az sayıda belgenin araştırmaya açılması demektir. Bu ise iç ve dış tarih kamuoyu tarafından "arşivlerin bilinçli kapalılığı" olarak algılanmıştır.

Bu algıyı kuvvetlendiren bir diğer faktör ise, Osmanlı Arşivi'nde yer yer kronolojik fon bütünlüğünün sağlanamamış olmasıdır. Bunun sebebi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunması gereken devlet belgelerinin bir kısmı sahaflardan satın alınmış, bir kısmı da kişilerden toplanmıştır. Hatta, devlet yönetiminde yeterince bir arşiv bilincinin olmamasından dolayı, zaman zaman bazı devlet ku-

¹⁵ Taner Akçam, "Arşivlerin Temizlenmesi", **Radikal**, 26.12.2004.

¹⁶ Bu konuda, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Nevile Henderson, 22 Mayıs 1923'te, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası Şefi Lancelot Oliphant'a gönderdiği özel yazı bunun delidir. Bu yazıya, İngiliz ajanlarca Babıali'den çalınmış olan kimi devlet belgeleri iliştilmiş ve bunların, İstanbul'daki İngiliz Askeri İstihbaratınca ele geçirilmiş oldukları; bir süre gizli olarak onların yanında kaldıktan sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderildikleri bildirilmişti. Bu belgeler, 1915'de Talat Paşa'nın Ermeni tehciri kapsamında yerel yöneticilere gönderdiği bazı gizli talimatları kapsamaktadır. Söz konusu belgeler, bugün, İngiliz Devlet Arşivi, Foreign Office dosyalarında korunmaktadır. Bkz. Salahi Sonyel, "İngiliz Kaynaklarına Göre Ermeni Militarlarca Sahtelenen ve Osmanlı Arşivlerinden Aşırılan Gizli Belgeler", **XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler**, III. Cilt, I. Kısım, Ankara 2002, s. 4; Aynı yazarın konuyla ilgili daha ayrıntılı diğer bir çalışması için bkz. Salahi Sonyel, "Tehcir ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasına Nasıl Aldattı", **Belleten**, XLI/161, Ocak 1977, s. 138-143.

ruleşlarının merkez ve taşra örgütlerinin elindeki Osmanlı devrine ait arşiv kayıtları (belge ve defterler) sağlıksız yeraltı depolarında tutulmuş, kurumsal taassup veya risk almama yüzünden arşivlere devredilmemiş¹⁷; bazı hallerde de kurumda yer açabilmek için satılmıştır.¹⁸ En vahimi ise adı geçen arşiv belgelerinin bilinçsizlikten dolayı imhasıdır¹⁹.

Bilindiği gibi; “belge ayıklama ve imha”, kamu ya da özel kurum ve kuruluşların elinde bulunan arşiv malzemesi ile arşivlik malzeme niteliği taşımayan, korunmasına gerek görülmeyen her türlü malzemeye karşı yapılan zorunlu işlemdir.²⁰ Bu işlem, ayık-

¹⁷ Buna rağmen son yıllarda bazı bilinçli kamu idarecileri ellerindeki Osmanlı arşiv belgelerini Devlet Arşivleri'ne devretmiştir. Mesela, Kahramanmaraş Adliyesi depolarında bulunan altı adet Osmanlı devrine ait bazı mahkeme defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne devredilmiştir. Ayrıca, 2014'de, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İETT Arşivi (Cumhuriyet Arşivi), 2018'de Denizcilik İşletmeleri Arşivi (Cumhuriyet Arşivi) ve en önemlisi, daha önceki yıllarda (2005-2017) dijitalleştirilen Topkapı Sarayı Arşivi (Osmanlı Arşivi) tamamen Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne intikal ettirilmiştir.

¹⁸ Örnek olarak belirtelim ki; 1964'de bir devlet kurumu, arşivindeki altı kamyon dolusu evrak ve müzehhep feramanları kiloyla satmış ve bir başka bakanlıkta I. ve II. Meşrutiyet devirlerine ait belgelerle sicil dosyalarını hurda niyetine elinden çıkarmıştır. Son vahim olay da İstanbul Üniversitesi'nde Rektör Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu (1997-2005) devrinde yaşanmıştır. Alemdaroğlu, Edebiyat Fakültesi seminer kitaplıklarını kaldırmış; Hukuk Fakültesi Kütüphanesi çöplükte bulunmuş ve Üniversite Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Sarayı Koleksiyonu'na ait binlerce kıymetli eserin yanı sıra üniversite personel sicil arşivini çöpe atmıştır. Bu eser ve arşivin bazı kısımlarının sahafların eline geçtiği -ya çöpten toplandı ya da satın alındı- devrin gazetelerinde hararetle dile getirilmişti. Bu nadir kitaplardan 4.500 kadarı İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı tarafından satın alınmıştır. Ayrıca, Fuad Köprülü'den Halide Edip'e, A. Hamdi Tanpınar'dan Abdülbaki Gölpınarlı'ya kadar çok önemli 344 adet hocanın çöpe atılan sicil dosyaları ile güvenlik raporları, Türk Tarih Kurumu eski başkanı Prof. Dr. Ali Birinci tarafından hurda kağıtçılardan satın alınmıştır. Bkz. Murat Bardakçı, “Alemdaroğlu'nun Zamanında İstanbul Hukuk'un Kütüphanesi de Çöpe Gitmiş!”, **Habertürk**, 5.2.2016; Bardakçı, “Bitmeyen Reddi Miras: Daha Ne Arşivler Çöpe Gitti, Bir Bilseniz!”, **Habertürk**, 18.1.2016.

¹⁹ Bu imha, kasıt değil bilinçsizlik eseridir. Mesela, Trabzon Vilayeti'ne ait vilayet arşivi, I. Dünya Savaşı yıllarında Rusların eline geçmesin diye Samsun'a nakledilmiş ve daha sonra Trabzon'a getirilmişti. Bu arşiv, ne yazık ki, 1982'de denize dökülmüştür. Bkz. Abdullah Muratoğlu, “Osmanlı Seka Çöplüğünde”, **Yeni Şafak**, 11.8.2008.

²⁰ Mesela Türkiye'de bu işlemler, 28.9.1988 tarihli ve 3473 Sayılı “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanuna dayalı yapılmaktadır. Bkz. Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, www.mevzuat.gov.tr (Son Erişim Tarihi: 06.10.2018). Hatta, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkiye'de bir milli arşiv kanunu ya da Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kanunu olmadığı için 16 Temmuz 2018'de yürürlüğe giren Devlet Arşivleri Başkanlığı hakkındaki 11 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne (www.devletarsivleri.gov.tr/varlikler/dosyalar/mevzuat/19.5.11pdf) kadar bu kanuna dayanarak iş ve işlemlerini yürütmüştür.

lama ve imha sırasına göre yapılmaktadır. Burada amaç; arşivlerde biriken belgelerden işlemi tamamlanmış olup da herhangi bir değere sahip olmayanların ayıklanmasıdır. Bununla arşivlerde yer ve iş kaybı önlenmiş olacaktır.²¹ Bugün dünyanın arşivcilik ve bilgi belge merkezlerinde (kütüphanelerde) sıklıkla uygulanan bir işlem olup, yönetmelikler çerçevesinde yapılmaktadır. Kaldı ki; Osmanlı Devleti'nin merkezi bürokratik arşivi olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet yönetimlerinin "Osmanlı karşıtı" tutumlarından dolayı yeterince ilgi görmemiş, arşivcilik standartlarına uymayan sağlıksız şart ve mekânlarda tutulmuştur. 1985'e kadar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde müstahdem dâhil 45 personelin çalıştığı ve 1986 yılında itibaren hızlanan arşiv hizmetlerine rağmen 2004 yılında bile arşiv depolarının dört farklı ve birbirinden uzak yerde (İstanbul Valiliği bahçesi, Sultanahmet, Süleymaniye ve Bağcılar depoları) bulunduğu ve en önemlisi 2018'e kadar bir milli arşiv kanununun olmadığı göz önüne alınırsa, arşiv hizmetlerinde tasnif ve belgeye erişim konusunda büyük gecikmelerin/aksamaların var olduğu izahattan varestedir. Anlaşılacağı üzere, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu tarz hizmet eksiklikleri, belge ayıklama, kasıtlı belge vermeme gibi sebeplerden dolayı olmayıp daha ziyade belli konularda istenen belgelerin henüz tasnif edilmemiş olmasındandır.

Diğer taraftan, uluslararası arşivcilik standartlarına göre, belgenin araştırmaya sunulma süresi 25-30 ve 50 gibi yıllar arasında olmakta; kişi haklarını korumak için 101 yıl kuralı geçerlilik arz etmektedir. Hatta devlet güvenliği ve milletlerarası ihtilaflar gibi durumlarda İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD gibi Batılı ülke arşivleri, devlet güvenliği ve milletlerarası ihtilafları gerekçe göstererek belgeleri araştırmaya kapatmaktadır. Bunun gibi Türk Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü de -şimdiki Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı- "belge vermeme hakkı"na sahiptir. Bunun dışında arşiv hizmetlerinin daha iyi olması amacıyla belgelerin restorasyon, revizyon ve dijitalleştirilmesi gibi zorunlu haller haricinde araştırmaya açılmış hiçbir arşiv defteri veya belgesi araştırmacılara verilmemezlik yapılmamıştır ve yapılmamaktadır. Bu husus, Türk Devlet Arşivleri'nde geleneksel bir tutumdur.²²

²¹ **Ayıklama ve İmha Komisyonları Çalışma Rehberi**, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006, s. 2-3.

²² Mesela, araştırmaya kapalılık süresi, İngiltere ve Almanya'da 30 yıl iken Avusturya,

Yukarıdaki sebeplerin dışında, “arşivlerin kapalılığı” algısının oluşmasını destekleyen göstergelerden bir diğeri de arşiv depolarının dağınkılığı ve bu dağınkılık içinde söz konusu depoların arşivcilik açısından elverişsizliği idi. Bundan otuz yıl önce, Başbakanlık Osmanlı Arşivinin sahip olduğu altı ayrı deponun biri (Süleymaniye deposu) dışında, beş depo İstanbul Valiliği bahçesinde bulunmaktaydı²³. Haziran 2004'e gelindiğinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki depo dağınkılığı farklılık gösterse de devam etmekteydi. Vilayet bahçesindeki Muhafaza Bakım binasındaki iki kat depo, Hazine-i Evrak deposu (1 nolu depo), Mescid deposu (3 nolu depo), Ahmet Cevad Paşa Kütüphanesi (5 nolu depo), Sultanahmet, Süleymaniye ve İkitelli depoları idi. 2011 yılı içinde daha sık kullanılan Muhafaza Bakım binasındaki Yıldız ve Sadaret Arşivleri depoları ve kısmen Ahmed Cevad Paşa Kütüphanesi deposu dışında, modern iklimlendirme sistemine sahip İkitelli'de iki arşiv deposu mevcuttur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin bu dağınk depo macerası, Haziran 2013'de resmi açılışı yapılan Kağıthane'deki Milli Arşiv Sitesi ile son bulmuştur.

Bu arşiv depolarının dağınkılığı ve bu dağınk depolardaki arşiv belgelerinin muhafazası açısından son derece sağlıksız şartlarda bulunması, söz konusu belgelerin fiziken korunmasını zorlaştırmış, bu da belgelerin yıpranmasına sebep olmuştur. 2015 yılı itibariyle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerin %30'u, farklı derecelerde tamirlik durumdadır.²⁴

Arşivlerin kapalılığı algısının oluşmasına destek veren göstergelerden ikincisi ise personel azlığıdır. 1985'te, hizmetli dâhil 45 per-

Fransa ve Macaristan'da 50 yıl ile sınırlıdır. Bkz. İsmet Binark, **Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri**, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1980, s.89-93.

²³ Bu depolar, Hazine-i Evrak (1 nolu depo), Bab-ı Âli Evrak Odası (2 nolu depo), Mescid (3 nolu depo), Yıldız Arşivi (4 nolu depo), Ahmet Cevad Paşa Kütüphanesi (5 nolu depo). Bu konuda bkz. Necati Aktaş, “Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Bugünkü Durumu”, **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, Mayıs 1985**, İstanbul, 1986, s. 80-82.

²⁴ Buna en iyi örnek Tahran Sefaret Evrakı'dır. 1979'daki İran'daki İslam devriminden sonra Türkiye'ye getirilerek Başbakanlık eski binası depolarına konulan bu evrak, 2002 yılına kadar orada kalmış ve o tarihte İstanbul'a getirilerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Süleymaniye deposuna konulmuştur. Mayıs 2004'de göreve geldiğimde, Süleymaniye deposunu teftiş sırasında üzeri ay yıldızlı çelik sandıkları görmüş ve bunun Tahran Sefaret Evrakı olduğunu anlayınca, 2005 yılı tasnif planına dâhil ettirmiştim. Ancak bu evrak, 25 yıl kapalı kaldığı sandıktan çıkarılınca restorasyonluk olduğu görülmüş ve gereği yapılmıştır. Bu evrakın sadece %30'u kurtarılabilmiş ve araştırmaya açılmıştır.

sonel ile hizmet vermeye çalışan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin personel sayısı, 1987-1992 yılları arasında yeni alımlarla arşiv 444'e ulaşmış, özlük haklarındaki iyileştirme yapılamaması yüzünden bu sayı bir hayli azalarak 2002'de 281'e düşmüş ise de, 2004 yılından itibaren her iki yılda bir yapılan personel alımlarıyla personel sayısı, 2014'de yeniden 480'e ulaşmış ise de, 2018 yılında 316'a düşmüştür.²⁵ Bu şekilde azalan personel sayısına rağmen 2002'de başlatılan Osmanlı Arşivi Otomasyon Sistemi sayesinde tasnif ve kataloglama işlemlerinde bilgisayar teknolojisinin devreye girmesiyle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnif çalışmaları hızlanmış ve bunun sonucunda daha fazla belge fonu araştırmaya açılmıştır. Dolayısıyla daha fazla arşiv belgesinin araştırmaya sunulması, "arşivin kapalılığı" algısının pozitif olarak değişmesine sebep olmuştur.

Bütün bu sebeplerin yanı sıra Ermeni meselesi gibi "milli güvenlik hassasiyeti" içinde kalan konular, Türkiye Cumhuriyeti'nin birçok kurumunda olduğu gibi Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nde de belirli bir hassasiyet oluşmuş ve bu konular üzerinde çalışan araştırmacılar şüpheyle karşılanmış; bu da hizmet eksikliği gibi birtakım sonuçlar doğurmuştur. Bu tavır özellikle yabancı araştırmacılara yönelik olmuştur. Kanaatimizce bunda Türkiye'de Ermeni meselesiyle ilgili resmî yayınlarda²⁶ tasnifsiz belge-

²⁵ Bu sayı, 229 araştırmacı ve 87 sözleşmeli personel halinde Osmanlı Arşivi'nde ana arşiv hizmetlerinde çalışan personel sayısıdır. Ana arşiv personel sayısının azalmasının sebepleri arasında emekliliğin dışında lisansüstü eğitimini tamamlayarak üniversitelere geçme sayılabilir. Bununla beraber Ağustos 2018'de Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yaşanan tayin krizi ve sonrası yaşanan gelişmeler de sadece ana hizmet değil diğer birimlerdeki personel azalmasında da etkili oldu. Her ne kadar Osmanlı Arşivi'nden 250, Cumhuriyet Arşivi'nden ise 80 olmak üzere toplam 330 personel ilgisiz diğer kamu kurumlarına tayin edilmiş ise de, kamuoyunda ortaya çıkan yoğun tepkiler üzerine bu tayinler durdurulmuştur. Buna rağmen bazı personel emekli olurken bir kısım personel de gönderildikleri kurumlarda kalmışlardır. Basındaki tepkiler için bkz. "Endişemiz Kişiler Değil Arşivin Geleceği", **Karar Gazetesi**, 16.8.2018 (www.karar.com (Son Erişim Tarihi: 06.10.2018)); "Devlet Arşivlerinde Tasarruf Adı Altında Kırım", **Cumhuriyet**, 15.8.2018 (www.cumhuriyet.com.tr, Son Erişim Tarihi: 06.10.2018); Arslan Tekin "Osmanlı Devlet Arşivi'nde Kırım", **Yeniçağ Gazetesi**, 20.8.2018 (www.yenicaggazetesi.com.tr, Son Erişim Tarihi: 06.10.2018).

²⁶ Bu yayınlardan ilki Kamuran Gürün'ün **Ermeni Dosyası** (2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983) adlı eseridir. Gürün, BOA belgelerini referans verirken, Hazine Evrak, Karton, dosya veya Dahiliye Nezareti Evrak Odası Şifre Kalemi dosya no yazmıştır. Bunun dışında Şinasi Orel-Süreyya Yuca, **Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgraf-ların Gerçek. Yüzü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983; **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920**, Ankara, 1995 adlı resmî dökümanter yayınlar da benzer şekilde referans vermede sorunludur. Çünkü, bu eserlerde tasnifsiz belgeler kullanılmış ve bu da

lerin kullanılması etkili olmuştur. Çünkü bu belgeler, tasnif edilerek yeni fon numaralarına kavuşunca daha önceki yayınlarla çelişki oluşturmuş ve bu da “Acaba belge mi gizleniyor? Bize niye bu belgeleri vermiyorlar?” şeklinde birtakım tartışmalar doğurmuştur. Bu tartışmaların en bilineni, Ermeni asıllı İngiliz araştırmacısı Ara Sarafian ile yapılanıdır.²⁷ Söz konusu tartışmalar, 2000’li yıllardan beri etkisini azaltmış; Haziran 2006’da, Taner Akçam’ın Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde on beş gün kadar araştırma yapması²⁸ ve bunu kitaplaştırmasından sonra tamamen sona ermiştir.²⁹ Taner Akçam’a göre; bunun esas sebebi, arşivdeki ciddi zihniyet değişikliğinin sağladığı daha özgürlükçü ortam ile yeni katalogların araştırmacılara sunulması idi.³⁰ Kaldı ki, bu tarz hizmet sunmak uluslararası arşivcilik standartlarının gereğidir. Kişisel tecrübelerimize göre, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü de hem Osmanlı ve hem de Cumhuriyet arşivlerinde bu standartlarda hizmet sunmaktadır.

ileride asıl tasnif yapıldıktan sorun olmuştur. Ayrıca, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nde, daire başkanı (1989) ve genel müdür yardımcısı (1990-1992) olarak görev yapmış olan Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu da tasnifsiz belgeleri, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001 adlı eserinde kullanmış ve bu eser ikinci kez “Ermeni Tehciri” adıyla 2004’te İstanbul’da (Babıalî Kültür Yayıncılığı) yeniden basılmıştır.

²⁷ Sarafian’a göre, daha önceki resmi yayınlarda yer alan belgelerin orjinallerini görmek istemiş, dönemin arşiv yönetimi bu talebi reddedince fiziki müdahaleye kadar varacak tartışmalar yaşanmıştır. Ona göre bu tartışmalar sonucunda belge verilmediği gibi arşivden atılmış ve araştırma izni de iptal edilmiştir. Bkz. Ara Sarafian, “The Ottoman Archives Debate and the Armenian Genocide”, **Armenian Forum**, 2, Nr. 1 (Bahar 1999), s. 35-44.

²⁸ Aslında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde çalışma davetini yapan kişi, bu satırların yazarıdır. Bu davet, 25-29 Eylül 2005’deki Bilgi Üniversitesi’nde yapılan olaylı meşhur Ermeni Konferansı sırasında bizzat Taner Akçam’a yapılmıştır. Ne yazık ki, Akçam’ın bu davete icabet etmesinden sonra yazar, Türkiye’de Ermeni meselesini tekelindeki tutan bazı çevrelerin (Türk Tarih Kurumu ve askeri çevreler) eleştiri ve dedikodularına maruz kalmıştır. Ne mutlu bana ki, kendi insiyatifimle yaptığım bu davet ve sonunda yazılan kitapta yazılan teşekkür ifadeleri kitabın yazarının 2011’de, Türkiye’yi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne şikâyetine karşılık Türkiye’nin savunma dosyasına lehte delil olarak girmiştir.

²⁹ Bu eserin İngilizcesi Taner Akçam, **A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility**, Minnesota, Metropolitan Books, 2007 olup; Türkçesi ise, Taner Akçam, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur–Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

³⁰ “Fakat özellikle son yıllarda Arşiv’de ciddi değişiklikler oldu. Hem yeni kataloglar araştırmacıların hizmetine sunuldu hem de araştırmacıların hakaret ve tehditlere muhatap olması son buldu. Bu vesile ile 2006 yazında arşivdeki çalışmam sırasında bana her türlü kolaylığı gösteren başta sayın Mustafa Budak olmak üzere tüm arşiv görevlilerine teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.”, Akçam, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur**, s. 16-17.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları ve Diğer Çalışmalar

Osmanlı Devleti'nin merkezi bürokratik arşivi olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 16 Temmuz 2018'e kadar Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir daire başkanlığı olarak arşivcilik hizmeti vermiş ve bu tarihten itibaren Cumhurbaşkanlığı'na bağlanan Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde faaliyette bulunmaya başlamıştır³¹ Bu süreç içinde konulara göre çeşitli dokümanter yayınlar yapmıştır. Nitekim, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ilk yayın olarak 1982'de "Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri"; ikinci yayın olarak da bundan on yıl sonra, 1992'de, "Osmanlı Fermanları" adlı eserleri yayımlamıştır. Dikkat çekicidir ki, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1990'ların ortalarından itibaren Ermeni meselesi ile ilgili eserler yayımlamaya başlamış ve ilk önce, 1994'de, "Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)" adlı eseri, ardından da aynı yıl Hüseyin Nazım Paşa'nın "Ermeni Olayları Tarihi"ni yayımlamıştır. Daha sonraki yıllarda Ermeni mezalimi konusundaki dokümanter yayınlara hız veren kurum, 1995'de iki cilt halinde "Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi" (Cilt I-1906/1918; Cilt II-1919) adlı eseri yayımlamıştır.

Ermeni meselesiyle ilgili yayınlar, 2001 yılından itibaren artış göstermiştir. Bunda, Ermeni meselesi üzerinde çalışmalarıyla tanınan Yusuf Sarımay'ın genel müdür olmasının büyük rolü vardır. Bu yeni dönemin ilk yayınları arasında "Ermeni Komiteleri 1891-1895" (Ankara 2001), "Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi 1878-1923" (İstanbul 2001) ile Tiflis Başşehbenderi Münir Süreyya Bey'in "Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi 1877-1914" (Ankara 2001) adlı eserler bulunmaktadır. Ayrıca, 2001 yılında "Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919)-II (1919-1921)" adlı iki ciltlik bir eser daha yayımlanmıştır.

³¹ Ancak Osmanlı Arşivi, yeni teşkilat yapısında daire başkanlığı olmaktan çıkmış ve merkeziyetçiliğin sonucunda adı sadece, İstanbul Kağıthane'deki yeni binasında "Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Külliyesi" şeklinde kalmıştır. Yeni teşkilat yapısında yer alacak hangi daire başkanlıklarının İstanbul'da olacağı ise halihazırda belli değildir.

Bu tarihten sonra Ermeni meselesiyle ilgili ikili ilişkiler bağlamında dokümanter yayınlarına devam eden Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007-2009 yılları arasında, Osmanlı Arşivi belgelerine dayanarak “Ermeni-Fransız” (3 cilt), “Ermeni-İngiliz” (2 cilt), “Ermeni-Rus” (3 cilt), “Ermeni-Amerikan” (2 cilt) ilişkileri şeklinde on ciltlik yayın yapmıştır. Ayrıca Genel Müdürlük, “Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları” adlı 4 ciltlik (Ankara 2008-2009), “Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları” adlı 2 ciltlik (Ankara 2010) ile “Osmanlı Belgelerinde Karabağ” adlı belge yayınlarını da gerçekleştirmiştir. Bu yayınlar iç ve dış kamuoyunda büyük ilgiyle karşılanmıştır. Son olarak “Osmanlı Belgelerinde Ermeniler” adlı eser genişletilerek “Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı” (Ankara 2007) adıyla yeniden yayımlanmıştır.³² Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnif çalışmaları ilerledikçe, özellikle 2004'den itibaren Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS) belgelerinin revizyona tâbi tutulmasına ve Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM) fonunun da ilk kez araştırmaya açılmasına ilaveten Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti, 2., 3., 5. ve 7. şubeler, Emniyet, Levazım, Hukuk, Hukuk Müşavirliği, Matbuat gibi alt fonların araştırmaya açılmasıyla; özellikle Ermeni meselesi başta olmak üzere 1914 ve sonrası döneme ait araştırmaların sayısı artmıştır.

Bu bağlamda, Mim Kemal Öke, Yusuf Halaçoğlu, Kemal Çiçek ve İbrahim Ethem Atnur, Tuncay Öğün ve Fatih Gençer gibi tarihçilerin çalışmaları zikredilmelidir. Mim Kemal Öke, “Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu” adlı eserinde Ermeni meselesinin anatomisini çıkarırken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Meclis-i Vükela Mazbataları'ndan başka Hariciye Nezareti Siyasi (Harb-i Umumi ve müteferrik belgeleri), Dahiliye Nezareti, Şifre, Kalem-i Mahsus ve Emniyet-i Umumiye ile Bab-ı Âlî Evrak Odası belgelerinden yararlanmışır.³³ Yusuf Halaçoğlu da

³² Bu eserin adı, Türkiye'nin Ermeni meselesinde geldiği noktayı göstermektedir. Tehcir, sürgün gibi kavramlardan sonra eski Osmanlı geleneğine uygun olarak “sevk ve iskân” tabiri kullanılmıştır.

³³ Mim Kemal Öke, **Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996. Anlaşıldığına göre yazar, 1990 öncesi BOA'da çalışmıştır. Çünkü verdiği fon adları ile diğer kimlik bilgileri farklıdır. Mesela, hali hazırda Hariciye Siyasi fonu belgeleri arasında yer alan belgelere, Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak, Harb-i Umumi ve Müteferrik kartonlar şeklinde atıf yapılmaktadır.

“Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)”³⁴ adlı çalışmasında sayısız BOA belgesi kullanmıştır. Bunlar, Dahiliye ve Hariciye fonlarına ait belgelerdir. Kemal Çiçek ise, “Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)”³⁵ adını verdiği eserinde daha ziyade Amerikan belgelerini kullanmıştır.

Ayrıca, İbrahim Ethem Atnur’un “Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)” adlı çalışması ise bu mesele- nin sosyal bir boyutunu incelemiştir. Atnur’a göre; tehcir sürecinde Ermeni kadın ve çocukların korunması için, başta ABD olmak üzere Batılı devletler seferber olmuştu. Hatta, Osmanlı Devleti de Müslü- man yetim ve mültecilerden daha fazla Ermeni muhacir ve yetimle- rine destek olmuştu³⁶. Atnur da, aynı dönemi çalışan tarihçiler gibi Dahiliye (Şifre, Kalem-i Mahsus, Emniyet-i Umumiyye Müdiriyyeti Ecanib, Emniyet-i Umumiye Asayiş, Emniyet-i Umumiye Müdiri- yeti 3. Şube, Seyr ü Sefer Kalemi, İdare-i Umumiye Müdiriyyeti) ve Hariciye (Siyasi) Nezaretleri ile Bab-ı Âlî Evrak Odası belgelerinin yanı sıra, Meclis-i Vükela Mazbataları’ndan yararlanmıştır.

Tehcirden dolayı Ermeniler yapılan yardımlarla ilgili bir başka ça- lışma da Fatih Gencer’e ait olup “Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi”³⁷ adını taşımak- tadır. Bir yüksek lisans tezi olan bu eser, Osmanlı-Amerika ilişkileri bağlamında Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi’nin faaliyetlerini dikkate alarak hazırlanmıştır. Yazar, çalışmasında Amerikan Board Arşivi belgelerinden başka Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Ar- şivleri belgelerinden yararlanmıştır. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan Dahiliye (Şifre) ve Hariciye (Siyasi) Nezaretleri belgeleri ile Meclis-i Vükela Mazbataları’nı kullanmıştır.

³⁴ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Ankara, Türk Tarih Kuru- mu Yayınları, 2001.

³⁵ Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

³⁶ Bu konuda Atnur, Osmanlı Muhacirin Müdiriyyeti’nin Müslüman mülteci ve yetimleri ciddi olarak ihmal ederek Ermeni muhacir ve yetimlere 1.150.000 lira harcamakla övün- müş olduğunu yazmaktadır. Bkz. İbrahim Ethem Atnur, **Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)**, İstanbul, Babil Yayıncılık, 2005, s. 293.

³⁷ Fatih Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi**, İstanbul, Alternatif Yayınevi, 2006, s. 256.

Tuncay Ögün ise, 1915 olayları kapsamında göz ardı edilen Ermeni ve Rus saldırılarına uğramakla kalmayıp adeta unutulmuş Müslümanların durumunu “Unutulmuş Bir Göç Stratejisi: Vilâyât-ı Şarkıyye Mültecileri 1915-1923”³⁸ adındaki bir kitap çalışmasıyla ortaya koymuştur. Ögün’e göre; bu işin aslı, Rus işgali ve Ermeni tahrik ve saldırıları sonucunda Müslümanların bin bir sıkıntı içinde Anadolu’nun iç bölgelerine göç etmeleridir. Öyle ki, 1916-1923 yılları arasında göç eden bu Vilayat-ı Şarkıyye Mültecileri’nin resmî sayısı 707.504’dir.³⁹ Gerçekten unutulmuş olan bu insanların durumunu ele alırken Tuncay Ögün, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan Dahiliye Nezareti (Şifre, İdare-i Umumiye, İdare-i Umumiye Mütferrik ve Tahrirat, Mebani-i Emiriyye Hapishaneler Müdiriyyeti, Sicill-i Nüfus, Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdiriyyeti), Bab-ı Âli Evrak Odası ile Dosya Usulü İradeler Tasnifi belgelerinden istifade etmiştir.

“İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası 1908-1918” adlı eser, Erdal Aydoğan’ın doktora tezinin yayımlanmış halidir.⁴⁰ Bu çalışmada Aydoğan, İttihat ve Terakki Fırkası’nın Vilayat-ı Şarkıyye bölgesine bakışı ve uyguladığı politikaları ele almıştır. Diğer yazarlardan farklı olarak sadece Türk arşivlerini kullanan yazar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden de yararlanmışır. Nitekim yazar, bu arşive ait İrade Meclis-i Mahsus belgeleri ile Meclis-i Vükela Zabıtaları’ndan başka, özellikle Dahiliye (Siyasi, Şifre, Kalem-i Mahsus, Hukuk Müşavirliği Odası, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, İdare-i Umumiye Müdiriyyeti, Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler Müdiriyyeti, Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi) Nezareti belgelerini kullanmıştır.⁴¹

³⁸ Tuncay Ögün, **Unutulmuş Bir Göç Stratejisi: Vilâyât-ı Şarkıyye Mültecileri 1915-1923**, İstanbul, Babil Yayıncılık, 2004, s. 289.

³⁹ Ögün’e göre, Mayıs 1919’da toplanan Mülteciler Komisyonu kayıtlarında resmi 700.000 sayısının dışında resmi kayıtlara geçmemiş bir 300.000 mülteci daha vardır. Hatta, Tasvir-i Efkar gazetesine (11 Mayıs 1919) göre 1.604.031 kişi iç bölgelere göç etmiş ve bunun 701.166 kişisi yollarda ölmüştür. Bkz. Ögün, **a.g.e.**, s. 36-39.

⁴⁰ Erdal Aydoğan, **İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası 1908-1918**, İstanbul, Ötügen Yayınevi, 2005.

⁴¹ İlgi çekicidir ki, yazar, kitabının önsözünde (s. 12) bilim hırsızlığının önüne geçmek için bazı belge numaralarını yanlış verdiğini yazmıştır: “...Kullanılan arşiv belgelerinin bazılarında dosya ve vesika numaraları değiştirilmeden verilirken bazılarında belge numaraları farklı verilmiş ve bununla bilim hırsızlığının önüne geçilmek istenmiştir. Kaynak göstermenin amacının araştırmada hangi kaynakların kullanıldığını göstermek olduğu kadar istenildiğinde, başkalarının kontrol edilmek veya referans verilmiş belgeyi yeniden görmek isteyenlere imkân sağlamaktır. Bu, metodolojik bir zorunluluk olup bilimsel etiğe de aykırı düşmektedir. Aksi halde, BOA’da tasnifsiz belgelerin kullanılımında olduğu gibi bu tarz

Her ne kadar doğrudan Ermeni meselesiyle ilgili olmamasına rağmen Ramazan Erhan Güllü'nün "Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)" adlı doktora tezinin genişletilmiş hali olan eseri⁴² söz konusu meselenin merkezinde bulunan İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin rolünü anlamak için önemlidir. Bu çalışmasında Güllü, birçok yerli (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi) ve yabancı arşivlerden (İngiliz Devlet Arşivi) yararlanırken Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerini de kullanmıştır. Bu belgeler, Sadaret, Dahiliye Nezareti, İradeler (Dahiliye, Hariciye, Maliye, Mabeyn-i Hümayun, Meclis-i Vala ve Hususi) Hariciye Nezareti (Siyasi, İstanbul Murahhaslığı, Hukuk Müşavirliği ve Tercüme Odası) Maarif Nezareti (Mektubi Kalemi), Şura-yı Devlet, Meclis-i Vükela, Yıldız Evrakı (Esas, Mütenevvi, Resmi Maruzat, Sadaret Hususi vb. alt fonlar) gibi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ana tasnif/fonlara aittir. Aynı şekilde diplomat tarihçi Yücel Güçlü'nün "The Armenian Events of Adana in 1909: Cemal Paşa and Beyond" adlı eseri de⁴³, 1909'da cereyan eden Adana olaylarını anlamanın yanında bu olaylarda Cemal Paşa'nın rolüyle ilgili yeni anlayışları bütüncül bir bakışla ortaya koyması bakımında önemlidir. Bu eserde yazar, birçok yabancı devlet arşivini kullanmakla beraber Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden de ziyadesiyle yararlanmıştır. Ayrıca Güçlü'nün "Historical Archives and the Historian Commission to Investigate the Armenian Events of 1915"⁴⁴ adını taşıyan bir kitabı daha vardır ki; bu rehber kitabında yazar, Ermeni meselesiyle ilgili olarak dünya arşivlerinin yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden de ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir.

Bunların dışında, Ermeni soykırım tezini destekleyen bir grup tarihçi de, ortaya çıkan siyasi ve bürokratik özgürlük ortamından istifadeyle yoğun olarak 2005'ten itibaren Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne girerek yüzlerce belge almaya başlamıştır. Bunlar arasında Taner Akçam, Fuat Dündar, Uğur Ümit Üngör, Hans-Lukas Kieser ve Hilmar

yaklaşımlar bir bilimsel araştırma kargaşasına sebep olmaktadır ve nitekim de olmuştur.

⁴² Ramazan Erhan Güllü, **Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

⁴³ Yücel Güçlü, **The Armenian Events of Adana in 1909: Cemal Paşa and Beyond**, New York, Hamilton Book, 2018, s. 9, 29.

⁴⁴ Yücel Güçlü, **Historical Archives and the Historian Commission to Investigate the Armenian Events of 1915**, New York, University Press of America, 2015.

Kaiser⁴⁵ gibi tarihçiler vardır. Bunlardan Akçam, Haziran 2006'da "Osmanlı Arşivi'ne girdikten sonra" Ermeni meselesiyle ilgili bir dizi kitap yayımlamıştır. Bunların ilki, orijinali İngilizce yazılmış ve Ocak 2008'de Türkçe yayımlanmış olan "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur: Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar"⁴⁶ adlı eserdir. İkincisi, "1915 Yazıları"⁴⁷ adını taşımaktadır. Makalelerden oluşan bu eserde Taner Akçam, özellikle Fuat Dündar'ın "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" adlı eseriyle ilgili eleştirisine verdiği uzun cevap ile Guenter Lewy'nin, "The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide" adını taşıyan kitabına yaptığı eleştiri yazısında⁴⁸ Osmanlı Arşivi'nde bulunan Dahiliye Nezareti (Şifre, Emniyet-i Umumiye 2. Şube ve Emniyet-i Umumiye Evrak Odası) belgelerini kullanmıştır. Ayrıca, Ümit Kurt ile birlikte hazırladığı "Kanunların Ruh-u Emlak-ı Metruke Kanunlarında Soykırım İzini Sürmek"⁴⁹ adlı eseri de zikredilmelidir.

Diğer taraftan akademik faaliyetlerini Fransa'da sürdüren aynı gruba mensup tarihçilerden biri de Fuat Dündar'dır. Yazar, genel olarak İttihat ve Terakki'nin nüfus politikaları üzerinde çalışmakta olup bu politikaların bir "etnisite mühendisliği" olduğunu ve bunun da Türkiye'de homojen bir toplum oluşturmayı amaçladığını savunmaktadır. Yazarın bu bağlamda ilk eseri "İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)"⁵⁰ adını taşımaktadır. İkincisi ise "Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği

⁴⁵ Her ne kadar bu Alman tarihçi, son yıllarda Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik merkezî bir soykırım siyasetine/planına sahip olmadığını ileri sürse de yerel siyasi ve askeri aktörlerin Ermenilere yönelik birtakım katliam denilebilecek öldürme/yok etme faaliyetleri içinde olduğu kanaatindedir. Bunu da Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak ifade etmektedir.

⁴⁶ Bu eser, ilk önce İngilizce olarak Taner Akçam, **A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility**, Metropolitan Books, 2006 adıyla yayımlanmıştır.

⁴⁷ Taner Akçam, **1915 Yazıları**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 384.

⁴⁸ Bu kitap Türkçeye, Guenter Lewy, **1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu-Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih**, 2. Baskı, Çev.: Ceren Elitez, İstanbul, Yayınları, 2011 adıyla çevrilmiştir. Ancak, Taner Akçam, bu eleştirisini "Guenter Lewy'nin Osmanlı Türkiyesinde Ermeni Katliamları, Tartışmalı Bir Soykırım Adlı Kitabı Üzerine" adıyla, 1915 Yazıları adlı eserinde yapmıştır.

⁴⁹ Taner Akçam-Ümit Kurt, **Kanunların Ruh-u Emlak-ı Metruke Kanunlarında Soykırım İzini Sürmek**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 272.

⁵⁰ Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

(1913-1918)” dir⁵¹. Yazarın ifadesine göre; ikinci eser, birinci eserin devamı niteliğindedir. Her iki çalışmada Fuat Dünder, aynen Taner Akçam gibi ağırlıklı olarak Dahiliye Nezareti (Şifre, Emniyet-i Umumiye 1., 3., 4. ve 7. şubeler, Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi) belgelerinden yararlanmışır. Alman asıllı İsviçreli tarihçi Hans-Lukas Kieser ise, 1897-1922 arasında Baselli bazı hayırseverlerce, “dini misyonerlik amacı olmadan hümanist bir düşünce” ile Urfa’da kurdukları hastanenin kuruluşu ve faaliyetlerinden hareketle, Doğu ve Güneydoğu’da yaşayan Ermeni, Kürt ve Süryanilerin tarihiyle ilgilenmiş ve sonunda “İskalanmış Barış- Doğu Vilayetleri’nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1939”⁵² adlı hacimli eserini yazmıştır. Bu eser incelendiğinde, yazarın 1997-1998 yılları arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne bizzat geldiği; Dahiliye Nezareti (Şifre, İdare, Siyasi, Kalem-i Mahsus, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalem-i Mütenevvia Kısmı, İdare-i Umumiye Evrakı ile Hukuk Müşavirliği Kalem-i Evrakı), Hariciye Nezareti (Hukuk, Siyasi, Mektubî Kalem-i) ile Meclis-i Vükela Mazbataları’nı kullandığı tesbit edilmiştir. Ayrıca, İrade (Dahiliye, Hariciye ve Hususi) Yıldız Evrakı (Hususi, Resmi Maruzat Evrakı, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, Esas Evrak ve Mütenevvi Maruzat ile Maruzat Defteri) belgelerinden de istifade etmiştir. Kieser’in eserin daha ziyade üçüncü bölümü (Genç Türkiye’nin Düşü ve Travması) I. Dünya Savaşı ve sonrası yılları kapsamakta olup Osmanlı arşiv belgesi olarak Dahiliye Nezareti belgelerinden yararlanmışır.

Uğur Ümit Üngör ise, Türkiye dışında çalışmalarını sürdüren genç kuşak tarihçilerden biridir. Üngör⁵³, Türk, İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikan arşiv belgelerine dayanarak “The Making of Modern Turkey (Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950)” adını taşıyan bir eser⁵⁴ yayımlamıştır. Tıpkı Fuat Dünder gibi Jön Türk rejiminin

⁵¹ Fuat Dünder, **Modern Türkiye’nin Şifresi-İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 536.

⁵² Hans-Lukas Kieser, **İskalanmış Barış- Doğu Vilayetleri’nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1939**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 864. Bu eserin orijinali Almanca olup “Der Verpasse Friede -Mission, Ethnie und Staat in den Ostprovinzen der Turkei 1839-1939” adını taşımaktadır.

⁵³ Ümit Üngör, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinden başka, İçişleri Bakanlığı Arşivi, TBMM Kütüphanesi (CHP Koleksiyonu) ve Milli Kütüphane (Yazma ve harita koleksiyonları)’ye girmiştir.

⁵⁴ Ümit Üngör, **The Making of Modern Turkey (Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950)**, New York, Oxford University Press, 2011, s. 303.

Doğu Anadolu bölgesinde nüfus açısından çeşitli formlarda bir homojenleştirme politikasını yürüttüğünü iddia eden Ümit Üngör, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye, Hukuk Müşavirliği Kalemî, Kalem-i Mahsus ve Şifre Kalemleri, İdarî, Siyasî, Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler Müdiriyyeti, Muhaberat-ı Umumiye Dairesi belgelerinin yanı sıra Hariciye Nezareti Siyasi ve Hukuk Müşavirliği İstişare Odası belgelerinden yararlanmıştı. Ayrıca Bab-ı Alî Evrak Odası, Meclis-i Vükela Mazbataları ile Dosya Usulü İradeler Tasnifi belgelerini gözden geçirdiği anlaşılmaktadır.

Bu yayınlar iki açıdan önemlidir: Birincisi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnif çalışmaları hızlandıkça daha fazla belge araştırmaya açılmıştır. Bu ise Ermeni meselesi dâhil çeşitli konularda belge yayınlarının sayısını artırmıştır. Nitekim, söz konusu yayınlar bunun göstergesidir. İkincisi, özellikle Ermeni meselesiyle ilgili yüzlerce belgenin transkripsiyon ve kopyasıyla beraber yayımlanması, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün kendine olan kurumsal güvenin bir göstergesidir. Hatta bu kurumsal güven bu belgelerin internet ortamına taşınmasını da sağlamıştır. Bu işlem, soykırım tezi savunucularından Taner Akçam tarafından bile *"arşivcilik açısından da övgüyle bahsedilmesi gereken büyük bir adım"* olarak değerlendirilmiştir⁵⁵.

Sonuç

Gerçek olan şu ki; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ermeni meselesinin anlaşılması için birinci elden kaynaktır, ilk arşivdir. Justin Mc Carthy'e göre ise; I. Dünya Savaşı'nda Osmanlılar ve Ermenilerle ilgili araştırma yapmak isteyenler için en zengin arşiv Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir⁵⁶. Yıllardır Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışmakta olan Alman tarihçisi Hilmar Kaiser, on beş yıldır Ermeni meselesi hakkında ciddi paradigma değişimlerinin (katliam, mukatele, soykırım, merkezi planlı soykırım, kitlesel imha ve bölgesel imha/kırım) yaşandığını ve bunu da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni kullanan tarihçilerin sağladığını düşünmektedir. Öyle ki bu paradigmatik değişimi yaşayanlardan biri de bizzat Hilmar Kaiser olup, hâkim

⁵⁵ Akçam, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur**, s. 16.

⁵⁶ J. Mc Carthy, "Van'daki Ermeni İsyanı Özelinde Osmanlı Arşivleri ve Ermeniler", **Yeni Türkiye** 62/2014, s. 193.

soykırım paradigmasına meydan okumaktadır⁵⁷. Kanaatimizce, söz konusu performansın en büyük sebebi, 2000'den sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki hizmet standardındaki iyileştirmeler ile tasnifi tamamlanan birçok yeni arşiv fonunun araştırmaya açılmasıdır.

Görüldüğü gibi; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif çalışmaları arttıkça ve yeni arşiv fonları araştırmaya açıldıkça, Ermeni meselesiyle ilgili bilimsel araştırmaların sayısı artış göstermiştir. Hatta, dünyada genellikle kabul gören hâkim görüşler -soykırım tezi- de bu sayede ciddi olarak sorgulanmaya başlanmıştır. Bu anlamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çalışmalar (tasnif, kataloglama, dijitalleştirme ve araştırma hizmetleri) öncü ve örnek niteliğindedir. Ancak, Ermeni meselesi hakkındaki bilimsel gerçeklerin ortaya çıkması için Ermenistan Arşivleri ile Kudüs Ermeni Patrikhanesi Arşivi gibi konuyla ilgili diğer arşivlerin de aynı anlayış ve hizmet standardı içinde araştırmalara açık olmaları gerekmektedir. Böyle davranıldığı takdirde sadece 1915'de gerçekleşen Ermenilerin sevk ve iskânındaki ölüm ve kayıpları değil, aynı dönemde ve 1914-1921 yılları arasında Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da, özellikle Azerbaycan coğrafyasında Ermeni çeteleri tarafından Ermeni çetelerince öldürülmüş yüz binlerce Müslümanın akıbeti de aydınlanmış olacaktır⁵⁸. Böylece, "tarihin adaleti" gerçekleşecektir.

⁵⁷ Kaiser, *The Extermination of Armenian in The Diarbekir Region*, İstanbul, Bilgi University Press, 2014, s. 1-2. Ona göre, tehcir sırasında yaşanan Ermeni ölümleri, merkezi hükümetin planlı bir siyaseti sonucu olmayıp bölgesel yönetici elitlerin (vali, kaymakam, ağa, şeyh vb kişiler) baş sorumlu olduğu kompleks bir sürecin sonucudur. Bkz, Kaiser, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁵⁸ Osmanlı arşiv belgelerine göre bu dönemde Doğu Anadolu'da öldürülen Müslüman sayısı 518.000'dir. Ancak sadece Revan'da, Ermeni devleti kurulmadan önce 575.000 Türk yaşarken 1920'de bu sayı 10.000'e düşmüştür. Bu insanların 200.000 kadarı soykırıma maruz kalmış geri kalanı bölgeyi terketmiştir. Ayrıca, 26 Şubat 1992'de, Hocalı'da bir gecede, 613 kişinin katledilmesi kelimenin tam anlamıyla vahşet ve soykırımdır. Bkz. Mustafa Budak, "Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Çetelerin Müslüman Kıyımları", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Editörler: Bülent Bakar-Necdet Öztürk-Süleyman Beyoğlu, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 109-128. Mustafa Budak, "I. Dünya Savaşı Sonunda Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Ermeni Eylemleri", *İstanbul Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar Uluslararası Sempozyumu, 15-17 2006*, İstanbul, 2008, s. 671-682. Mustafa Budak, "Tehcir Öncesinde Doğu Anadolu'da Ermeni Katliamı (Kasım 1914-Mayıs 1915)", *Azerbaycanlıların Soykırımı Arşiv Senetlerinde I. Beynelhalk Konfransın Materyalleri*, Bakü, Azerbaycan, 29-30 Mart 2013, s. 190-197; Azerbaycan Türklerine yönelik katliamlar için bkz. Aygün Attar (Haşımzade), *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s. 7-76, 145.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Habertürk

Karar

Radikal

Sabah

Yeni Şafak

Yeniçağ

2. Kitaplar

Akçam, Taner: **1915 Yazıları**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

_____ : **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur –Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar-**, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

_____ : **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu -İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.

Akçam Taner; Kurt Ümit: **Kanunların Ruhü-Emlak-ı Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Atnur, İbrahim Ethem: **Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)**, İstanbul, Babil Yayıncılık, 2005.

Attar, Aygün: **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

Aydoğan, Erdal: **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2005.

Ayıklama ve İmha Komisyonları Çalışma Rehberi, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.

- Başbakanlı Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul, 2010.
- Binark, İsmet: **Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri**, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1980.
- Çiçek, Kemal: **Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Dündar, Fuat: **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001
- _____ : **Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Gencer, Fatih: **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi**, İstanbul, Alternatif Yayınevi, 2006.
- Güçlü, Yücel: **Historical Archives and the Historian Commission to Investigate the Armenian Events of 1915**, New York, University Press of America, 2015.
- _____ : **The Armenian Events of Adana in 1909: Cemal Paşa and Beyond**, New York, Hamilton Book, 2018.
- Güllü, Ramazan Erhan: **Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Gürün, Kamuran: **Ermeni Dosyası**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Halaçoğlu, Yusuf: **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- _____ : **Ermeni Tehciri**, İstanbul, Bab-ı Ali Kültür Yayıncılık, 2004.
- İnalçık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çeviren:Ruşen Sezer, İstanbul, YKY, 2004.
- Karaş, Zeynep: **Ermeni Terör Örgütü: ASALA**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Kieser, Hans-Lukas: **İskalanmış Barış- Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1939**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Orel Şinasi; Yuca Süreyya: **Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, Mayıs 1985, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.

Öğün, Tuncay: **Unutulmuş Bir Göç Stratejisi: Vilâyât-ı Şarkiyye Mültecileri 1915-1923**, İstanbul, Babil Yayın ve Dağıtım, 2004.

Öke, Mim Kemal: **Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.

Üngör, Uğur Ümit: **The Making of Modern Turkey (Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950)**, New York, Oxford University Press, 2011.

3. Makaleler

Aktaş, Necati: “Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Bugünkü Durumu”, **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, Mayıs 1985**, İstanbul, 1986.

Ataöv, Türkkaya: “Osmanlı Arşivleri ve Ermeni Sorunu”, www.politics.ankara.edu.tr (Son Erişim Tarihi: 11.10.2018).

Binark, İsmet: “Temel Arşivcilik Bilgileri ve Mevzuat Düzenlemeleri”, **Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Başkanlığı Personeli Hizmetiçi Eğitimi Ders Notları**, Haz.: Adnan Baycar, Mustafa Küçük, Ruşen Deniz, İstanbul, 1993, https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/genel-mudurluk-yayinlar/osmanli_arsvi_hizmetici_e%C4%9Fitimi_ders_notlari.pdf, (Son Erişim Tarihi: 08.10.2018).

Budak, Mustafa: “Tehcir Öncesinde Doğu Anadolu’da Ermeni Katliamı (Kasım 1914-Mayıs 1915)”, **Azerbaycanlıların Soyqırımı Arşiv Senetlerinde I. Beynelhalq Konfransın Materialları**, Bakü, Azerbaycan, 29-30 Mart 2013.

_____ : “Türklerde Devlet ve Arşiv”, **KOCAV Düşünce Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul, 2015.

_____ : “Birinci Dünya Savaşı’nda Ermeni Çetelerin Müslüman Kıyımları”, **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu**, Editörler: Bülent Bakar-Necdet Öztürk-Süleyman Beyoğlu, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

_____ : “I. Dünya Savaşı Sonunda Doğu Anadolu ve Kafkasya’da Ermeni Eylemleri”, **İstanbul Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar Uluslararası Sempozyumu, 15-17 2006**, İstanbul, 2008.

Emecen, Feridun: “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, İstanbul, 1991.

Kütükoğlu, Mübahat: “Arşiv Belgelerinin Güvenirliği”, **Halil İnalçık Armağanı Tarih Araştırmaları**, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 2009.

Lütem, Ömer Engin: “1980’lerden Günümüze Ermeni Meselesinde Gelişmeler”, **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001, Bildiriler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001.

Mc Carthy, Justin: “Van’daki Ermeni İsyanı Özelinde Osmanlı Arşivleri ve Ermeniler”, **Yeni Türkiye**, Sayı: 62/2014.

Sarafian, A. Kevork: “The Ottoman Archives Debate and the Armenian Genocide”, **Armenian Forum**, 2, Nr. 1 (Bahar 1999).

Sonyel, Salahi: “İngiliz Kaynaklarına Göre Ermeni Militarlarca Sahatelenen ve Osmanlı Arşivlerinden Aşırılan Gizli Belgeler”, **XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler**, III. Cilt, I. Kısım, Ankara 2002.

_____ : “Tehcir ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasına Nasıl Aldattı”, **Bellekten**, XLI/161, Ocak 1977.

4. İnternet Kaynakları

16 Temmuz 2018'de yürürlüğe giren Devlet Arşivleri Başkanlığı hakkındaki 11 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, www.devletarsivleri.gov.tr/varlikler/dosyalar/mevzuat/19.5.11pdf, (Son Erişim Tarihi: 06.10.2018).

Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, www.mevzuat.gov.tr, (Son Erişim Tarihi: 6.10.2018).

https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/genel-mudurluk-yayinlar/osmanli_arsivi_hizmetici_e%-C4%9Fitimi_ders_notlari.pdf, (Son Erişim Tarihi: 08.10.2018).

www.politics.ankara.edu.tr, (Son Erişim Tarihi: 11.10.2018).

MİLLÎ MÜDÂFAA VEKÂLETİ'NİN LOJİSTİK FAALİYETLERİ KAPSAMINDA SATIN ALMA VE TEDARİK MEVZUATI (1923-1938)*

Derya Levent MİYAK**
Serkan TUNA***

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yeni devletin güvencesi olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin dönemin şartlarına göre ihtiyaçlarının karşılanmasında Millî Müdâfaa Vekâleti etkin bir sorumluluk üstlendi. Millî Müdâfaa Vekâleti kendisine bütçe kanunları ile tahsis edilen kaynağı özellikle lojistik faaliyetlerde kullanmak için satın alma mevzuatını esas almaktaydı. Bu mevzuatın uygulanması için dönem içerisinde TBMM tarafından bütün devlet kurumlarınca uygulanmak üzere önce 1925 yılında bir ihale kanunu çıkarıldı. Daha sonra 1934 yılında bu konuda yeni bir kanun çıkarıldı. Millî Müdâfaa Vekâleti tarafından bu mevzuatın gereklerinin doğru uygulanması maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri ve kendi içinde güçlü bir satın alma teşkilatı oluşturuldu. Bu dönemde TBMM tarafından çıkarılan Muhasebe-i Umûmiyye Kanunu, satın alma faaliyetleri ile birlikte devlet malı haline gelen her türlü unsurun hesabının tutulması yönünde önemli bir düzenleme oldu. Bu kanun, bütün devlet kurumlarının bütçe ile ilgili yapacakları çalışmalara ve tahsis edilen kaynağın kullanılmasına yönelik yeni esaslar getirdi. Konu kapsamında hazırlanan bu yasal çalışmalarda güvenliğe yönelik hususlarla ilgili öncelik ve kolaylık sağlayan düzenlemeler yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Millî Müdâfaa Vekâleti, Türk Silahlı Kuvvetleri, satın alma, muhasebe, lojistik.

* Bu çalışma Doç. Dr. Serkan Tuna danışmanlığında, Derya Levent Miyak tarafından İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde hazırlanan "Atatürk Döneminde Millî Müdâfaa Vekâleti Ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., İstanbul, Türkiye.

E-mail: miyak68@gmail.com.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8319-217X>.

*** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
E-mail: serkan.tuna@istanbul.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7514-7328>.

Makalenin Geliş Tarihi: 09.07.2018

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 04.09.2018

Abstract

PURCHASING AND PROCUREMENT LEGISLATION WITHIN THE SCOPE OF THE LOGISTIC ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF NATIONAL DEFENCE (1923-1938)

After the establishment of Republic of Turkey, the Ministry of National Defense took an active responsibility to meet the needs of Turkish Armed Forces according to the conditions of the period. The Ministry of National Defense accepted the procurement legislation in order to use the fund assigned to itself by the budget laws particularly for logistic activities. In order to implement this legislation, first a procurement law which was to be enforced by all the government agencies was enacted by the Turkish Grand National Assembly in 1925. Then in 1934 a new law was enacted in this respect. A powerful purchasing organization was formed by the Ministry of National Defense within itself and the Turkish Armed Forces in order to rightly meet the requirements of this legislation. The General Accounting Law, which was enacted by the Turkish Grand National Assembly in this period, was an important regulation to keep the accounts of all the elements that became state property together with purchasing activities. This law introduced new principles for the future works of government agencies about the budget and the use of assigned resources. In these legal studies prepared within the scope of the subject, arrangements were made to give priority and provide convenience to security related issues.

Key Words: *Ministry of National Defense, Turkish Armed Forces, procurement, accounting, logistics.*

Giriş

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) beslenme, giyinme, silah, mühimmat, teçhizat, sağlık, barınma vd. ile ilgili¹ her türlü ihtiyaç ve hizmetin karşılanması için kaynak planlamasından başlamak üzere sırasıyla satın alma ve tedarik, ulaştırma, depolama, tedarik edilen ihtiyaçların ordu malı olduktan sonra muhasebesi, sarf edilenlerinin yerine, bütünlemesinin yapılması,² lojistik faaliyetlerin tamamını oluşturmaktadır.

Satın alma ve tedarikle ilgili olan mevzuat, devleti oluşturan organizasyon bütününde, hiyerarşik bir yapı içerisinde ihtiyaçların tespit edilmesinden sonra, bu ihtiyaçları bütçe kanunları ile tahsis edilen ödenekleri kullanarak karşılamak üzere tedarik makinesini çalıştıracak bir anahtar görevi görmektedir. Bu mevzuat ile kamu

¹ **Türk İstiklâl Harbi**, C. VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975, s. 102-104.

² Tamer Gökdemir, **Türk Kara Ordusu Lojistik Tarihi**, Ankara, Orient Yayınları, 2016, s. 2.

kaynaklarının en etkin ve en ekonomik olarak sarf edilmesinden başka kaynakların kamu yararından farklı olarak yolsuzluklara varabilecek şekilde kullanımının önlenmesi de amaçlanmaktadır.

Millî Müdâfaa Vekâleti (MMV), 1923-1938 dönemi içerisinde TSK'nın ihtiyaçları için siyasi ve bürokratik anlamda kaynakların etkin şekilde kullanılmasında ilk yetki ve sorumluluğa sahip kurum özelliği taşımaktaydı.³ Bu kapsamda bütçe marifetiyle tahsis edilen kaynağın kullanılmasında başlangıç noktasını oluşturan satın alma ve tedarik mevzuatı, her kamu kurumu gibi MMV için de önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada, MMV'nin 1923-1938 döneminde, lojistik faaliyetleri içerisinde yer alan satın alma ve tedarik konusunda yaptığı çalışmalar incelenmektedir. Bu çerçevede önce Osmanlı döneminden devralınan mevzuat incelenmiş, ardından 1923-1938 döneminde yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Satın Alma ve Tedarik Faaliyetleri

Osmanlı Devleti döneminden başlayarak günümüze kadar satın alma ve tedarikle ilgili kanun ve düzenlemeler sürekli geliştirilme ihtiyacı göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk ihale şekli, kira karşılığı toprak kiralama yöntemi olarak bilinen "mukataa" yöntemidir.⁴ Aslında mukataa, tımar düzeni dışında kalan vergiler olarak adlandırılan, coğrafi sınırları ile alınacak vergilerin tür ve miktarları maliye tarafından saptanmış vergi kaynaklarıydı.⁵ XVI. yüzyıl ve öncesinde merkezi devlet ticaretten, kentlerdeki üretim faaliyetlerinden ve diğer kaynaklardan aldığı vergilerin bir bölümünün toplanması işini açık arttırma yolu ile "mültezim" adı verilen araçlara bırakırdı. Açık arttırmayı kazanan mültezim, devlete belli bir miktar para ödemeyi taahhüt eder, bu miktarın daha fazlasını da vergi kaynağından elde ederdi.⁶

³ Levent Kalyon, **Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Yönetim Bilimleri) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 34.

⁴ Şevket Çorbacıoğlu, "Osmanlıdan Günümüze İhale Yasaları", **Türkiye Mühendislik Haberleri**, Sayı: 389, Ankara, Kozan Ofset, 1997, s. 12.

⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 147.

⁶ A.e., s. 123.

Tanzimat Fermanı⁷ sonrası hazırlanan yeni kanun düzenlemeleri ve oluşturulan kurumlara⁸ rağmen bu uygulamada bir değişiklik olmamıştı. Bu yöntemi ilk yenileme çalışması 1857 yılında çıkarılan bir tüzükle yapıldı. O dönem kiralama ve satın almalar artık bu düzenlemeye göre yürütülmeye başlandı.⁹

Mali tarihimizde ise devlet alım ve satımlarının düzenlenmesi ile ilgili olarak 1293/1877 ve 1296/1880 yıllarında “Emlak-ı Mülkiye ve Vakfiyenin Tamir ve İnşası” adıyla çıkarılan nizamname ise ilk resmi uygulama olarak kabul edilmekte; diğer mevzuat uygulamaları, aşar satışları vb. bu kanundan ayrı, kendi uygulama alanlarına yönelik olarak değerlendirilmektedir.¹⁰

Bununla birlikte, 1857 yılında çıkarılan tüzük hakkında ileriki yıllarda düzenlemeler yapılmaya devam edildi. 10 Muharrem 1330 (31 Aralık 1911) tarihli ek bir tüzük ile kolaylıklar sağlamak üzere, dağınık, ayrı satın almaların ve bazı yapım işlerinin ilgili makamın izniyle ihale edilmeksizin yapılması için anılan tüzüğün kapsamı genişletildi. 4 Haziran 1919'da çıkan, ancak 1921 yılında onaylanan kararname ile bu tüzüğe ilaveler yapıldı. Buna göre 500 lirayı aşan alımların Maliye Bakanlığı'nda kurulmuş ortak bir satın alma komisyonu aracılığıyla sağlanması öngörüldü. Dairelerin acil ihtiyaçlarının karşılanması için de çözümler getirilmeye çalışıldı.¹¹

2. Cumhuriyet Döneminde Satın Alma ve Tedarik Faaliyetleri

Cumhuriyet döneminde, mevcut mevzuata göre eksiltme ve artırma ile yapılan devlet alım ve satım işleri mübâyaât (satın alma)

⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Ankara, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, 1979, s. 126-128; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C. V, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 169-196; Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimattan I. Dünya Savaşına**, C. II, İstanbul, Belge Yayınları, 2001, s. 39-44.

⁸ Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimattan I. Dünya Savaşına**, C. II, s. 36.

⁹ Çorbacıoğlu, “Osmanlıdan Günümüze İhale Yasaları”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, Sayı: 389, a.y.

¹⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)**, Devre 4, C. 22, Birleşim 51, 14 Mayıs 1934, Ankara, TBMM Matbaası, 1934, Ek: **TBMM 140 No.'lu Komisyon Raporu**, s. 2.

¹¹ Çorbacıoğlu, “Osmanlıdan Günümüze İhale Yasaları”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, Sayı: 389, a.y.

komisyonları¹² düzenlenerek devam etti. Bu uygulamalarla ilgili katılımı arttırmak için ilan verilerek isteklilerin haberdar olmasına çalışıldığı görülmektedir.¹³ Yapılacak ihale için belirlenen esaslar, istenilen malzeme veya işin nitelikleri, istekliler için hazırlanan bir şartname ile detaylı olarak bildirilmekteydi.¹⁴ Alım, yapım, satım vb. işlere istekli olanlardan kapalı zarf usulü ile teklif alınması yaygın uygulama yöntemiydi.¹⁵ Teklifle birlikte teminat da alınmaktaydı.¹⁶ Satış işlemlerinde ise Maliye'nin yerel temsilcilikleri olan defterdarlık ya da mal müdürlükleri ile koordine edilerek onay alındığı anlaşılmaktadır.¹⁷

¹² Bu konuda örnek olması bakımından İstanbul'da Bahriye, Üss-i Bahrî Kumandanlıkları, savaş gemileri ve fabrikaların ihtiyaç duyulan levazım malzemelerini karşılamak üzere mübâyaât komisyonunun teşkil edilmesi ve komisyonun harcaması için defterdarlıkça muhasebeye tahsisat miktarının artırılmasına yönelik Bahriye Dairesi'nin Maliye Vekâleti'ne yazdığı 31.12.1339/1923 tarihli yazısı ve bu bağlamda tahsisat için Muhasebe Müdürü'ne ait yazılar için bkz.: **Deniz Müzesi Arşivi (DMA)**, Bahriye Dairesi Riyaseti, K.: 46, G.: 1209, 1923; **DMA**, Bahriye Dairesi Riyaseti, K.: 46, G.: 1209, 1923, Ek:1.

¹³ Bu dönem süresi içinde verilen alım ilanlarına örnek olarak bkz.: "Kömür Münâkasası" **Hâkimiyet-i Milliyye**, 10 Temmuz 1340/1924, s. 4 (Bahriye Levazım Dairesi'nden: Bahriye için on beş bin ton lave marin kömürü kapalı zarf usulüyle bilmünâkasa mübâyaa edilecektir...). 28 Eylül-12 Ekim 1924 tarihleri arasında Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, La Gazette, gazetelerinde "Bahriye Mübâyaât Komisyonu'nda, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti için 50.000 kilo gaz, 40.000 kilo benzin, 40.000 kilo makine maden yağı, ile 10.000 kilo dinamo ve 10.000 kilo silindir yağının, ayrı ayrı ve kapalı zarf usulü ihalesinin yapılacağı bilgisi; bir ilanın farklı yayın organlarında duyurulmasına örnek teşkil etmektedir. Bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 2, G.: 13, 1924.

¹⁴ Örnek olarak gösterilen bahriye için tedarik edilecek 15.000 ton lave marin kömürüne ait (8.000 tonu İzmit'e, 6.000 tonu İzmir'e, 1.000 tonu Amasra'ya teslim edilmek üzere) "*Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti Umûr-i Bahriye Müdüriyeti Levazım Dairesi'nce Mübâyaa Olacak Onbeş bin Ton Lave Marin Maden Kömürünün Münâkasa Şartnamesidir*" başlığı ile 13 madde hazırlanan şartnamenin 1'inci maddesinde ihalenin hangi yöntemle yapılacağı, alınacak kömürün özellikleri, 2'nci maddesinde tekliflerin nasıl verileceği hakkında bilgiler içermekteydi. Anılan şartnameye ait ayrıntılı bilgi için bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti I, K.: 1, G.: 7, 1924. Diğer akaryakıt alımına ait örneklerle ilgili 10.000 kilo dinamo yağı şartnamesi için ayrıca bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 2, G.: 13, 1924.

¹⁵ 15.000 ton lave marin kömürü tedarikine ait kapalı zarf usulü ile isteklilerden teklif alınmak üzere hazırlanan "*teklifname sureti*" için bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti I, K.: 1, G.: 7, 1924, Ek: 1.

¹⁶ 15.000 ton lave marin kömürü tedarikine ait örneklerle ilgili banka teminatı olarak gösterilecek geçici teminat için hazırlanan ve "*Banka Keşfetnamesi*" olarak adlandırılan belge için bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti I, K.: 1, G.: 7, 1924, Ek: 2. Akaryakıt alımına ait hazırlanan matbu banka teminatı için ayrıca bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 2, G.: 13, 1924, Ek: 1.

¹⁷ Tersane Zift Fabrikası önünde batık durumda olan Pervin torpidosunun Marmara Üss-i Bahrî Kumandanlığı'nca satışının yapılmasının uygun bulunduğunu bildiren İstanbul Def-

Büyük alımlar ya da teknik özellik taşıyan kritik malzemeler için merkezi alım yapıldığı, tek üreticisi olan malzemeler olsa bile şartnamelerinin hazırlandığı görülmektedir. Bu konuya ait Deniz Kuvvetleri'ndeki toplar (Krupp marka vb.) için 1924 yılında tedarik edilecek nişangah ve cephane malzemesi alımında Müdâfaa-i Milliyye Vekili Kazım Paşa ile Bofors Fabrikası vekili Mösyö Bruno ile yapılan mukavelenâme (sözleşme) örnek olarak gösterilebilir.¹⁸

İhale çalışmalarında, kısa zamanda alım yapılmasına ihtiyaç duyulan durumlar için pazarlık yönteminin uygulandığı görülmektedir. Bu kapsamda Şeyh Sait İsyanı devam ettiği sırada Ali Fethi Bey Hükümeti'nin, devletin iç ve dış emniyet ve asayişini sağlamak maksadıyla seferber edilen birliklerin ihtiyacının karşılanması için pazarlık usulü uygulanmasına yönelik kanun teklifleri 25 Şubat 1925 tarihinde 557 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir.¹⁹

Söz konusu kanun, 1924 senesine ait Bütçe Kanunu'nda değişiklik yaparak bu yetkiyi vermekteydi.²⁰

İhale neticelenerek en uygun teklifi veren istekli ile sözleşme yapıldıktan sonra istekli, yüklenici konumuna gelerek sözleşmede taahhüt ettiği işi tamamlamakla sorumlu hale gelmekteydi.²¹

terdarlığı'na ait 21 Şubat 1341/1925 tarihli yazı için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 235, G.: 4551, 1925.

¹⁸ Anılan sözleşme için bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 28, G.: 774, 1924 (Bu sözleşmenin esas alındığı 1.10.1340/1924 tarihli nişangah, cephane ve top aleti (kamasi) şartnameleri için ayrıca bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 28, G.: 774, 1924, Ek: 1; **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 28, G.: 774, 1924, Ek: 2; **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 28, G.: 774, 1924, Ek: 3.

¹⁹ TBMM'de kanun hakkındaki görüşmelerde kanun teklifinin gerekçesini açıklamak üzere söz alan Başvekil Ali Fethi Bey, normal şartlarda ihale mevzuatına göre tedarik işlemlerinin iki ayı bulduğunu, o an seferber edilen askeri birliklerimizin ihtiyacını karşılamak için bu sürelerin çok uzun olması sebebiyle, ihtiyaçları gecikmeden karşılamak üzere pazarlık usulünü teklif ettiklerini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: **TBMM ZC**, Devre 2, C. 14, Birleşim 64, 25 Şubat 1341/1925, Ankara, TBMM Matbaası, 1976, s. 319-321; "1340 Senesi Muvâzene-i Umûmiyye Kanunu'nun Usulü Münakasaya Dair Olan 16'ncı Maddesine Müzeyyel Kanun", **Kanunlar Dergisi**, C. 3, Ankara, [t.y.], s. 68. MMV'nin 11.7.1341/1925 tarih ve 189 sayılı yazısı ile askeri malzeme olarak 40.000 adet ceket, 11.000 ile 20.000 adet kaput ve 60.000 metre kumaş alımı için ilgili kanun kapsamında pazarlık usulünün uygulanmasına yönelik teklifi için bkz.: **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Tarih: 15.7.1925, Sayı: 2199, Dosya: 42-61, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 14.43.11, Ek: 2.

²⁰ "Muvâzene-i Umûmiyye Kanunu", **Kanunlar Dergisi**, C. 2, Ankara, [t.y.], s. 355.

²¹ Akaryakıt alımına ait örnekle ilgili 10.000 kilo dinamo yağı için yüklenici firma yetkilisi ile Bahriye Mübâyaât Komisyonu Reisi arasında 21.12.1340/1924 tarihinde imzalanan mukave-

Bu dönemde Hükümet adına yapılan büyük alımlarda sözleşme ile verilen taahhüdün zorunlu sebeplerle gecikeceği anlaşıldığı zaman, Bakanlar Kurulu'nun uygun görmesi durumunda süre uzatımına gidilebiliyordu.²²

İşin tamamlanmasını müteakip yüklenicinin taahhüdünün yerine getirildiğini denetlemek amacıyla işin niteliğine göre uzman bir kadro ile muayene raporu düzenlenmekteydi.²³

2.1.661 Sayılı Müzâyede, Münâkasa ve İhâlât Kanunu (Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu)

Mevcut mevzuata göre ihale faaliyetlerinin 1925 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁴ Bu mevzuata yeniden düzenleme getir-

lenâme (sözleşme) için bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 2, G.: 13, 1924, Ek: 2.

²² Bu konuda, Erzurumlu Necip Bey'le yapılan 13.11.1339/1923 tarihli sözleşme gereği 100.000 adet iç çamaşırın alımı, örnek bir uygulama olarak gösterilebilir. Yüklenici, 52.100 takım iç çamaşırını teslim etmiş; kalan işin gecikmesi için gösterdiği gerekçenin yeterli olduğu görülerek süre uzatımına, 3.4.1340/1924 tarih ve 425 sayılı kararname ile izin verilmiştir. Bkz: **BCA**, Tarih: 3.4.1924, Sayı: 425, Dosya: 42-55, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 9.21.3. MMV ile Müteahhit Muzaffer Halim arasında yapılan elbise sözleşmesinde belirtilen sürenin uzatılması hakkında kararname için ayrıca bkz.: **BCA**, Tarih: 9.5.1924, Sayı: 528, Dosya: 42-56, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 9.26.5.

²³ Bahriye Dairesi Mübâyaât Komisyonu'nun sabun alımı ile ilgili olarak Bahriye Hastanesi'nden 25. 12. 1340/1924 tarihli yazı ile ilgili şartname ve evsafına (numune) göre sabunların muayene edilmesi istenmektedir. Bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 8, G.: 115, 1924-1925. Bahriye Hastanesi Kimyahanesi tarafından hazırlanan 29.12.1340/1924 tarihli raporda anılan malzemenin şartname ve evsafına uyumlu olduğu belirtilmektedir. Anılan rapor için bkz.: **DMA**, Umûr-i Bahriye Müdüriyeti II, K.: 8, G.: 115, 1924-1925, Ek: 1.

²⁴ TBMM Hükümeti dönemi ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ile yapılan alımlarla ilgili diğer ihale ilanları hakkında bilgi için bkz.: "...İmalat-ı Harbiye Mübâyaa Komisyonu'na Müracaat İlan Olunur: 54.000 (Kilo) Et, 40.000 (Kilo) Bulgur, 5.400 (Kilo) Tuz, 8100 (Kilo) Gaz,..." **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1338/1922, s. 2; "Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Dersaadet Mübâyaât Komisyonu'ndan: Otuz bin Kilo Koyun Eti, Yüz Seksen Beş Bin Kilo Sığır Eti,... 1339 Senesi İhtiyacat-ı Askeriye İçin...", **Akşam**, 23 Şubat 1339/1923, s. 4; "Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Dersaadet Mübâyaât Komisyonu'ndan", **Akşam**, 7 Mart 1339/1923, s. 4 (Üç bin ton arpanın İzmit'te teslim edilmek üzere beher kilosu altı kuruş beş paradan, beheri yetmiş iki kiloluk, beş bin çuval yerli buğday... yüzde on teminat akçesiyle ma'en, askeriye mübayaât komisyonu'na müracaatları...); "Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Dersaadet Mübâyaât Komisyonu'ndan", **Akşam**, 7 Mart 1339/1923, s. 4 (Yirmi dört bin kilo koyun eti, yüz altmış bin kilo sığır eti, otuz beş bin kilo pirinç, yetmiş beş bin kilo bulgur, beş bin kilo zeytin yağı, altmış bir bin iki yüz seksen kilo şeker, doksan dört bin beş yüz kilo fasulye,... münâkasaya vaz' edilmiştir. Talip olanların yüzde on teminat akçeleriyle dâir, askeriye müracaatları); "Bahriye Mübayaât Komisyonu'ndan", **Vakit**, 11 Şubat 1340/1924, s. 6 (Bahriye talebe ve efradına mahsus: Yazlık elbise için beyaz kumaş ve elbise harici, 16 kalem... müstacelen bil'münâkasa, mübâya edilecektir...); "Askeri Fabrikalar Müdüriyeti-

mek ve her türlü ihale işlerini tek bir kanun altında toplamak maksadıyla yapılan çalışmanın sonucunda, 22 Nisan 1925 tarihinde 661 sayılı “Müzâyede, Münâkasa ve İhâlât Kanunu”(Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu) yürürlüğe girdi.²⁵

Bu kanunla ilgili sırasıyla 1926 yılında 799,²⁶ 878,²⁷ 1927 yılında 1025,²⁸ 1928 yılında 1300,²⁹ 1929 yılında 1540³⁰ ve 1933 yılında

Umûmiyesi İstanbul Mübâyaât Komisyonu'ndan: Barut Fabrikalarına Lüzumu Olan On Bin Metre Bursa Ma'mulâtı Ham İpek Kumaş Münâkasa İle Mübâyaa Edilecektir...”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1340 /1924, s. 6; “Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti Dersaadet Mübâyaât Komisyonu'ndan: İki yüz yetmiş Adet Direksiz Mahruti Çadır,...Mevcut Resim ve Şartnamesi Dahilinde Münâkasa Suretiyle...”, **Akşam**, 18 Temmuz 1340/1924, s. 4; “Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti Dersaadet Mübâyaât Komisyonu'ndan”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1340/1924, s. 6 (Erkân-ı Harbiye Mektebi hayvanatı için Yıldız'da mektep ambarına teslim şartıyla iki yüz kırk bin kilo arpa münakasadır. Taliplerin teminatlarıyla komisyona müracaatları...); “Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti Dersaadet Mübâyaât Komisyonu'ndan”, **Cumhuriyet**, 29 Teşrin-i Sâni 1340/1924, s. 6 (Üçüncü Kolordu, Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Hastaneleri ihtiyacı için münakasada bulunan bin altı yüz elli ton kok kömürünün ihâle-i evveliyesi 29 Teşrin-i Sâni 340/1924 Cumartesi saat üç buçukta, ihâle-i kat'isi 2 Kanûn-ı Evvel 340/1924 Salı günü saat üç buçukta icra edilecektir...); “Askeri Fabrikalar İstanbul Mübâyaât Komisyonu'ndan”, **Vatan**, 6 Şubat 1341, s. 6 (Tuzlu, kuru ve salamura veya taze yerli sığır derisi,...%10 teminatlarıyla müracaatları.); “Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti İstanbul Mübâyaât Komisyonu'ndan”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1341/1925, s. 5 (Taahhüdünü ifa edemeyen zeytin müteahhidi Faik Lütfi ve Tarık Beyler namına komisyondaki evsaf ve şeraiti veçhile sekiz bin kilo zeytin danesi 16 Mart 341 Pazartesi günü saat üçte mübâyaa muamelesi ifa ve intac edileceğinden taliplerin vakt-ü zamaniyle komisyona müracaat ve izahat almaları ve teminat-ı nizamilerini kolordu muhasip mes'ullüğüne tevdi eylemeleri...).

²⁵ **TBMM ZC**, Devre 2, C. 18, Birleşim 109, 22 Nisan 1341/1925, Ankara, TBMM Matbaası, 1976, s. 499-516; “Müzâyede, Münâkasa, İhâlât Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 3, Ankara, [t.y.], s. 286-290.

²⁶ **TBMM ZC**, Devre 2, C. 24, Birleşim 83, 5 Nisan 1926, Ankara, TBMM Matbaası, [t.y.], s. 62-63; “22 Nisan 1341 Tarih ve 661 Numaralı Müzâyede ve Münâkasa ve İhâlât Kanununa Müzeyyel Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 4, Ankara, [t.y.], s. 548.

²⁷ **TBMM ZC**, Devre 2, C. 25, Birleşim 110, 30 Mayıs 1926, Ankara, TBMM Matbaası, [t.y.], s. 629; **TBMM ZC**, Devre 2, C. 25, Birleşim 111, 31 Mayıs 1926, Ankara, TBMM Matbaası, [t.y.], s. 700-701; “Hükümet Namına Vuku' Bulacak Müzâyede, Münâkasa ve İhâlâta Ait 22 Nisan 1341 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 4, Ankara, [t.y.], s. 936.

²⁸ **TBMM ZC**, Devre 2, C. 32, Birleşim 63, 5 Mayıs 1927, Ankara, TBMM Matbaası, [t.y.], s. 50-52; **TBMM ZC**, Devre 2, C. 32, Birleşim 66, 12 Mayıs 1927, Ankara, TBMM Matbaası, [t.y.], s. 103; “Hükümetle Efrad Arasında Teati Olunacak Mukavelenâme ve Şartnameler Hakkında Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 5, Ankara, [t.y.], s. 168.

²⁹ **TBMM ZC**, Devre 3, C. 4, Birleşim 79, 21 Mayıs 1928, Ankara, TBMM Matbaası, [t.y.], s. 242-243; “Hükümet Namına Vuku' Bulacak Müzâyede, Münâkasa ve İhâlâta Müteditair 22 Nisan 1341 Tarih ve 661 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 6, Ankara, [t.y.], s. 282.

³⁰ **TBMM ZC**, Devre 3, C. 14, Birleşim 14, 14 Kanûn-ı Evvel 1929, Ankara, TBMM Mat-

2338³¹ sayılı kanunlarla değişiklik ve düzenlemeler yapılmıştır.

Bu kanunun temel esaslarına göre ilk aşama, ihtiyaç duyulan mal veya hizmetin doğru şekilde karşılanabilmesi için bu ihtiyaca ait her türlü detayı içeren şartnamenin hazırlanması³² ve bu şartname ile ilgili mal veya hizmet işini karşılamaya istekli olduklarını beyan edenlere onaylı suretinin elden verilmesi ya da ilanla özetinin bildirilmesidir.³³

Bu kapsamda artırma veya eksiltme yapılacak alım, satım, kira, inşaat, bakım-onarım, üretim, işletim, nakliye vb. işler içinde olağanüstü yeterlilik gerektirenlere yönelik olarak isteklilerin güvenilirliğinin ve güçlerinin kapasitesini belirlemek maksadıyla şartnameye özel maddeler konulabilecektir.³⁴

Yapılacak ihale (eksiltme veya artırma) en az 20 gün evvel olmak üzere ve en az dört defa ilan edilecekti. Yurt dışından getirilmesi gereken malzeme için bu süre en az iki ay olarak belirlenmişti. 10.000 lirayı aşan ihalelerde ise yerel gazetelerin dışında hükümetin belirlediği iki gazete ile de ayrıca ilan yapılacaktı. Bu ilanların içeriğinde teklifnamelerin örneğine, şartnamelerin nereden alınacağına, eksiltme veya artırmanın ne zaman yapılacağına ve isteklilerden ilgili ihaleye katılabilmeleri için istenen özel belgelere ait bilgiler bulunacaktı.³⁵

Satın alınacak veya satılacak malzemeye ait tahmini bedel³⁶ ile

baası, [t.y.], s. 48; “Müzâyede, Münâkasa ve İhâlât Kanunu’nun 6. Maddesinin Tadiline Dair 22 Nisan 1341 Tarih ve 661 Numaralı Kanununa Müzeyyel Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 8, Ankara, [t.y.], s. 17.

³¹ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 18, Birleşim 6, 27 Haziran 1933, Ankara, TBMM Matbaası, 1933, s. 65; “22.4.1341 Tarih ve 661 Numaralı Müzâyede ve Münâkasa ve İhâlât Kanununa Müzeyyel Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 13, Ankara, [t.y.], s. 11.

³² Örnek olarak Marmara Üss-i Bahrî ve Müstahkem Mevki Kumandanlığınca 5 Haziran 1927 tarihinde ihalesi yapılmak üzere düzenlenen 34.000 kilo et alım şartnamesi için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 269, G.: 5645, 1927. Ayrıca ekmeğin ihtiyacının karşılanması için düzenlenen şartname için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 269, G.: 5647, 1927, Ek: 1.

³³ “Müzâyede, Münâkasa, İhâlât Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 286.

³⁴ **A.e.**

³⁵ **A.e.**

³⁶ Yaklaşık maliyet çalışması için piyasada ilgili işle uğraşan firmalara ait fiyatlarla göre yapılan araştırma sonucu oluşturulan tahmini bedel çalışması için örnek olarak bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 11, G.: 170, Kânûn-ı Evvel 1928-Kânûn-ı Sâni 1929, Ek:1. (Bahriye Mübâyaât Komisyonu’na 18 Aralık 1928 tarihinde 10.000 kg pirinç alımı için düzenlenen fiyat tespit tutanağında nakliye dahil pirincin kilosu 35 kuruş olarak belirlenmişti.) 6.500 kilo kuru fasulye, 1.000 kilo mercimek ve 3.000 kilo nohut alımı için yapılan aynı tarihli başka bir fiyat araştırması için ayrıca bkz.: **DMA**, Bahriye Müsteşarlığı, K.: 11, G.:

inşaat ve bakım onarım işlerine ait keşif bedelleri, ilgili uzmanlardan meydana getirilecek fiyat tespit heyetleri marifetiyle belirlenecekti. Belirlenen fiyatlar tutanak altına alınarak ihale evrakına dahil edilip, muhafaza edilecekti.³⁷

İhaleye katılmaya istekli olanlardan tahmini bedel üzerinden %7,5 oranında geçici teminat alınacaktı. Artırma veya eksiltmeyi üstlenenlerden ise yapılacak sözleşme bedeli üzerinden %15 oranında kesin teminat alınacaktı. Geçici ve kesin teminat için, hükümetten kabul gören bankaların kefaleti, iç borç senedi veya borsa değerinin %10 eksigi üzerinden millî hisse senedi ve tahviller kabul görebilecekti. Yapılan sözleşmenin şartları tamamen yerine getirildiğinde teminat idarece iade edilecekti.³⁸

Anılan kanunda üç ihale yöntemi için tanımlama yapılmıştı:

1. Kapalı zarf usulüyle artırma veya eksiltme: İsteklilerin artırma veya eksiltme ile ilgili tekliflerini kapalı bir zarfla sundukları yöntemdi. İstekliler tekliflerini bir zarfa koyup, isimlerini yazarak mühürledikten sonra, geçici teminat ve ihale evrakını teklif zarfıyla beraber bir dış zarfa koyacaklardı. İhalenin başlayacağı saatten önce ihaleyi yapacak heyet başkanlığına resmi olarak tekliflerini sunmuş olacaklardı.³⁹ İhale saatinde zarflar isteklilerin huzurunda ihale heyeti tarafından açılacaktı. Açılan zarflar bir tutanağa kayıt edilerek imza altına alınacaktı. Yapılan teklifler içerisinde en uygun olan teklif belirlendikten sonra bu teklifin tahmini bedele uygunluğu (eksilt-

170, Kanûn-ı Evvel 1928-Kanûn-ı Sâni 1929, Ek: 2 (Fiyat tespit çalışması sonucu nakliye ve diğer işlemler dahil kuru fasulyenin kilosu 35 kuruş, mercimeğin kilosu 35 kuruş ve nohudun kilosu 25 kuruş olarak tahmini bedel tutanağı düzenlenmişti.)

³⁷ “Müzayede, Münakasa, İhalât Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, a.y.

³⁸ A.e., s. 286-287. Yapılan sözleşmelere örnek olarak İstanbul'da Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa ile Mustafa Hamdi ve ortağı Emin Ali Beyler arasında imzalanan 15 Ağustos 1341/1925 tarihli sözleşme için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 267, G.: 5608, 1925 (Söz konusu sözleşme gereğince Şubat 1926 tarihine kadar Üçüncü Kolordu birliklerinin ekmek ihtiyacını karşılama işi yapılacaktı. Anılan sözleşmenin 2'nci maddesinde yükümlülerin kesin teminat olarak Türk Ticaret ve Sanayii Bankası'nın 8 Ağustos 1341/1925 tarihli 41.626,20 lira karşılığı kefalet makbuzunu Kolordu Muhasebe Veznesi'ne teslim ettiği belirtilmektedir.)

³⁹ Marmara Üss-i Bahri ve Müstahkem Mevki Kumandanlığınca kapalı zarf usulü ile yapılacak 3 tonluk kamyon alımı için Automobiles M. Berliot firması İstanbul Galata Temsilciliği'nin 12 Haziran 1928 tarihli teklifi için bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 98, G.: 225, 1928. (Anılan teklif mektubunda dolma ve lastikli kamyon modelleri için iki ayrı fiyat önerilmiştir.)

me için tahmini bedelden pahalı olup olmadığı, attırma için tahmini bedelden ucuz olup olmadığı) kontrol edilerek isteklilere duyurulacak ve ihale tamamlanmayı müteakip on gün içinde notere onaylatılarak en uygun teklif sahibi ile sözleşme yapılacaktır.⁴⁰

2. Açık artırma ve eksiltme: İhale günü ve saatinde isteklilerin ihale heyeti huzurunda toplanmaları ile daha evvel belirlenen tahmini bedel üzerinden tekliflerin isteklilerden açık olarak alınması ile yapılan yöntemdir.⁴¹ Artırma ve ihalesi özel hükümlere göre yapılacak vergiler, idareye ait yıllık kira bedeli beş bin liraya kadar olan taşınmazların kiralanması, artırma ve eksiltme bedeli beş bin lirayı geçmeyen satın almalar ve ithalat, fiyatı kapalı zarf usulünün yapılmasına olanak vermeyen işler (Maliye Bakanlığı'nın iznini gerektiren) vb. açık artırma ve eksiltme yöntemi ile yapılacaktır.⁴²

3. Pazarlık suretiyle ihale: Acil alım ya da bakım ve onarım gerektiren işler, sadece bir kişinin tasarrufunda olan malzeme ve emlak, eksiltme ve artırmada isteklisi çıkmayan işler, belirli tarifeli nakliye işleri, işlemleri gizli tutulması gerekli olan işler vb. pazarlık esasına göre yapılacaktır.⁴³ Bu usulde de onaylı bir sözleşme yapılacaktır.

⁴⁰ “Müzâyede, Münâkasa, İhâlât Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 287-288.

⁴¹ MMV Deniz Müsteşarlığı Levazım Müdirriyeti'nin 11 Kanun-ı Evvel 1928 tarih ve 214 numaralı emri gereği, Bahriye Mübâyaât Komisyonu'nca 10.000 kilo pirinç alımı için açık eksiltme usulü ile 9 Kanun-ı Sâni 1929 tarihinde yapılan ihalede isteklilerden sırayla alınan tekliflerin tutanak altına alındığı “*Bahriye Mübâyaât Komisyonu Müzâyede ve Münâkasa Kamesi (Büyük Sayfa)*” için bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 11, G.: 170, Kanun-ı Evvel 1928-Kanun-ı Sâni 1929.

⁴² “Müzâyede, Münâkasa, İhâlât Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 288-289.

⁴³ Doğudaki iki seyyar, bir piyade ve bir hudut taburu ile mevcut seyyar jandarma alayları ve hudut taburlarının takviyesi maksadıyla zırhlı araç ve makineli tüfeklerin pazarlık yöntemi ile tedarik edilmesine yönelik Bakanlar Kurulu'nun 1 Mart 1928 tarih ve 6343 sayılı kararnamesi için bkz.: **BCA**, Tarih: 21.3.1928, Sayı: 6343, Dosya: 106-62, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 20.56.14. Pazarlık usulü ile alım için Bakanlar Kurulu'nun aldığı diğer kararnameler için ayrıca bkz.: **BCA**, Tarih: 4.5.1927, Sayı: 5129, Dosya: 42-80, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 24.28.12 Ankara'daki askeri birliklerin et ihtiyacının karşılanması için pazarlık yöntemi uygulanacaktır. **BCA**, Tarih: 15.12.1925, Sayı: 2914, Dosya: 46-25, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 16.79.9 Harekât nedeniyle bölgelerini terk eden askeri birliklerin işçileri için ihtiyaç duyulan erzağın tedariki için pazarlık yöntemi uygulanacaktır. **BCA**, Tarih: 2.4.1930, Sayı: 9.049, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 9.16.19 Karamürsel Mensucat ve Ticaret Şirketi'nin sözleşme gereği taahhüt ettiği Hava Kuvvetleri için imal edilecek kaputluk kumaşın tamamını teslim edemediği için sözleşmesi fesh edilmiş olması ve teslim edilmeyen 6.000 metre kumaşa olan ihtiyacın devam etmesi sebebiyle kalan kısmın pazarlıkla tedarik edilmesine karar verildi. **BCA**, Tarih: 27.7.1931, Sayı: 11.512, Dosya: 43-46, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 14.62.13 İstanbul'daki askeri birlik ve kurumların işe

Pazarlık yönteminin harcama cinsine göre miktarı ilgili bakanlık ve Maliye Vekâleti'nce müştereken belirlenecekti.⁴⁴ Ayrıca, 878 sayılı kanun gereğince pazarlık usulü ile ihalesi mümkün olmayan askeri inşaat işlerinin, İcra Vekilleri Heyeti kararı alınmak koşulu ile emaneten yapılması için MMV'ye yetki verilebilmekteydi.⁴⁵

Artırma, eksiltme ve ihale heyetleri ve bu heyetlerde görev yapanların anne, baba, eş ve çocukları ile bunların yakınları ya da aracıları ihalelere katılamazlardı.⁴⁶

Kanunda belirtilen bu esasa paralel olarak ayrıca hükümet, askeri personelin ayrılma veya emekli olma durumunda millî güvenlik ve savunmaya yönelik işlerde aracı olarak görevlenmelerinin ya da bu işlerle uğraşmak üzere müteahhitlik yapmalarının sakıncalı olacağı tespitinde bulundu. Bu tip işlerde kısa süre içinde personelin hem kurumsal hem de firma görevlisi olarak iki tarafta bulunmasının tavizler verilmesine neden olabileceği öngörülmekteydi. MMV'ce askeri personelin mecburi hizmetini tamamlayıp ayrıldıktan ya da emekli olduktan sonra belli bir müddet silah, askeri teçhizat ve savunmaya yönelik işlerle ilgili müteahhitlik yapmalarını veya bu tip firmalar için temsilcilik görevi üstlenmelerini engellemek üzere bir kanun tasarı-

ile ilgili nakliye işleri için yapılan ihalede yüksek fiyat teklif edilmesi nedeniyle ihalenin sonuçlandırılmaması ve işe işlerinin aksamaması için pazarlık yöntemi uygulanmasına karar verildi.

⁴⁴ “Müzâyede, Münâkasa, İhâlât Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 289. Bu yöntemle yapılan alıma ait örnek olarak Bahriye Mektepleri Kumandanı Hamdi Bey ile Tüccar Rauf Bey arasında yapılan, üç bin beşyüz kilo kuru fasulye, iki bin sekiz yüz kilo nohut, üç bin iki yüz kilo sabun vd. alımı için yapılan 10 Kanûn-ı Evvel 1927 tarihli mukavelenâme (sözleşme) için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 256, G.: 5225, 1927. Bu alıma ait üç bin iki yüz kilo sabun için düzenlenen şartname için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 256, G.: 5225, 1927, Ek:1. Pazarlık usulü ile askeri birlikler için pırıldak ve yedek malzemesinin tedariki için Bakanlar Kurulu'nca alınan 27.7.1931 tarihli ve 11512 sayılı kararname için bkz.: **BCA**, Tarih: 27.7.1931, Sayı: 11.512, Dosya: 46-171, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 22.53.14.

⁴⁵ “Hükümet Namına Vuku' Bulacak Müzâyede, Münâkasa ve İhâlâta ait 22 Nisan 1341 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, a.y.. Bu kanun kapsamında 400.000 lira bedelle pazarlık usulü ile yapılacak askeri tesislerin tamamlanamayan kısmının emanet usulü ile yapılması için alınan 22.10.1934 tarihli ve 1447 sayılı kararname için bkz.: **BCA**, Tarih: 22.10.1934, Sayı: 1447, Dosya: 46-235, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 49.72.5. Emaneten yapılan işlerle ilgili bir başka örnek için bkz.: **BCA**, Tarih: 29.8.1934, Sayı: 1205, Dosya: 46-232, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 47.60.5. (İhale ve pazarlık suretiyle zamanın darlığı nedeniyle yapılamayacağı anlaşılan 196,173 lira bedelli muhtelif inşaat işlerinin mevcut sanatkar personel, erbaş ve er marifetiyle yapılmak üzere emaneten yapılması maksadıyla Bakanlar Kurulu'nca 29.8.1934 tarihli ve 2/1205 sayılı kararname alınmıştı.)

⁴⁶ “Müzâyede, Münâkasa, İhâlât Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 290.

sı hazırlandı. Bu çalışmada personelin ayrıldıkları birlik ve dairelerle ilişkilerinin ancak 5 sene içinde tamamen bitebileceği değerlendirildi.⁴⁷ Bu süre zarfında bu tip işlerin söz konusu personel tarafından yapılmasına yasak getirilmesi hususu TBMM’de 24 Mayıs 1928 tarihinde görüşülerek 1339 sayılı “*Orduya Müteahhitlik ve Komisyonculuktan Memnu Olanlar Hakkında Kanun*” adıyla kabul edildi.⁴⁸

661 sayılı kanun yürürlüğe girdikten sonra kanunda genel olarak ifade edilen şartname, teklif mektupları vb. gibi evrak için hükümetçe devlet kurumlarında ortak bir uygulama oluşturulmaya çalışılmıştır. Bakanlar Kurulu’nun 25 Temmuz 1926 tarihinde aldığı karar⁴⁹ bu konudaki çalışmalar açısından dikkat çekicidir. Buna göre hükümet adına icra edilecek eksiltme ve ihalelerde kullanılmak üzere örnek olarak hazine tarafından basılacak şartname⁵⁰ sözleşme⁵¹ ve teminat mektuplarının,⁵² devlet daireleri ve vilayetlere gönderilmesine karar verilmişti. Söz konusu belgeler ve kararname sureti Başvekil İsmet imzasıyla yazılan talimat⁵³ ekinde bakanlıklar, devlet daireleri ve vilayetlere gönderildi.

⁴⁷ Anılan kanun tasarısı görüşmelerinde 5 senelik yasak getirilmesi ile ilgili olarak, Malatya milletvekili Fazıl Berki Bey sürenin çok uzun olduğunu, ordudan istifa ya da emeklilik ile ayrılanların görevleri ile ilişkilerini kesmiş bile olsalar her an vatanları için en önde ölmeye gideceklerini vurgulayarak; böyle güvenilir personelin uzman oldukları alanda mesleklerinden ayrıldıktan sonra 5-10 kuruş para kazanmalarının doğal olduğunu ifade etmiştir. Bu yeteneklerini kaybetmemeleri gerektiği ve tasarıda belirtilen sürenin çok uzun olduğu değerlendirilmesini yaparak; sürenin 3 seneye indirilmesi için teklifte bulunmuştur. Müdâfaa-i Milliye Vekili Abdülhalik Bey 3 senelik sürenin kabul edilemeyeceğini, personelin ayrılmadan evvel yapılan ya da hazırlanıp yapılacak olan işler ve mesai arkadaşları ile irtibatının 5 sene önce bitmeyeceğini savunmuştur. Bu işlerde özellikle silah ve harp teçhizatı gibi büyük paralar tutan çok kritik malzeme alımlarında bu malzemelerin tutarlarından elde edilecek komisyon ücretlerinin de doğal olarak büyük olacağından hareketle bu tedbirlerin alındığını, buna karşılık MMV’ye yönelik malzemeler olmamak koşulu ile benzer işlerin yapılması için her hangi bir süre kısıtlamasının bulunmadığını belirtmiştir. Bkz.:**TBMM ZC**, Devre 3, C. 4, Birleşim 82, 24 Mayıs 1928, Ankara, TBMM Matbaası, [t.y.], s. 369-371.

⁴⁸ **A.e.**, s. 369-374; “Orduya Müteahhitlik ve Komisyonculuktan Memnu Olanlar Hakkında Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 6, Ankara, [t.y.], s. 388. (Kanunun kabul tarihi 28 Mayıs 1928 olarak gözükmektedir.) Ayrıca bkz.: “Meclis, Müsta’cel Kanunları Kabul Ederek Teşrin-i Sâni’ye Tatil-i Faaliyet Etti”, **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1928, s. 1,3.

⁴⁹ 25 Temmuz 1926 tarihli kararname sureti için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 239, G.: 4729, 1926, Ek: 1.

⁵⁰ **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 239, G.: 4729, 1926, Ek: 2 (matbu şartname örneği)

⁵¹ **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 239, G.: 4729, 1926, Ek: 3 (mukavelename sureti).

⁵² **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 239, G.: 4729, 1926, Ek: 4 (geçici ve kesin teminat suretleri)

⁵³ **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 239, G.: 4729, 1926 (Başvekil İsmet Paşa’nın 29 Eylül 1926 tarihli talimatı).

Hazırlanan örnek şartnamede, yüklenici müteahhidin sorumluluklarını yerine getirmesi ile ilgili denetim konuları önemli bir yer tutmaktaydı.⁵⁴ Bu bağlamda alım ve yapım işlerinde yükleniciler tarafından sözleşmelere uygun olarak mal ve hizmetin tamamlanıp teslim edilmesini kontrol etmek üzere “*Muayene ve Kontrol Komisyonları*” teşkil edildi. Bu komisyonlar bir reis (başkan) ve iki üye olmak üzere üç kişilik heyetlerden oluşmaktaydı.⁵⁵

Mal alımlarında bu denetlemeleri yapabilmek için gerektiğinde numuneler hazırlanarak belli süreler muhafaza edilmesi gerekiyordu. Malzemenin, müteahhidin huzurunda olacak şekilde muayene ve kontrolünün tamamlanmasını müteakip kesin kabulü yapılabilecekti.⁵⁶

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için anılan matbu şartnamenin 6, 7, 8'inci maddeleri için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 239, G.: 4729, 1926, Ek: 2 (Matbu şartname örneği).

⁵⁵ Bu heyetlerin düzenledikleri raporlardan, kadroları ve sorumlulukları hakkında bilgi edinilmektedir. Yavuz gemisinde çımacı kursunda kullanılmak üzere ihalesi yapılan 2 adet galvanometre malzemesinin yüklenici tarafından teslim edildikten sonra Bahriye Muayene ve Kontrol Komisyonu Reisliği tarafından kontrolü yapılmıştır. Anılan malzemenin uygunluğunun heyetçe tespit edildiğini belgelemek üzere heyet üyelerinin her birinin ayrı ayrı imzasıyla tanzim edilen 5 Nisan 1926 tarihli, 7 cilt numaralı, 31 varak numaralı “*Bahriye Muayene ve Kontrol Komisyonu Reisliği Raporu*” için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 252, G.: 5061, 1926. (Her bir galvanometre için ayrı ayrı rapor tutulmuştur. Ancak komisyonların malzemenin tamamı için de rapor düzenlediği görülmektedir. Komisyonun 3 kalem halat alımına ait düzenlediği tek muayene raporu örnek olarak gösterilebilir. 4 Mart 1926 tarihli 7 cilt numaralı ve 28 varak numaralı rapor için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 252, G.: 5061, 1926, Ek: 2.) Muayeneden sonra yüklenici tarafından malzeme için Mübâyaât Komisyonu adına fatura kesilmekteydi. Galvanometreler için kesilen fatura için bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 252, G.: 5061, 1926, Ek:1. Günlük ihtiyaç nispetinde tüketilen gıda maddelerinin düzenli olarak uzman personel tarafından kontrol edildiği anlaşılmaktadır. Bu tür yapılan muayenelere örnek olmak üzere Deniz Yeni Efrat Depo Kumandanlığı Tabibi Nuri Bey tarafından 3 Şubat 1929 tarihinde düzenlenen et raporu için Bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 147, G.: 3793, 1929. Bahriye fırınında ekmek üretimi için sıhhiye memuru tarafından düzenlenen ve bahriye mezbaha memuru ile tabip tarafından et için düzenlenen muayene raporları için ayrıca bkz.: **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 65, G.: 1005, 1 Ocak 1927-31 Mart 1928 (Ekmek); **DMA**, Bahriye Vekâleti, K.: 252, G.: 5061, 1926, Ek:1 (Et için).

⁵⁶ İhaleden sonra ihale ve muayene heyetinden bir üye ile ihaleyi alan istekli (yüklenici) fasulye, nohut, pirinç, mercimek vb. malzeme için üç adet numune hazırlayacaktı. Bunlardan bir tanesi muayene edilip (fiziksel ve gerekiyorsa kimyevi muayenesi yapılmak suretiyle), muayene raporu tutulmak üzere kullanılacak; diğer ikisi muayene komisyonu ve malzemenin depolanacağı ambarlarda muhafaza edilecekti. Bu konuda dikkat çekici bir konu da malzeme hangi ambara girecekse o ambar memurunun muayene heyetlerinde üye olarak görevlendirilmesiydi. Bu konuda MMV'nin, ayrıntılı açıklama getiren ve “*Münakaşa Şartnamesindeki Numune Verilmesi ve Muayene Hükmüne Tabi Erzak İle İlgili İşlemler*

Gizlilik ve güvenliğin korunması bakımından, askeri malzeme tedarikinde, özellikle ordunun silah vb. ihtiyaçlarının Avrupa'dan temini maksadıyla temas kurulan çeşitli yurtdışı menşeli fabrikaların temsilcilerine karşı dikkatli davranılması gerekiyordu. MMV, bu dönemde yabancı temsilciler arasında casusluk faaliyeti yapanların tespit edilmesi sebebiyle, birlik, kurum ve dairelere bu konuda daha dikkatli olunması konusunda ayrıca uyarıda bulunmuştur.⁵⁷

Anılan kanun 1925 yılından 1934 yılı sonuna kadar yaklaşık 10 sene süreyle devlet kurumlarının tedarik faaliyetlerini çözümlenecek geçerli satın alma mevzuatı olarak uygulamada kaldı.⁵⁸

Hakkında Tarifname” olarak adlandırılan talimatı için bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 81, G.: 1584, 2 Temmuz 1928. (Söz konusu talimat, Bakanlar Kurulu'nun 25 Temmuz 1926 tarihindeki toplantısında kabul gören kararına göre oluşturulan şartname örneği esaslarına göre hazırlanmıştı.)

⁵⁷ MMV'nin tüm müsteşarlık, daire, kurum ve müdürlüklerine gönderdiği 21.12.1929 tarihli ve 358/224 sayılı yazılı emrinde Armstrong-Vickers firmasının temsilcisi olan Lender isimindeki şahsın casus olduğunun tespit edildiği; bundan başka Türk uyuşuna geçerek Zeki ismini alan, aslen Moldovya'lı Leniken adlı Leh Musevisi'nin de hükümetin resmi dairelerinden bilgi toplayıp yayınladığının anlaşıldığı bildirilmektedir. Aynı emirde, benzer şahısların olabileceğinden hareketle, bu gibi şüpheli olduğu değerlendirilen şahıslarla irtibatın kesilmesi ve resmi kurumlara alınmasının önlenmesi talimatı verilmekteydi. Güvenlik konusunda bilgi sızdırılmasını önlemek maksadıyla, hükümetin gizli işlerinde ketum davranılması, Avrupa fabrikalarına temsilcilik yapanların kimlik ve hareketlerinin takip edilmesi ve bu gibi işlerle uğraşanların Türk unsurundan ve güvenilir şahıslardan olmalarına dikkat edilmesi emrediliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 34, G.: 726, 1929.

⁵⁸ Anılan kanunun uygulanmasına yönelik dönem içinde verilen ihale ilanları için bkz.: “Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti İstanbul Mübâyaât Komisyonu'ndan”, **Vakit**, 4 Teşrin-i Evvel 1341/1925, s. 5 (Çeşitli birliklerin ilanları birleştirilerek duyuru yapılmaktaydı.); “Üçüncü Kolordu Mübâyaât Komisyonundan”, **Cumhuriyet**, 10 Teşrin-i Evvel 1341/1925 (Hadım-köy'de konuşlu birliklere 4500 kilo beyaz peynir alımı için ilan verilmekteydi.); “Bahriye Fabrikalar Müdüriyeti'nden”, **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1926, s. 6 (Kapalı zarf usulü ile şartnamesinde miktarları belirtilen 17 kalem elektrik malzemesi alımı için isteklilerin her gün İhale Komisyon Müdürlüğü'nden bilgi edinebilecekleri haber verilmekteydi.); “Bakırköy Barut Fabrikası'ndan-İmalat-ı Harbiye İstanbul Mübâyaât Komisyonu'ndan” **Vakit**, 13 Mart 1926, s. 7 (12 Kalem yiyecek ve temizlik malzemesi, barut fabrikasında kullanılmak üzere muhtelif madeni yağ ve kimyasal malzeme ile inşaat malzemesi alımı haber verilmekteydi.); “Fındıklı'da Üçüncü Kolordu Karargahı'nda Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti İstanbul Mübâyaât Komisyonu'ndan”, **Cumhuriyet**, 22 Mart 1927, s. 6. (Anılan ilanda merkezi ihtiyaç için 30.000 kilo pirinç alımının kapalı zarf usulü ile yapılacağı, alımın Ankara'da Merkez Mübâyaât Komisyonu'na yapılacağı bildirilmekteydi. İsteklilerin tekliflerini teminatları ile makbuz karşılığı teslim etmeleri istenmekteydi.); Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti İstanbul Mübâyaât Komisyonu'ndan” **Vakit**, 18 Eylül 1927, s. 5 (Ankara, Ezine birlikleri ile MMV merkezi alımlarına ait kapalı teklif usulüne göre yapılacak alım haberleri verilmekteydi.); “Fındıklı'da Üçüncü Kolordu Karargahı'nda Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti İstanbul Mübâyaât Komisyonu'ndan”, **İkdam**, 5 Haziran 1928, s. 8 (Muhtelif birliklerin ihtiyaçlarının

2.2. 2490 Sayılı Artırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu

Zamanla yeni kanunların yürürlüğe girmesiyle 661 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'nun bu kanunlara uyumsuzluk gösterdiği ve kanunun uygulamaya yönelik olarak yetersiz kaldığı de-

tedariki için yapılan toplu ihale ilanları içerisinde Elaziz' de bulunan birliklere alınacak arpa için 31 Mayıs 1928 tarihinde kapalı zarf usulü ile yapılacağı ilan edilen ihaleye istekli bulunmadığı için ihalenin bir hafta sonraya ertelendiği bildirilmektedir); "Mekteb-i Askeriye Mübâyaât Komisyonu İlanatı", **Vakit**, 18 Temmuz 1928, s. 8 (Harbiye Mektebi ve Askeri Orta Mektebi ihtiyacına yönelik olarak ayrı ayrı belirlenen miktarlarda sade yağ alımına ait ihale, 16 Temmuz 1928 tarihinde sonuçlandırılmadığı için, 24 Temmuz 1928 günü pazarlık usulü ile tekrar yapılacağı haber verilmektedir.); "Deniz Mübâyaât Komisyonu'ndan", **Akşam**, 16 Eylül 1928 s. 4 (Deniz Kuvvetleri ihtiyacı için alınacak 7 kalem muhtelif cins ve miktardaki malzemenin ihalesi açık eksiltme yöntemi ile yapılacaktır.); "Sahra Telefonu-Müdâfaa-i Milliye Vekâleti İstanbul Mübayaât Komisyonu'ndan", **Cumhuriyet**, 22 Kanûn-ı Sâni 1928, s. 6 (Ordu sahra telefonu ihtiyacının karşılanması amacıyla, söz konusu malzemeye ait şartname ve alım ile ilgili bilgi alınması için, isteklilerin Ankara'da MMV Harbiye Dairesi'ne başvuruları isteniyordu.); "İstanbul MMV Satınalma Komisyonu'ndan", **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1929, s. 4 (150-200 adet dağ toplarını çekmek için kullanılacak ester (katır) satın alınacağı; ihtiyacın karşılanması için isteklilerin MMV Harbiye Dairesi Süvari Şubesi'nden şartname ve gerekli bilgileri temin edebilecekleri bildiriliyordu.); "Deniz Levazım Satınalma Komisyonu'ndan", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1930, s. 6 (20.000 kilo nohut, 5.000 kilo mercimek için 30 Ekim 1930 tarihinde saat 14:00'da kapalı zarf usulü ile ihale edileceği; şartnameyi isteyenlerin Kasımpaşa'da Deniz Levazım Satınalma Komisyonu'ndan alabilecekleri ilan edilmektedir.); "Harbiye Mektebi Kumandanlığı'ndan", **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1932, s. 6 (1932 senesinde Harbiye'den mezun olacak subaylara verilme üzere elbise, ayakkabı, sırma kemer ve kılıç, battaniye, portatif karyola, sandık ve hurç satın alınacağı, ihaleye katılacak isteklilerin numuneleri ve şartnameyi görmek üzere Harbiye Mektebi Levazım Müdürlüğüne başvuruları istenmektedir.); "Harbiye Mektebi Müdürlüğü'nden" **Cumhuriyet**, 10 Mart 1933, s. 7 (8 Mart 1933 tarihinde ihalesi yapılan portatif karyola için verilen fiyat tekliflerinin pahalı bulunması nedeniyle ihalenin tekrar pazarlık usulü ile 14 Mart günü yapılacağı isteklilerin teminat akçesi olan 300 lira ile katılmaları ilan duyurulmaktaydı.); "Askeri Fabrikalar İlanları", **Milliyet**, 20 Mayıs 1933, s. 4 (Tophane Askeri Sanat Okulu ihtiyacı için her ay alınmak üzere 15 kalem yeşil sebze ihalesi için isteklilerin evsaf (numune) ve şartnameyi görmek üzere başvuruları isteniyordu.); "Askeri Fabrikalar İlanları", **Milliyet**, 3 Mart 1934, s. 7 (Bakırköy Askeri Barut Fabrikaları ihtiyacı için üç kalem kimyasal madde alımı için 15 Şubat 1934 tarihinde pazarlık usulü ile ihalenin yapılacağı ilan edildiği; ancak bir kalem malzeme için istekli çıkmadığı, diğer iki kalem malzeme için verilen teklifler tahmini bedelin üzerinde olduğu için ihale 5 Mart 1934 tarihine ertelendiği bildirilmektedir.); "Deniz Levazım Satınalma Komisyonu'ndan", **Milliyet**, 15 Mayıs 1934, s. 8 (Deniz Kuvvetleri'nin koyun, kuzu eti ve ekme ihtiyacını karşılamak üzere kapalı zarf usulü ile ihale yapılacağı, isteklilerin şartnameyi temin etmek üzere başvurularını istenmektedir. Askeri birliklerin satın alma işlerinin belli merkezlerde gerçekleştirilerek yapıldığı verilen ilanlardan anlaşılmaktadır. Örneğin İstanbul Merkez Kumandanlığı Satın Alma Komisyonu marifetiyle Harbiye Mektebi, Zeytinburnu Gedikli Zabıt Mektebi, Levazım Dikimevi, Topçu Atış Mektebi, Askeri Fırın, Harp Akademisi, Fen Tatbikat Mektebi vb. ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: "İstanbul Merkez Kumandanlığı Satınalma Komisyonu İlanları", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1934, s. 9.

ğerlendirilerek ihale işleri için daha modern ve kapsamlı bir kanun teklifi yapılması zorunlu görülmüştü. Bunun için yurtdışında bazı ülkelerdeki uygulamalar incelenmiş ve faydalı olacağı düşünülen konular yeni kanun teklifine tatbik edilmiştir.⁵⁹

Yeni kanunun hazırlanmasında teminat şekillerinin kolaylaştırılması ve ceza uygulamalarının arttırılması öngörülmüştür. Bu çalışmada dikkat çeken bir diğer husus ise devletin haklarının yanı sıra kişi haklarının da dikkate alınmasına gayret gösterilmesidir. Bu kapsamda ufak sermayeli girişimcilerin de katılımının sağlanması ile istekli sayısının arttırılması ve milli paranın yurt içinde kalması amaçlanmıştır.⁶⁰ Böylece, devlet alış ve satışlarında ülke vatandaşlarının katılımının sağlanması teşvik edilerek, çok katımlı rekabet ortamında devletin kazancının artması hedeflenmiştir.

1925 yılında çıkarılan 661 sayılı kanunun yerini almak üzere yapılan çalışma TBMM’de görüşülerek 2 Haziran 1934 tarihinde 2490 sayılı “*Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu*” adıyla kabul edilmiştir.⁶¹

Bu kanunla ilgili 1939 yılına kadar 1935 yılında 2838⁶² sayılı kanun, 1936 yılında 2902,⁶³ 2931,⁶⁴ 3009⁶⁵ sayılı kanunlar ile 1939 yı-

⁵⁹ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 22, Birleşim 51, Ek: **TBMM 140 No.’lu Komisyon Raporu**, s. 1. **A.e.**, s. 2.

⁶⁰ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 22, Birleşim 51, s. 115-129; **TBMM ZC**, Devre 4, C. 22, Birleşim 52, 17 Mayıs 1934, Ankara, TBMM Matbaası, 1934, s. 140-146; **TBMM ZC**, Devre 4, C. 22, Birleşim 53, 19 Mayıs 1934, Ankara, TBMM Matbaası, 1934, s. 161-176; **TBMM ZC**, Devre 4, C. 23, Birleşim 63, 2 Haziran 1934, Ankara, TBMM Matbaası, 1934, s. 10-24; “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 13, Ankara, [t.y.], s. 706-722. Ayrıca bkz.: “Meclis’te Dünkü Müzakereler”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1934, s. 3; “Meclis’te Kabul Edilen Kanunlar”, **Milliyet**, 3 Haziran 1934, s. 2.

⁶² **TBMM ZC**, Devre 5, C. 5, Birleşim 48, 23 Teşrin-i Evvel 1935, Ankara, TBMM Matbaası, 1935, s. 129; “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Hakkındaki 2490 Sayılı Kanun’un 22. Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine Dair Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 15, Ankara, [t.y.], s. 771.

⁶³ **TBMM ZC**, Devre 5, C. 8, Birleşim 32, 27 Kânûn-ı Sâni 1936, Ankara, TBMM Matbaası, 1936, s. 153-154; “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Hakkındaki 2490 Sayılı Kanun’un 28. Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine Dair Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 16, Ankara, [t.y.], s. 195.

⁶⁴ **TBMM ZC**, Devre 5, C. 10, Birleşim 47, 3 Nisan 1936, Ankara, TBMM Matbaası, 1936, s. 11; “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Hakkındaki 2490 Sayılı Kanun’un 68. Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine Dair Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 16, Ankara, [t.y.], s. 265.

⁶⁵ **TBMM ZC**, Devre 5, C. 12, Birleşim 76, 9 Haziran 1936, Ankara, TBMM Matbaası, 1936, s. 121-122; “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Hakkındaki 2490 Sayılı Kanun’un 46. Maddesinin (A) Fıkrasının Değiştirilmesine ve 50. Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine Dair Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 16, Ankara, [t.y.], s. 875.

ında 3559⁶⁶ sayılı kanunla değişiklikler yapılmıştır.

Yeni kanunun kapsamına bakıldığında, uygulama açısından detaylandırılmış bir kılavuz niteliğinde olduğu görülmektedir. İhale yapacak kurum ve istekliler açısından her iki taraf için uygulama esnasında açık kalacak, ya da probleme neden olacak bir konu oluşmaması maksadıyla bir önceki kanundan çok daha fazla ayrıntı içerecek birçok düzenleme yeni kanuna dahil edilmiş olup; dikkat çeken önemli hususlar şöyledir.

Hazırlanacak şartnamelerde mutlaka belirtilmesi gereken konular açıklanmaktaydı. (Geçici teminat miktarı ve kat'î teminat oranı, tedarik edilecek malzemenin yerli olup olmayacağı, taahhüdün yapılacağı yer ve müddeti, ne zaman başlayacağı, tamamlanmadığı durumda verilecek cezalar vb.)⁶⁷

Yerli firmaların teşvik edilerek katılımlarının sağlanması amaçlanmakla birlikte, on beş bin lira değerinden aşağı alım, inşaat, tamir, üretim ve keşif işlerine yabancı uyrukluların katılmaları için Türkiye'de en az on sene ikamet etme ve ticaret sicilinde kayıtlı olma şartı getirilmişti.⁶⁸

Bu kanunla ihalelere katılmak için düzenlenmesi gereken evrak açık olarak belirtilmişti. Şirketlerin ticaret sicilleri ve halen ilgili işleri yaptıklarına dair belge, şirket sirküleri veya şirket namına teklif vereceklerin noter tasdikli vekaletnameleri vb. istenilen belgeler arasındaydı.⁶⁹

Yapılacak iş ile ilgili verilecek ilanların⁷⁰ içeriğinde neler olması gerektiği ayrıntılı olarak kanunda belirtilmişti. Yapılacak işin tahmini

⁶⁶ **TBMM ZC**, Devre 5, C. 29, Birleşim 21, 13 Kânûn-ı Sâni 1939, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 69-70; "Arttırma ve Eksiltme ve İhale Hakkındaki 2490 Sayılı Kanun'a Bir Muvakkat Madde Eklenmesi Hakkında Kanun", **Kanunlar Dergisi**, C. 19, Ankara, [t.y.], s. 99.

⁶⁷ "Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu", **Kanunlar Dergisi**, s. 707.

⁶⁸ **A.e.**, s. 706. Ayrıca bkz.: "İhale, Arttırma ve Eksiltme Lâyhıası", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1934, s. 3.

⁶⁹ **A.e.**

⁷⁰ İlan işlerinin tek elden düzenlendiği Türk Maarif Cemiyeti ve MMV ile yapılan yazışmalar neticesinde devlet daireleri için 10 punto ile yazılan her santim yazı için uygulanan 30 kuruşluk tarife yerine aynı ölçü yazılar için kolaylık sağlamak maksadıyla MMV ve askeri kuruluş ilanları için 7,5 kuruşluk tarife uygulanacaktı. Bkz.: **BCA**, Tarih: 21.9.1937, Dosya: 85232, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 84.557.1. Daha önce Ulus gazetesinin bu kapsamda MMV ile yaptığı yazışmalar için bkz.: **BCA**, Tarih: 20.8.1935, Dosya: 85205, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 84.554.17.

veya keşif bedelinin ilanda belirtilmesi dikkate değer bir konuydu.⁷¹ Ayrıca yabancı ülkelerden alınacak malzeme için, iki defadan az olmamak şartıyla iki yabancı gazetede ilan şartı getirilmişti.⁷² Yalnız, askeri ihtiyaçlar için yapılacak ilanlarda birinci derecedeki ita amiri (ödeme yetkisine sahip onay makamı) tarafından belirtilmesi uygun görülmediği değerlendirilen hususlar ilan olunmayabilecekti.⁷³

Bir evvelki kanunda sabit olarak belirlenmiş oranlara göre hesap edilen geçici ve kesin teminat miktarları yerine 2490 sayılı kanunda tahmini ve keşif bedellerinin alt ve üst sınırlarına göre açıklanmış miktarlara göre teminat oranları belirlenmişti. Kesin teminat aynı şekilde geçici teminatın iki katı olarak kabul edilmişti.⁷⁴

Yeni kanunla, idareyi temsil eden ihale komisyonlarının teşkili hakkında açıklamalar getirilmiştir. Komisyonlarda ilgili işle ilgili bir uzman ya da fen memurunun bulundurulması zorunluluğu getirilmişti. Komisyonların (askeri heyetler hariç tutulmak üzere) eksik üye ile toplanmalarına izin verilmemekteydi. Kararlar üye çoğunluk sayısına göre belirlenecekti. Eşitlik durumunda başkanın tarafı kabul edilecekti. Ancak askeri komisyon kadroları MMV ve Maliye Vekâleti'nce birlikte hazırlanıp Bakanlar Kurulu'na onaylanacak bir kararname ile belirlenecekti. Bununla birlikte, muhasebe müdürleri ya da muhasebe sorumlularının askeri ihale komisyonlarında üye olarak bulundurulmaları zorunluluğu hükme bağlanmıştı.⁷⁵

Kanunun ilgili hükmü gereği (28'inci madde d fıkrası) askeri arttırma ve eksiltme komisyonlarının kurulması ile ilgili hazırlanan esaslar, 15 Aralık 1934 tarihinde 2/1727 sayılı kararnamenin onaylanması ile yürürlüğe girmiştir.⁷⁶

Bu kararnameye göre belirlenen teşkilat esaslarına göre MMV'ye, kadro dahilinde komisyonlar meydana getirtebilmesi için emir ver-

⁷¹ Tahmini bedel çalışmasına örnek olmak üzere Deniz Levazım Satınalma Komisyonu Re-işliği'nin 6 Kasım 1935 tarihli lastik hortum alımı için düzenlediği fiyat araştırma tutanağı için bkz.: DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 142, G.: 3615, 1935.

⁷² "Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu", **Kanunlar Dergisi**, s. 707-708.

⁷³ A.e., s. 708.

⁷⁴ A.e., s. 709-712.

⁷⁵ A.e., s. 713.

⁷⁶ BCA, Tarih: 15.12.1934, Sayı: 1727, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 50.86.3. Ayrıca bkz.: DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 112, G.: 2622, 1934. ("Askeri Arttırma, Eksiltme Komisyonlarının Teşkilatı", **Yeni Ordu Emirnamesi**, No.: 178, 1934, MMV, s. 5-7.)

me yetkisi tanınıyordu. Askeri komisyon kadroları iki kişiden az olamayacaktı. Kadrosu üç üyeden fazla olan komisyonların yarıdan fazlası toplanmadıkça karar alamayacaklardı. Alınan kararlar doğrudan doğruya bağlı oldukları vekil, kumandan, kurum amir veya müdürleri ya da bunların yetki verilen vekilleri tarafından onaylanacaktı.⁷⁷

Askeri komisyon mevcutlarının iki üyelik alt sınırı kısa süre sonra yeniden düzenlenerek, 13 Ocak 1935 tarihinde 2/1847 sayılı kararname ile en az üç üye şeklinde değiştirilmiştir.⁷⁸

Kapalı ve açık eksiltme,⁷⁹ arttırma, pazarlık ve emanet usulü (bir önceki kanunda bu yöntemin uygulama şekli net olarak tanımlanmamıştı) uygulamaları 2490 sayılı kanunla bazı değişiklik ve detaylandırmalarla devam ettirilmiş ve parasal sınırlar daha belirgin hale gelmiştir.⁸⁰ Bu uygulamalara “*mahdut eksiltme*” adıyla yeni bir uygulama daha dahil edilmiştir.⁸¹

Mahdut Eksiltme Yöntemi: Teknolojik imkan ve kabiliyetleri tecrübe edilmiş firmalara ihalesi gerekli görülen uçak, savaş gemisi, sa-

⁷⁷ **BCA**, Tarih: 15.12.1934, Sayı: 1727, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 50.86.3, Ek: 1; **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 112, G.: 2622, 1934. (“Askeri Arttırma, Eksiltme Komisyonlarının Teşkilatı”. **Yeni Ordu Emirnamesi**, No.: 178, 1934, MMV, s. 5-7.)

⁷⁸ **BCA**, Tarih: 13.01.1935, Sayı: 1847, Dosya: 121-35, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 51.3.4. Daha önce 2 kişi ile toplanan askeri eksiltme ve arttırma komisyonlarının Bakanlar Kurulu kararı ile artık en az 3 kişi ile toplanacakları hakkında bilgi için ayrıca bkz.: “Askeri Eksiltme Komisyonları, **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1935, s. 3.

⁷⁹ Yeni kanuna göre yapılan satın almalar için Gür denizaltısının Oerlikon toplarına 2000 adet Oerlikon mermisi alımı örnek olarak gösterilebilir. MMV Deniz Müsteşarı ile Oerlikon fabrika temsilcisi arasında yapılan 23.1.1937 tarihli sözleşme için bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 155, G.: 4080, 1936-1937. (Sözleşmeye göre mermilerin teslim aşamasında muayene ve atış testlerinin yapılması için aynı özellikte 50 mermi ayrıca teslim edilecekti.) Bir adet römorkör alımı için 16.11.1936 tarihli sözleşme için ayrıca bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 167, G.: 7023, 1936. (Anılan römorkör Hamburg’dan teslim alınacaktı. Römorkör ilk muayenesinin Hamburg’ta yapılmasını müteakip Türkiye’ye getirilecekti.)

⁸⁰ Anılan kanunda belirtilen parasal sınırlar 1946 yılına kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın doğurduğu ekonomik sıkıntılar dikkate alınarak 24 Nisan 1946 tarihinde 4876 sayılı kanunla bu sınırlar üç katına çıkarılmıştır. Kanun “*bu olağanüstü hal devam ettiği müddetçe*” ifadesiyle çıkarılmıştır. Ancak yeni belirlenen parasal sınırlar tekrar aşağıya alınmıştır. Bkz.: **TBMM ZC**, Devre 7, C. 22, Birleşim 42, 17 Nisan 1946, Ankara, **TBMM Matbaası**, 1946, s. 200-201; **TBMM ZC**, Devre 7, C. 22, Birleşim 44, 24 Nisan 1946, Ankara, **TBMM Matbaası**, 1946, s. 209-210; “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanununa Ek Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 28, Ankara, [t.y.], s. 604.

⁸¹ “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 716.

vaş mühimmatı ve levazım malzemeleri alımı, demiryolları, liman, rıhtım, büyük fabrika ve tesislerin yapımı vb. işler mahdut eksiltme yöntemiyle ihale edilecekti. Eksiltmeye girecek firmaların isimleri, yaptıkları işler, yapacakları işlerin benzerlerinden yaptırılmış ise bunlara verilen fiyatlar, uzmanların yapılacak iş hakkındaki keşif ve tahmini bedelleri açık olarak belirtilmek suretiyle il özel idareleri ve belediyeler için Dahiliye Vekâleti'nden, diğer kurumlar için Bakanlar Kurulu'ndan karar almak gerekiyordu. Yapılan eksiltmenin neticesi, bağlı olunan Vekil kararına bağlıydı. İlgili firmalar böyle dar eksiltmelere, şartnamelerin kendilerine tebliğ edilmesi suretiyle çağrılmaktaydılar.⁸² Kanunun yürürlüğe gireceği sırada, Hükümet tarafından 5 Aralık 1934 tarih ve 2/1685 sayılı kararname ile bu yöntemle yapılacak ihalelere standart getirilmek üzere matbu şartname örnekleri yürürlüğe konuldu.⁸³

Bir önceki kanunda gizlilik gerektiren işler için pazarlık usulünün uygulanabilmesine imkan tanınıyordu. Bu uygulamayı icra edebilmek için Bakanlar Kurulu kararı alınması gerekiyordu.⁸⁴ 2490 sayılı kanuna göre askeri gereklilikler nedeniyle gizli tutulması gereken işler için aynı şekilde Bakanlar Kurulu kararı alınacaktı. Diğer işler için doğrudan doğruya pazarlık usulü ile yapılmasına ise belirlenen parasal limitler dahilinde izin veriliyordu. Kanunun çıkarıldığı dönem için bu limit 50.000 liraydı. Bu limit aşıldığında yapılacak ihaleler için Bakanlar Kurulu kararı alınması gerekmekteydi. Ayrıca kısmî ve genel seferberlik ilanında, askeri hareketlerde ve manevralarda ordu ihtiyaçlarının pazarlık usulü ile karşılanabilmesi için MMV'ye yetki veriliyordu.⁸⁵

⁸² “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, a.y.

⁸³ **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 112, G.: 2622, 1934. (“2490 Sayılı Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 6’ncı Maddesinin İ Fıkrasına göre Tanzim Edilen Şartname Formülleri ve Kararname”, **Yeni Ordu Emirnamesi**, No.: 178, 1934, MMV, s. 7-20.)

⁸⁴ Anılan kanunun 18’inci madde, z fıkrası için bkz.: “Müzayede, Münakasa, İhalât Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 289.

⁸⁵ “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 717. Gizlilik gerektiren işler haricinde yapılacak acil işler için Maliye Vekâleti aracılığı ile Başbakanlık’tan müsaade alınması gerekiyordu. Bu konuda örnek olarak, Çorlu ve Çanakkale’de tesis edilecek silah ve motorlu vasıtaların tamirhaneleri ve Kırıkkale’de muhabere malzemeleri tamirhanesi için satın alınacak levazım malzemelerinin pazarlık usulü ile alınması hakkında MMV, Maliye Vekâleti ve Başvekâlet yazıları için bkz.: **BCA**, Tarih: 18.11.1938, Dosya: 6040, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 58.393.4. Üretimi tek yetkili olan firmalara ait işlerin acilen ilansız olarak pazarlık usulü ile alınması için Bakanlar Kurulunca çıkarılacak kararname

Bir müteahhit araya girmeden ilgili işin dairesi ya da daire namına teşkil edilecek heyetlerle yaptırılması emanet usulü olarak adlandırılmaktaydı. Bu yöntemle on bin lira maliyeti geçmeyen bina, yol, köprü yapımı ya da onarımı, keşif bedeli beş yüz bin lirayı geçmeyen savaş gemileri bakım ve onarımı, tahrip maddeleri üretimi, tahkimat mevzilerinin inşa, bakım onarımı vb. işler yapılacaktı.⁸⁶

Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu, Resmi Gazete'de⁸⁷ yayınlanmasını müteakip altı ay sonra yürürlüğe girecek şekilde kabul edilmiştir.⁸⁸ Bunun nedeni, devlet kurumlarında ihtiyacın belirlenip, alım dosyalarının hazırlanarak ihale süreci ve sözleşmelerin imzalanmasından sonra ihtiyacın ya da işin tamamlanmasına kadar geçen aşamalarda söz konusu kanunu çeşitli aşamalarda uygulayacak olanların hata yapmamak üzere kanunu öğrenmelerine zaman tanınması olarak değerlendirilmektedir. Anılan kanun ileride bazı düzenlemelerle birlikte 1983 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁸⁹ 8 Eylül 1983

yetkisi ile alım yapılabilecekti. Bu tür alım şekline örnek olarak Gülhane Askeri Tatbikat Mektebi ve Hastanesi ile Ankara Hastanesi Röntgen Laboratuvarı için gereken röntgen makine ve malzemelerinin Almanya'daki Koch- Sterzel Fabrikası'nın İstanbul'daki vekili Dr. Burhan Fehmi'den pazarlıkla satın alınması için Bakanlar Kurulu'na alınan 19.11.1935 tarihli ve 2/3564 sayılı kararname için bkz.: **BCA**, Tarih: 19.11.1935, Sayı: 3564, Dosya: 227-169, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 59.86.9. Arttırma ve eksiltme ile yapılan ihalelere talip çıkmaması durumunda alımların pazarlık yöntemi ile tamamlanabilmesi için Bakanlar Kurulu'na alınan kararnamelere örnek için bkz.: **BCA**, Tarih: 07.08.1937, Sayı: 7209, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 77.70.20. (Hava birlikleri ihtiyacı için 1.500.000 adet özel izli mermi alımının pazarlık usulü ile yapılması için çıkarılan 07.08.1937 tarihli ve 2/7209 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi)

⁸⁶ "Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu", **Kanunlar Dergisi**, s. 718.

⁸⁷ "Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu", **Resmi Gazete**, Sayı: 2723, 10 Haziran 1934, s. 3959-3966.

⁸⁸ Yeni kanun uygulamaya geçtikten sonra muayene komisyonlarının faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. 1935 yılında lastik hortum alımına ait 20.11.1935 tarihinde düzenlenen muayene raporu için bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 142, G.: 3615, 1935, Ek: 1. Aynı kapsamda 27 Mayıs 1936 tarihli ekmek muayene raporu için bkz.: **DMA**, Deniz Müsteşarlığı, K.: 147, G.: 3800, 1936.

⁸⁹ Anılan kanunun uygulanmasına yönelik dönem içinde verilen ihale ilanları için bkz.: "Küçük Yozgat Barut Fabrikası'nda Aside Mukavim Döşeme İnşası-Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nden", **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1935, s. 8 (Yeni kanun gereği keşif bedeli belirtilen ilanda inşaat işinin kapalı zarf usulü ile yapılacağı ve teminat miktarının ne kadar olduğu bildirilmekteydi.); "Askeri Fabrikaları Satınalma Komisyonu'ndan", **Tan**, 26 Nisan 1935, s. 15 (Açık eksiltme usulü ile alınacak muhtelif kereste malzemeleri için isteklilerin geçici teminat makbuzu ile Bakırköy Barut Fabrikaları'nda satın alma komisyonuna başvurmaları istenmekteydi.); "İstabil Harici Askeri Kıtaatı İlanları", **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1936, s. 8 (İlanda MMV'ne ait genel ihtiyaç ile birlikte, Denizli birlikleri ve

tarikh ve 2886 sayılı “Devlet İhale Kanunu”⁹⁰ yürürlüğe girmesiyle uygulamadan kalkmıştır.⁹¹

2.3. 1050 Sayılı Muhasebe-i Umûmiyye Kanunu

Satın alma ve tedarik mevzuatının dayanağını oluşturan ve mali mevzuat içerisinde önemli bir yere sahip olan devlet muhasebe esasları I. Meşrutiyet’in ilanına kadar, 1287/1871-1290/1874 bütçe tüzükleri ve hesap kayıtlarının yazılımları hakkında çeşitli tarihleri taşıyan yönergelerden oluşmaktaydı. Bu mevzuatın yetersiz olması sebebiyle Fransa Genel Muhasebe Kanunu’nun uygulanma olanağı

Isparta Garnizonu’na ait ihtiyaçlar birleştirilmiş olarak duyurulmaktaydı.); “İstanbul Komutanlığı Satınalma Komisyonu İlanları”, **Tan**, 20 Temmuz 1936, s. 11 (Ordu için muhtelif cins ve miktarlarda sıhhiye malzemeleri ihtiyacını karşılamak üzere 4 eksiltme ihalesi bir arada verilmişti. Her bir ihalenin Fındıklı’da Komutanlık Satınalma Komisyonu tarafından yapılacağı ilan edilmekteydi.); “Deniz Levazım Satınalma Komisyonu İlanları”, **Tan**, 21 Temmuz 1936, s. 12 (12.000 kilo bronz tel alımı için verilen ilanda isteklilerin ihaleye katılabilmeleri için ihtiyaç duyulan evraka yönelik olarak doğrudan doğruya 2490 sayılı kanuna atıf yapılmaktaydı.); “Millî Müdâfaa Vekâleti’nden”, **Cumhuriyet**, 22 İkinci Teşrin 1937, s. 10 (Aluminyum matra üretmek maksadıyla alınacak makine ve teçhizatını verebilecek firmaların, katalog ve resimlerle birlikte fiyat ve şartlarını belirten tekliflerini MMV Levazım Daire Başkanlığına teslim etmeleri isteniyordu.); “Deniz Levazım Satınalma Komisyonu İlanları”, **Cumhuriyet**, 17 Birinci Kânun 1937, s. 10 (Deniz Kuvvetleri’nde kullanım dışı kalan bir römorkörün satışı için ilan verilmekteydi. Satınalma Komisyonu tarafından pazarlık usulü ile attırma yapılarak satılacaktı. Römorkörün tahmini bedeli 125 lira olarak belirlenmişti. Söz konusu römorkörü satın almak isteyen taliplilerin 938 kuruş olarak belirlenmiş geçici teminat için makbuz veya banka teminatı ile birlikte belirlenen gün ve saatte komisyonunda bulunmaları isteniyordu.); “Bayramiç Askeri Satınalma Komisyon Başkanlığı’ndan”, **Akşam**, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 15 (Anılan satın alma komisyonu tarafından yapılacak yerel alım ilanında sığır eti tedariki için 2490 sayılı kanunun 40’ıncı maddesi (bir önceki kapalı zarf usulü ile yapılan ihalede teklif çıkmaması ya da teklif edilen fiyatın komisyonca yüksek bulunması) gereği pazarlık yöntemi ile yapılacak ihaleye ait tahmini bedel ve teminat miktarları ile diğer bilgiler duyurulmaktaydı.); “Ankara Levazım Amirliği-Bulgur Alınacak-Ankara Levazım Amirliği Satınalma Komisyonunda.”, **Ulus**, 30 İlk Teşrin 1930, s. 11. (Ankara Garnizonu birlik ve kurumları için kapalı zarf usulü ile 60.000 kilo bulgur alımı yapılacaktı.)

⁹⁰ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, C. 20, Birleşim 138, 2 Ağustos 1983, Ankara, TBMM Matbaası, 1983, s. 149-174; “Devlet İhale Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 66, Ankara, [t.y.], s. 575-595.

⁹¹ Bu kanun da 2002 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 4 Ocak 2002 tarihinde kabul edilen 4734 sayılı “Kamu İhale Kanunu” en son uygulama şekli olarak halen yürürlükte olan kanundur. Bkz.: **TBMM ZC**, Devre 21, C. 82, Birleşim 47, 4 Ocak 2002, Ankara, TBMM Matbaası, 2002, s. 11-121; “Kamu İhale Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 86, Ankara, [t.y.], s. 365-403. (Bu kanunla birlikte aynı tarihte 4735 sayılı “Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu” da yürürlüğe girmiştir. Bkz.: **TBMM ZC**, Devre 21, C. 82, Birleşim 47, 4 Ocak 2002, Ankara, TBMM Matbaası, 2002, s. 121-161; “Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 86, Ankara, [t.y.], s. 404-416).

bulunan maddelerinden bazıları alınarak “*Usûl-i Muhasebe-i Umûmiyye Kanunu*” hazırlandı. Bu kanun 1326/1910 yılı Eylül ayı başından itibaren yürürlüğe konuldu. Kanun uygulanmaya başladıktan kısa süre sonra eksiklikleri anlaşıl原因 olarak 27 Şubat 1327/ 12 Mart 1911 ve 8 Eylül 1328/21 Eylül 1912 tarihli kararnamelerle değişiklikler yapıldığı gibi her yıl bütçe kanunlarında da düzenlemeler yapılmak zorunda kaldı.⁹²

Bu kanunun daha sağlam esaslarla yeniden düzenlenmesi maksadıyla Fransa, Belçika ve İtalya kanunları incelenerek yapılan çalışma sonucunda hazırlanan kanun tasarısı TBMM’de görüşülmüş ve 26 Mayıs 1927 tarihinde 1050 sayılı “*Muhasebe-i Umûmiyye Kanunu*” kabul edilmiştir.⁹³

Bu kanunun hazırlanması ile devlet mallarının yönetim tarzı, gelirlerin tahakkuk ve tahsilatında hazine haklarının ve vergi yükümlüsünün teminat altında bulundurulması, giderlerin taahhüt ve tahakkuk işlemlerinde bütçe sınırlarının aşılması doğrultusunda saymanların görevleri, ita amirlerine düşen temel görevler ile sayman ve murakıplara karşı hak ve yetkileri, sayman hesapları ve bakanlık hesaplarının incelenmesi vb. konularına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.⁹⁴

Satın alma ve tedarik işlemlerine yönelik olarak anılan kanun birçok belirleyici husus içermektedir. Öncelikle, mali yılın haziran ayı başından başlayarak ertesi yılın mayıs ayı sonuna kadar geçen on iki aylık süreyi kapsıyor olması, ödenek planlamalarında dikkat edilmesi gereken önemli bir kriterdir.⁹⁵

Bu kanuna göre, Vekâletler’in eylül ayı sonuna kadar kendi bütçelerini hazırlayarak Maliye Vekâleti’ne göndermesi gerekmektedir. Maliye Vekâleti de bu bütçeleri birleştirerek TBMM’de görüşülmek üzere bir sonraki yılın bütçe kanun tasarısını hazırlayacaktır.⁹⁶

⁹² **TBMM ZC**, Devre 2, C. 32, Birleşim 71, 23 Mayıs 1927, Ankara, TBMM Matbaası, [t.y.], s. 386-387. (Muhasebe-i Umûmiyye Kanun tasarısına ait gerekçe)

⁹³ **TBMM ZC**, Devre 2, C. 32, Birleşim 71, s. 386-440; **TBMM ZC**, Devre 2, C. 32, Birleşim 72, 26 Mayıs 1927, Ankara, TBMM Matbaası, [t.y.], s. 470-472, 581-583; “Muhasebe-i Umûmiyye Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 5, Ankara, [t.y.], s. 248-265.

⁹⁴ **TBMM ZC**, Devre 2, C. 32, Birleşim 71, s. 387.

⁹⁵ “Muhasebe-i Umûmiyye Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 248.

⁹⁶ **A.e.**, s. 251.

Bir sene bütçesiyle belirlenen tahsisatın ancak o sene içinde kullanılma zorunluluğu, satın alma ve tedarik işlemlerinde ödenek kullanımının sınırlarını belirleyen önemli bir konuydu. Bütçe ile belirlenen miktarın üzerinde tahsisat kullanılamayacağı gibi o takvim yılı içinde kullanılamayan ödenek sene sonunda iptal olunacaktı.⁹⁷

Vekâletler, bütçe ile verilen tahsisattan fazla taahhüt veya sarfiyatta bulunamayacaklardı. Ancak bu bağlamda kanunda ağırlıklı olarak millî müdâfaa ve güvenliğe ait hizmetler olmak üzere bir esneklik tanınmıştır. Buna göre devamlılığı olan hizmetlerden TSK'ya ait yiyecek, giyecek, teçhizat, silahlanma ihtiyaçları ve bunlarla ilgili imalat işleri ile okul, hapisane ve hastane erzakı ve bunlara yönelik inşaat, tamir işleri ve posta nakil işleri için o yılın bütçesi ile tahsis edilen miktarın yarısını geçmemek üzere gelecek yıl için taahhütte bulunabilecekti.⁹⁸

⁹⁷ A.e., s. 252.

⁹⁸ 1050 sayılı kanununu 50'nci maddesi için bkz.: A.e., s. 253. (Ayrıca, tahsisat olduğu halde yetersiz kalındığında ihtiyacın karşılanması için "*tahsisat-ı munzamma (ek tahsisat)*" adıyla ilave ödenek sağlanabilecekti. Bundan başka, bütçenin oluşturulması esnasında öngörülmediği için tahsisat oluşturulmayıp, daha sonra doğan ihtiyaçlar için "*tahsisat-ı fevkalade*" adıyla mali sene içinde ödenek tahsis edilebilecekti. Ayrıca bkz.: A.e., s. 251.) 27.1.1932 tarihli ve 12190 numaralı kararname, gelecek seneye taahhütte bulunulmasına örnek olarak gösterilebilir. Bu kararname ile 1931 senesinde alınan kömür ve sıvı yanıcı maddelerin ancak sene sonuna kadar ihtiyacı karşılayabileceği değerlendirildiğinden 1932 mali senesi başına kadar katı ve sıvı yakıt ihtiyacının karşılanması için, 1050 sayılı kanunun 50'nci maddesi gereği MMV'ye taahhütte bulunması (yüklenmeye girişmesi) için yetki veriliyordu. Anılan kararname için bkz.: DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 133, G.: 3326, 1931-1932, Ek : 8. Bu kararname kapsamında 12 ton benzin alımı için MMV Deniz Levazım Müdürlüğü'nün 6 Nisan 1932 tarihli ve 394/2905 sayılı emri için bkz.: DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 133, G.: 3326, 1931-1932, Ek: 9 (Anılan ihtiyacın karşılanması maksadıyla açık eksiltme yöntemiyle yapılan almaya ait 4 Mayıs 1932 tarihli karar yazısı, şartname, geçici teminat makbuzu, muayene raporu, tahmini bedel tutanağı, ilan tutanağı ve faturası için bkz.: DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 133, G.: 3326, 1931-1932 (karar yazısı); DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 133, G.: 3326, 1931-1932, Ek : 2 (şartname); DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 133, G.: 3326, 1931-1932, Ek : 3 (geçici teminat makbuzu); DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 133, G.: 3326, 1931-1932, Ek : 4 (muayene raporu); DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 133, G.: 3326, 1931-1932, Ek : 5 (tahmini bedel tutanağı); DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 133, G.: 3326, 1931-1932, Ek : 6 (ilan tutanağı); DMA, Deniz Müsteşarlığı, K.: 133, G.: 3326, 1931-1932, Ek : 7 (fatura). Kanunun çıkarılmasından önce anılan uygulamanın benzer şekilde yapıldığı görülmektedir. Erbaş ve erlerin elbise ve teçhizat ihtiyaçlarının karşılanması için 1926 yılının ilgili ödeneklerinin yarısının miktarını geçmemek üzere, 1927 yılı için taahhütte bulunulmasına izin verilmesi hakkındaki MMV'nin Başbakanlık makamına gönderdiği 6.11.1926 tarihli ve 4672 sayılı yazısı için bkz.: BCA, Tarih: 30.1.1927, Sayı: 4687, Dosya: 42-74, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 22.87.9, Ek: 1. Bu talep Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek 30.1.1927 tarihli ve 4687 sayılı kararname ile MMV'ye söz konusu

Genel seferberlik veya savaş ilanı durumunda MMV, Bahriye Vekâleti ve ilgili müdürlüklere ait bütçede mevcut ödenekler hükmen birleştirilecek ve toplam bütçe tahsisini geçmeyecek şekilde bütçenin fasıl ve maddelerine bakılmaksızın toplam bütçe miktarı üzerinden harcama yapılabilecekti. Ancak bütçenin genel toplamı içinde yetinilmesi mümkün olmadığı ve hemen ödenek alınmasına olanak bulunmadığı takdirde, bu bütçelere konulmuş toplam tahsisat ilk fırsatta ödenek alınmak üzere, %15'ine kadar aşılabilecekti.⁹⁹

1050 sayılı kanunda millî müdâfaa ve güvenliğe yönelik olarak dikkat çeken bir diğer konu ise savunma güçleri ile ilgili denetim şeklinin düzenlenme şekliydi. Kanunun 99'uncu maddesinde düzenlenen bu konuya göre devletin savunmasına yönelik Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri'ne ait savaş malzemesi, teçhizat, giyecek, yakacak ve yiyecekler ile Askeri Fabrikalar ve bunlara bağlı kuruluşlar MMV ve Bahriye Vekâleti'nce düzenlenip, İcra Vekilleri Heyeti'nce onaylanacak yönetmeliğe göre denetim ve gözetime tabi olacaktı. Bunlar için kesin hesap düzenlenmeyeceği gibi Divan-ı Muhasebat'a (Sayıştay'a) hesap vermeyeceklerdi.¹⁰⁰

1050 sayılı kanun çeşitli değişiklikler yapılmasına rağmen 2003 yılına kadar uygulamada kalmıştır. Bu kanun 10 Aralık 2003 tarihinde 5018 sayılı kanunun kabulü ile yürürlükten kalkmıştır.¹⁰¹

malzemelerin tedariki için 1926 malî yılının sonuna kadar taahhütte bulunmak üzere izin verildi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: **BCA**, Tarih: 30.1.1927, Sayı: 4687, Dosya: 42-74, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 22.87.9.

⁹⁹ “Muhasebe-i Umûmiyye Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, s. 254. (Kanunun uygulamaya geçtiği tarihte Bahriye Vekâleti henüz lağvedilmemiştir.)

¹⁰⁰ **A.e.**, s. 259. Kanunun 99'uncu maddesine 12 Kasım 1934 tarihli ve 2586 sayılı kanun ile yapılan değişiklikle Jandarma da dahil edilmiş; denetleme için düzenlenecek yönetmelik için MMV ve İçişleri Bakanlığına görev verilmiştir. Bkz.: **TBMM ZC**, Devre 4, C. 24, Birleşim 80, 25 Teşrin-i Evvel 1934, Ankara, TBMM Matbaası, 1934, s. 8-9; **TBMM ZC**, Devre 4, C. 25, Birleşim 3, 12 Teşrin-i Sâni 1934, Ankara, TBMM Matbaası, 1935, s. 19; “Muhasebe-i Umûmiyye Kanunu'nun 99. Maddesi Hükümünün Jandarma'ya da teşmili için Mezkûr Maddenin Tadiline Dair Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 14, Ankara, [t.y.], s. 2.

¹⁰¹ **TBMM ZC**, Devre 22, C. 32, Birleşim 26, 10 Aralık 2003, Ankara, TBMM Matbaası, 2003, s. 359-427, 454-477; “Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 88, Ankara, [t.y.], s. 305-342.

Sonuç

TBMM'nin kurulmasından itibaren Millî Mücadele ve devamında TSK'nın ihtiyaçlarının karşılanması ve çağın gereklerine göre yapılması için MMV'nin üstlenmiş olduğu temel görevlerden olan lojistik faaliyetlerin yürütülmesinde ihale mevzuatı başlangıç noktasını oluşturmaktaydı. Bu bağlamda artırma, eksiltme ve ihale işleminde Cumhuriyet öncesi hukuksal hafızanın Cumhuriyet döneminde devam ettirilmekle birlikte toplumsal gelişmeler nedeniyle yürürlükte olan kanunlar değiştirilerek zamanın şartlarına uygun yeni düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde TBMM'ce çıkarılan ihale kanunlarında kaynakların etkin şekilde kullanılmasını sağlayacak ve yolsuzluklara meydan verilmeyecek esaslar getirilmeye gayret gösterilmiştir.

Bu kapsamda her türlü ihale işlerini tek bir kanun altında toplamak üzere TBMM tarafından hazırlanmış olan 22 Nisan 1925 tarihli ve 661 sayılı Müzâyede, Münâkasa ve İhâlât Kanunu, devletin bütün kurumları tarafından esas alınacak Cumhuriyet dönemindeki ilk temel kanun olarak uygulamaya konulmuştur. Bu kanunda kapalı zarf usulüyle artırma veya eksiltme, açık artırma ve eksiltme ve pazarlık usulüyle ihale olarak üç temel ihale yöntemi bulunmaktaydı. Anılan kanun, şartname hazırlanması ve ilan verilmesinin yanı sıra geçici ve kesin teminat, yaklaşık maliyet vd. esasları yapılacak ihalelerde şart koşmaktaydı.

Bu kanun 1934 yılına kadar uygulandıktan sonra bu tarihe kadar yaşanan aksaklıklar göz önüne alınıp yurt dışında bazı ülkelerdeki uygulamalar da incelenerek daha modern ve kapsamlı bir kanun çalışması yapılmıştır. Tamamlanan çalışma sonunda 2 Haziran 1934 tarihli ve 2490 sayılı Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu bu konuda geçerli mevzuat olarak kabul edilmiştir.

Yeni kanun ihale çalışmaları için detaylandırılmış bir kılavuz niteliği taşımakta; hem ihale yapacak kurum hem de istekliler açısından konu hakkında bir çok ayrıntıyı içermekteydi. 2490 sayılı Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu ile devletin haklarının yanı sıra kişi haklarının da dikkate alınmasına gayret gösterilmiş ve ufak sermayeli girişimcilerin de ihalelere katılımı öngörülerek istekli sayısının arttırılması ve milli paranın yurt içinde kalması amaçlanmıştı.

1923-1938 döneminde temel esasları çok değişmeyen pazarlık usulü ile ihale yöntemi tedarik faaliyetlerinde yaşanan tikanıklıkların çözümünde, kısmi seferberlik şartlarında ihtiyaçların süratle karşılanmasını gerektiren durumlarda MMV tarafından sıklıkla uygulanan ihale yöntemi olmuştur.

İhale mevzuatı ile birlikte 1927 yılında yürürlüğe giren 1050 sayılı “*Muhasebe-i Umûmiyye Kanunu*” bu alanda yapılan çalışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Bu kanun ile birlikte bütçe çalışmalarında uyulması gereken kurallar, tahsis edilen ödeneğin kullanılması, devlet malının yönetim şekli, gelir ve gider yönetimi, ita amirleri ve saymanların görev ve sorumlulukları, devlet kurumlarının hesaplarının incelenmesi vb. konuların esasları belirlenmiştir.

Dönem içerisinde gündeme gelen bu yasal düzenlemeler aracılığıyla askeri ihale komisyonlarına ait esaslar belirlenerek güçlü bir satın alma teşkilatı meydana getirilmiştir.

Yine bu mevzuat değişiklikleriyle millî müdâfaaya yönelik uygulamalar için özel şartlar oluşturulmasına çalışıldığı ve TSK ile ilgili çalışmaların süratle yapılabilmesi için yasal tedbirler alındığı görülmektedir. Tüm bu çalışmaların sonunda, MMV'nin anılan faaliyet alanında hareket kabiliyetinin arttığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Deniz Müzesi Arşivi

2. Süreli Yayınlar

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi
Kanunlar Dergisi,
Resmi Gazete
TBMM Zabıt Ceridesi
Akşam
Cumhuriyet
Hâkimiyeti Milliye
İkdam
Milliyet

Tan
Ulus
Vatan
Vakit

3. Kitaplar

Gökdemir, Tamer: **Türk Kara Ordusu Lojistik Tarihi**, Ankara, Orient Yayınları, 2016.

Kalyon, Levent: **Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Yönetim Bilimleri) Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), 2008.

Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C. V, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011.

Pamuk, Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Türk İstiklâl Harbi, C. VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975.

Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih**, Ankara, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, 1979.

Yerasimos, Stefanos: **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimattan 1. Dünya Savaşına**, C. II, İstanbul, Belge Yayınları, 2001.

4. Makaleler

Çorbacıoğlu, Şevket: “Osmanlıdan Günümüze İhale Yasaları”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, Sayı: 389, Ankara, Kozan Ofset, 1997. s. 11-15.

EKLER

Ek-1: MMV ile ilgili ihale ilanı.

Official document titled 'İHALE İLANI' (Tender Announcement) for the Ministry of National Defense (Millî Müdafaa Vekâleti). The document is dated 22 Mart 1339/1923 and contains detailed technical specifications and terms for a procurement project. The main heading reads 'MİLLÎ MÜDAFAA VEKÂLETİNİN İHALE İLANI'.

“Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti Dersaadet Mübayaat Komisyonu'ndan”, Akşam, 22 Mart 1339/1923, s. 4.

Ek-4: MMV ile ilgili satın alma ilanı

**M. M. V. Satın
Alma Komis-
yonu İlanları**

Hava kütası için Yedil malı küçük elbise kapalı zarfla münakaşaya konmuş tur. İhalesi 10 kânunusani 931 cumartesi günü saat 14 te İstanbul'da Fındıklıda levasım satın alma beyetinde yapılacaktır.

Taliplerin yirmi kuruluk pul mukabilinde partnamesini almak ve münakaşasını görmek üzere her gün ve ihale saatinden evvel teminatlarla birlikte teklif numaralarını merkez beyete vermeleri.

3-1992

Merkez ihtiyacı için 400.000kilo arpa kapalı zarf suretiler münakaşaya konmuş tur. İhalesi 18/kânunusani/931 tarihine müsadif pazar günü saat dört buçukta İcra olunacaktır talipler partnamesini ve münakaşasını görmek üzere her gün münakaşaya iştirak içinde partname ve teminatlarla birlikte teklif mektuplarını yevim ve saati ihaleden evvel mahbus mukabilinde merkez satın alma komisyonu riyasetine vermeleri.

3-1931

Harita mahzası ihtiyacı için elli tonne vakum yağ ile yda tonne garyajı pazarlık suretiler 5 kânunusani 931 tarihine müsadif pazartesi günü saat on birde münakaşaya olunacaktır. Talipler partnamesini görmek üzere her gün pazarlığa iştirak için yevim münakaşaya teminatlarla birlikte merkez satın alma komisyonu riyasetine müracaatleri.

3-2034

Bir bina yaptırılacaktır. Keşfi görmek isteyenler her gün ve yapısı yapmak isteyenler de 8.1.1931 İnci perşembe günü saat onda komisyonu görmeleri.

3-2033

Yeni şekillerde inşaat avlusunda büyük bir havuz yaptırılacaktır. Keşfi görmek isteyenler her gün ve işi yapmak isteyenler de teminat mektupları, teklif edecekleri fiyatla ehliyeti fenniyat vesikaları beraber 26.1.1931 İnci pazartesi günü saat on dörtte komisyonu müracaatleri.

3-2060

Dört bina köpeli zarfla yaptırılacaktır. Keşfi görmek isteyenler her gün ve yapısı yapmak isteyenler de 24.1.1931 İnci günü saat on beşte hatı teminat ve teklif edecekleri fiyat mektuplarıyla beraber komisyonu görmeleri.

3-2062

Akköprüde bir bina kapalı zarfla münakaşaya konmuştur. İhalesi 24 kânunusani 931 tarihine müsadif cumartesi günü saat on dörttedir. Taliplerin partname ve keşfi görmek üzere her gün ve münakaşaya iştirak edeceklerin o gün ve saatten evvel teklif ve teminat mektuplarını mahbus mukabilinde merkez satın alma komisyonu riyasetine tevdi eylemeleri.

3-2061

Harita umum müdürlüğü için bir koordinatögraf masası iki fotoğraf camı mahfaza dolabı 5.1.1931 pazartesi günü saat on birde pazarlıkla yaptırılacaktır. Taliplerin yevim merkezde teminatlarla birlikte merkez satın alma komisyonuna müracaatleri.

3-2059

**ENCÜMENİ DAIMİ VİLA-
YETTEN:**

Sanat mektebi için 113 takım harici ve 113 takım dehliz elbise münakaşası

“MMV Satınalma Komisyonu İlanları”, **Hakimiyeti Milliye**, 2 Kânûn-ı Sâni 1931, s. 7.

NURİ SAİT PAŞA’NIN TÜRKİYE ZİYARETİ VE 1946 TÜRKİYE-IRAK DOSTLUK VE İYİ KOMŞULUK ANTLAŞMASI

Gürbüz ARSLAN*

Öz

Bu çalışmada 1926 yılında Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile başlayan, II. Dünya Savaşı esnasında kesintiye uğrayan Türkiye-İrak ilişkilerini geliştirmek amacıyla Türkiye'ye gönderilen Irak Ayan Meclisi Başkanı Nuri Sait Paşa'nın 1946'da Türkiye ziyareti ve ziyaret sonrası imzalan Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ele alındı. Türkiye-İrak ilişkilerinin başlaması ve gelişminden kısaca bahsedildikten sonra iki ülkenin kesintiye uğrayan ilişkilerini niçin geliştirmek istedikleri üzerinde duruldu. Nuri Sait Paşa'nın Türkiye'deki faaliyetleri, Türkiye-İrak Antlaşması'nın imzalanma süreci, antlaşma metni ve antlaşma sonrası Irak ve Türkiye Meclislerinde yaşanan gelişmelerden bahsedildi. Daha sonra da antlaşmanın iki ülkeye sağladığı faydalar izah edilmeye çalışıldı.

Çalışmanın kaynaklarını öncelikli olarak dönemin basını ile TBMM Zabıt Cerideleri oluştururken, konuyla alakalı arşiv belgeleri, kitap, tez ve makalelerden de yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Irak, Kral Faysal, Kral Naibi Abdülillah, Nuri Sait Paşa, Türk-İrak Antlaşması.*

Abstract

NURI SAID PASHA'S VISIT TO TURKEY AND THE TREATY OF FRIENDSHIP AND GOOD NEIGHBOURHOOD CONCLUDED BETWEEN IRAQ AND TURKEY IN 1946

This study deals with the visit of Iraqi Prime Minister Nuri Said Pasha to Turkey, aiming to improve the Turkey-Iraqi relations that were established by the Treaty of Ankara in 1926 and interrupted during the World War II; and with the Treaty of

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Zonguldak, Türkiye.

E-mail: arslan-gurbuz@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9973-8755>.

Makalenin Geliş Tarihi: 04.09.2018

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 24.10.2018

Friendship and Good Neighborhood signed after his visit in 1946. After touching briefly on the establishment and development of Turkey-Iraqi relations, the reasons why the two countries wanted to redevelop good relations after an interruption period are discussed. The study also covers the activities of Nuri Said Pasha in Turkey, the signing process of the Turco-Iraqi Treaty, treaty text and the developments both in Turkish and Iraqi Parliaments after the treaty was concluded. Lastly, the benefits of the Treaty are discussed in terms of both Turkey and Iraq.

The references of this study include mainly the press of the period and minutes of Grand National Assembly of Turkey as well as archive documents, books, theses and articles.

Key Words: Turkey, Iraq, King Faisal, Regent Abdülillah, Nuri Said Pasha, Turkish-Iraqi Treaty.

Giriş

Tarihte “Mezopotamya” adıyla bilinen Irak, Osmanlı Devleti’nin Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinden oluşan bölgeye verilen isimdir.¹ Bereketli ve stratejik öneme sahip Irak toprakları, en eski devirlerden itibaren pek çok göç ve istilaya maruz kalırken,² 1555 yılında Safevi Devleti’yle imzalanan Amasya Antlaşması’yla da Osmanlı Devleti’nin egemenliği altına girdi.³ XVIII. yüzyıldan itibaren İngiltere, zengin kaynakları, iktisadi ve coğrafi konumları sebebiyle Basra ve Bağdat gibi ticari merkezler üzerinden bölgeyle ilgilenmeye ve ticaret yapmaya başladı.⁴

XVIII. yüzyıl sonunda Fransa’nın Mısır’ı işgal etmesi İngiltere’nin Irak’la ilgili politika değişikliğine gitmesine neden oldu. Çünkü İngiltere, Mısır’ın işgalini kendisinin Yakın Doğu ve Hindistan’daki varlığına yönelik bir tehdit olarak algıladı. Bu tehdidi önlemek için de Bağdat’a siyasi bir konsolos atayarak, hem Fransa’nın Asya’daki planlarını bozmak hem de Basra Körfezi ve Bağdat Eyaleti’nde İngiliz nüfuzunu geliştirmek istedi.⁵

¹ Zekeriya Kurşun, “Osmanlı’dan Amerika’ya Tanımlanamayan Ülke: Irak”, **Irak Dosyası**, C. I, Yay.: Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan, İstanbul, 2003, s. 1.

² İmâdüddin Halil el-Talib, “Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar Irak” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)**, C. XIX, İstanbul, 1999, s. 87.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016, s.361.

⁴ Davut Hut, “Gertrude L. Bell’in Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Irak Krallığı’nın Kurulmasındaki Rolü” **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 35, 2016 (Güz), s. 119.

⁵ Nurcan Yurdakul, **Bağdat ve Basra’da İngiliz Konsoloslukları**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 6-10.

Bu arada Osmanlı Devleti de bir taraftan Tanzimat ruhunun getirdiği hareketlilik, bir taraftan da Basra Körfezi'nde uluslararası rekabetin artması sonucu dikkatini bu bölgeye verdi. Osmanlı Devleti bölgede kaybetmeye başladığı nüfuzunu yeniden tesis etmek için buraya merkezden valiler atadı.⁶ Daha sonra da idari, askeri, eğitim ve iktisadi alanda reformlara girişerek, askerlik ve vergi işlerini düzenlemek için nüfus sayımı, tarım ve sulamayı iyileştirmek için de arazi çalışmaları yaptı.⁷

XIX. yüzyılın sonlarına doğru ise Bağdat Demiryolu ve Irak petrollerine olan Avrupa ilgisi ve rekabeti giderek arttı. Böyle bir ortamda Bağdat Demiryolu yapımı ile petrol çıkarma ve işletme imtiyazının Almanlara verilmesi bölgedeki uluslararası rekabeti daha da şiddetlendirdi. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil olmasıyla birlikte Irak topraklarında İngiliz işgali başlarken, yeni bir döneme de girildi.⁸

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Orta Doğusunu paylaşmak için 16-26 Nisan 1920 tarihleri arasında düzenlenen San Remo Konferansı'nda da İngiltere ve Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nin konferansa katılmamasından yararlanarak, Orta Doğu'daki manda rejimlerini aralarında paylaştılar. Böylece Suriye ve Lübnan Fransız, Irak, Ürdün ve Filistin'de İngiliz mandasına verildi.⁹

Irak'ta manda yönetiminin ilanıyla birlikte, muhafazakâr halk, aşiretler ve özellikle de güneydeki Şiiiler arasında başlayan huzursuzluk ve isyan girişimleri bölgenin idaresinin kolay olmayacağını İngilizlere gösterdi.¹⁰ Böyle bir dönemde İngiliz mandası altındaki Irak, Ürdün ve Filistin gibi yeni Arap devletlerinin geleceğini tayin etmek üzere Kahire'de bir konferans toplandı. Konferansta Irak'ta şiddetlenen Arap milliyetçiliği ve Şii ayaklanmasını önlemek adına, Fransa'nın Suriye'den sürdüğü ve o sırada Londra'da bulunan Faysal'ın kral adayı olarak Bağdat'a davet edilmesi kararlaştırıldı.

⁶ Zekeriya Kurgun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabi hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. 4-5.

⁷ Gökhan Çetinsaya, "Osmanlı Dönemi Irak (XIX. Yüzyıl)", **İslam Ansiklopedisi**, C. XIX, İstanbul, 1999, s. 93-94.

⁸ Davut Hut, "Bağdat Demiryolu ve Petrol Mücadelesi", **Die Bagdadbahn**, Ed.: M.Florian Hertsch/Mutlu Er, Hamburg, 2016, s. 80-95.

⁹ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1919-1980)**, C. I, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, s. 198.

¹⁰ Kuşun, **a.g.m.**, s. 10-11.

Çünkü böylece İngiltere hem bölgedeki huzursuzluğu sona erdirecek hem de Fransızlara kızgın olan Faysal sayesinde, Musul'da gözü olduğuna inandığı Fransa'ya karşı tedbir almış olacaktı.¹¹

Nihayetinde yapılan bir referandumla halkın büyük çoğunluğunun Faysal'ın krallığını istediği ortaya kondu. Böylece Faysal, İngilizlerin desteği ile 23 Ağustos 1921'de Irak kralı ilan edilerek, Irak Haşimi Krallığı tesis edilmiş oldu.¹² Lakin Faysal'ın kral olması Irak'ta başlayan milliyetçi akımın güçlenmesini engelleyemedi. Bunun üzerine İngiltere, Irak'la münasebetlerini antlaşmalar vasıtasıyla düzenlemek için 10 Ekim 1922'de Irak'la bir dostluk antlaşması imzaladı. Manda yönetimini teyit eden antlaşmayla İngiltere'ye Irak'ın iç ve dış işlerinin idaresinde geniş yetkiler verildi. Bu antlaşma da milliyetçilerin baskısını hafifletmeyince, İngiltere 1926 yılından itibaren ülke üzerindeki kontrolünü biraz daha gevşetti.¹³

İngiltere 1926 Ankara Antlaşması'yla da Türkiye'nin Musul ve Kerkük konusunda artık bir tehlike oluşturmadığından emin oldu. Bu nedenle de kendisine hayli pahalıya mal olan doğrudan işgali sürdürmesinin bir anlamı olmayacağını düşünerek mandayı kaldırma kararı aldı. Şüphesiz mandanın kaldırılmasında Faysal'ın da İngilizler ile uyum içinde çalışmasının rolü vardı. Söz konusu gelişmelerin etkisiyle İngiltere ile Kral Faysal arasında Irak'ın bağımsızlığını hazırlayan ve 1922 manda antlaşmasını değiştiren 1930 İngiltere-İrak Antlaşması yapıldı. Kral Faysal daha sonra da 3 Ekim 1932'de ülkesinin bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyetine girmesini de sağladı.¹⁴

1. Türkiye Cumhuriyeti-İrak Krallığı İlişkilerinin Başlaması ve Gelişimi

1.1. 1926-1939 Dönemi

5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye adına Tevfik Rüştü (Aras), İngiltere adına Sir Ronald Lindsey, Irak Krallığı adına da Milli Müdafaa Bakanı Nuri Sait Paşa¹⁵ tarafından imzalanan Ankara Antlaşması

¹¹ Konferans ve Faysal'ın Irak Krallığı görevine getirilmesi sürecinde İngiliz kadın casus Gertrude L. Bell'in oynadığı rol konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hut, **Gertrude...**, s. 143-146.

¹² Kurşun, **a.g.m.**, s. 12-13.

¹³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 201-203.

¹⁴ Kurşun, **a.g.m.**, s. 15-16.

¹⁵ 1888 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Nuri Sait Paşa 1909'da Osmanlı ordusunda subay

hem Türkiye-Irak sınırına son şeklini vermiş, hem de Türkiye-Irak ilişkilerinin ilk resmi adımını oluşturmuştu.¹⁶ Bu sayede iki ülke arasında dostça münasebetler yavaş yavaş gelişirken, 25 Ekim 1928’de Irak’ın ilk Ankara Elçisi Sabih Beg Nasihat, Mustafa Kemal’e güven mektubunu sunarak göreve başladı.¹⁷ Türkiye ise yaklaşık bir yıl sonra 23 Ekim 1929 tarihinde Tahir Lütfü’yü, Irak elçisi olarak atadı.¹⁸

Böyle bir ortamda bütün Ortadoğu ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkileri kurmaya önem veren Kral Faysal’ın 6 Temmuz 1931’de Türkiye’yi ziyaret ederek,¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk’e iki ülke ilişkilerini karşılıklı çıkarlar çerçevesinde geliştirmek arzusunda olduğunu bildirmesi, ilişkilerinin güçlenmesine katkı sağlayan diğer bir gelişme oldu. Yapılan görüşmelerle Türkiye-Irak ilişkileri barış, dostluk, iyi komşuluk temelleri üzerine oturtuldu.²⁰ İyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde 20 Aralık 1931 tarihinde Türkiye’yi ziyaret eden²¹ Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, 15 Ocak 1932 tarihine kadar Türkiye’de kaldı.²²

26 gün süren bu ziyaret esnasında iki ülke ilişkilerini güçlendirecek çalışmalar yapılırken, İade-i Mücrimin (Suçluların İadesi) Muahedenamesi²³, Ticaret Muahedenamesi²⁴ ve İkamet Mukavelesi²⁵

olarak görev aldı. I. Dünya Savaşı’nda İngilizlere ile çarpışan Nuri Sait Paşa, 1916’da ise İngiltere’nin desteklediği Arap ayaklanmalarına katılarak Osmanlılara karşı sürdürülen askeri harekete katıldı. Savaş sonrasında Faysal’ın Şam’da kurduğu kısa ömürlü Arap Devleti’nin yöneticileri arasında yer aldı. Faysal’ın 1921 yılında Irak kralı olmasından sonra da Irak yönetiminde bir dizi etkili görev üstlendi. Bkz. “Nuri Sait Paşa”, **Ana Britannica**, C. 17, s. 2-3.
¹⁶ Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih (1919-39)**, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953, s. 196-197.

¹⁷ Bilâl Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s. 241-242.

¹⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30-18-1-2 / 6-52-10.

¹⁹ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1931, s.1, 3; **Akşam**, 7 Temmuz 1931, s. 1,

²⁰ Ziyaretle ilgili bilgi için bkz. İhsan Sabri Balkaya, “Irak Kralı Faysal’ın Türkiye’ye Ziyaretinin Basındaki Yansımaları”, **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Tarih ve Medeniyetler Tarihi**, C. II, s. 567-581; Tarık Saygı, “Irak Kralı Faysal’ın Atatürk’ü Ziyareti ve Oluşturduğu Yankılar”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 15, Aralık 2017, s. 211-223.

²¹ **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1931, s. 2; **Akşam**, 21 Aralık 1931, s. 1.

²² **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1932, s. 2; **Akşam**, 15 Ocak 1932, s. 1.

²³ Muahedename için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, IV. Devre, C. VIII, İnikat 72, (27 Haziran 1932), s. 380, 384, 390.

²⁴ Muahedename için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, IV. Devre, C. XV, İnikat 54, (20 Mayıs 1933), s. 191-195, 219, 228-230.

²⁵ Mukavele için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, IV. Devre, C. IX, İnikat 59, (4 Haziran 1932), s. 62-65,74, 82, 85.

imzalandı.²⁶ İade-i Mücrimin Muahedenamesi ile Türkiye ile Irak arasında huzur ve barış ortamının istikrarını temin etmek için suçluların karşılıklı olarak iade edilmesi ilkesi de benimsendi. Ticaret ve İkamet Muahedenamesi ile de her iki ülke vatandaşlarının ve şirketlerinin diğer tarafın ülkesinde ikamet edebilmeleri ve ticaret yapabilmeleri sağlandı.²⁷

Kral Faysal'ın 8 Eylül 1933 tarihinde vefatı üzerine²⁸ yerine oğlu Gazi geçti. Onun zamanında da Türkiye-İrak ilişkileri ilerlemeye devam etti. Şüphesiz bunda her iki ülkenin de, iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmek istemesi, Irak'ın İngilizlerin yönetiminde batıya uzak kalmaması, batılı devletlerle diğer Arap Devletleri'ne nazaran daha yakın işbirliği kurmaları etkili oldu.²⁹

İyi ilişkilerin devam ettiği bu süreçte, Irak'ın iç politikasında bazı önemli gelişmeler yaşandı. Subayların bir kısmının da desteklediği, sosyalizmi ve demokrasiyi savunan Ahali Partisi kuruldu.³⁰ Bu subaylardan General Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman, 30 Ekim 1936 günü hükümet darbesi yaparak askeri bir yönetim kurdular.³¹ Kurulan yeni hükümet de Irak'ta Atatürk'ün yaptığı gibi reformlar yapmak niyetinde olduğu için iki ülke ilişkilerini geliştirmeye özen gösterdi. Bu kapsamda süresi biten 1926 tarihli Dostluk Antlaşması 2 yıl daha uzatıldı.³² 8 Temmuz 1937 tarihinde ise Sadabat Paktı'na imza atıldı. Böylece Irak, Türkiye, İran ve Afganistan ile birlikte paktın kurucu üyeleri arasında yer aldı.³³

²⁶ *Cumhuriyet*, 10-11 Ocak 1932, s. 1; *Akşam*, 11 Ocak 1932, s. 2.

²⁷ Yaşar Canatan, *Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.36-46; İade-i Mücrimin Antlaşması'nın tasdiknamelerinin onayı için Bağdat Elçisi Tahir Lütfü'ye yetki verilmesi hakkında bkz. *BCA*, 30-18-1-2 / 35-27-12; Türkiye-İrak İkamet Sözleşmesi'nin tasdiki hakkında kanun tasarısı için bkz. *BCA*, 30-18-1-2 / 25-6-19; İkamet ve suçluların iadesi antlaşmalarının yürürlüğe girdiğine dair tamim için bkz. *BCA*, 30-10-0-0 / 259-741-42.

²⁸ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1933, s. 1; *Akşam*, 9 Eylül 1933, s. 2.

²⁹ Maçit Çobanoğlu, *Türkiye-İrak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1994, s. 110.

³⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 202-203.

³¹ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1936, s. 1; *Akşam*, 1 Kasım 1936, s. 1.

³² Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s. 109.

³³ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1937, s. 1; *Akşam*, 11 Temmuz 1937, s. 1.

Saldırmazlık ve dostluk üzerine kurulan, üye ülkelerin aralarındaki sorunları karşılıklı görüşmeler yaparak çözmeyi taahhüt eden pakt sayesinde, bir kez daha pekişen Türkiye-İrak dostluğu, General Bekir Sıtkı'nın 1937 Ağustos ayında öldürülmesi sonucu Irak'ın idaresini ele alan Nuri Sait Paşa döneminde de devam etti.³⁴ Türkiye 14 Ocak 1938 tarihinde Sadabat Paktı ile ilgili antlaşmayı kabul ve tasdik ederken,³⁵ 27 Ocak 1938 tarihinde ise Türkiye ile Irak arasında Veteriner Mukavelenamesi imzalandı. Hayvan hastalıklarının yayılmasını engelleme ve hayvansal gıdaların ticaretini kolaylaştırma konusunda da işbirliği yapıldı.³⁶ Böylece Türkiye-İrak dostluk ilişkileri, dünyanın yeni bir savaşa sürüklendiği bu süreçte de hiçbir yara almadan aynen devam etti.

1.2. 1939-1945 Dönemi

II. Dünya Savaşı döneminde Irak'ın başında artık Kral II. Faysal vardı. Kral Gazi'nin bir kaza sonucu hayatını kaybetmesiyle oğlu II. Faysal henüz 4 yaşında kral olmuş, bu durumda naipliğini yani vekilliğini de aynı aileden Abdülillah üstlenmişti. Böylece ülkenin yönetimi Kral Naibi Abdülillah ile Başbakan Nuri Sait Paşa'nın kontrolüne geçmişti.³⁷ Ancak Nuri Sait Paşa, II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yanında savaşa girilmesini isteyince ordu ile arası açıldı. Daha sonra da 31 Mart 1940'da istifa ederek görevini koalisyon hükümetine bırakmak zorunda kaldı.³⁸

3 Nisan 1941 tarihinde ise Raşit Ali Geylani liderliğinde Alman taraftarı bir hükümet darbesi yapıldı. Ali Geylani İngiliz yanlısı hükümeti devirerek başbakan oldu.³⁹ Lakin bu hareket ülkenin İngiltere tarafından ikinci defa işgal edilmesiyle sonuçlandı. İşgalle birlikte bir kez daha İngiltere'nin etkisi altına giren Irak, Müttefikler lehine

³⁴ Şevket Koçsoy, *Irak Türkleri ve Türk-İrak İlişkileri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1991, s. 39; Armaoğlu, a.g.e., s. 203.

³⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, VI. Devre, C. XXII, İnikat 28, (14 Ocak 1938), s. 102-103,134.

³⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, VI. Devre, C. XVII, İnikat 43, (21 Nisan 1941), s. 88-89,116-119.

³⁷ Marion Farouk Sluglett, Peter Sluglett, "Son Dönem Irak", *TDVİA*, C.XIX, İstanbul 1999, s. 96.

³⁸ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 177.

³⁹ *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1941, s. 1; *Akşam*, 5 Nisan 1941, s. 2; Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Çev. Leyla Uslu, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2010, s. 135.

çalışmaya başladı. Bilindiği üzere Türkiye ise 23 Şubat 1945 tarihinde Mihvere sembolik olarak savaş ilan ettiği güne kadar harbin dışında kaldı.⁴⁰ Tüm bu süreçte savaş dolayısıyla iki ülke ilişkileri kesintiye uğrasa da, ne Irak ne de Türkiye birbirlerine karşı herhangi bir düşmanca tutumda bulunmadı. Böylece Türk-İrak dostluğu da aynen devam etti.

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Türkiye için en büyük tehlikeyi, sınırlarda değişiklik, Boğazlarda üs ve Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği oluşturmaktaydı.⁴¹ Yine Türkiye savaştan sonra kendisini, batısında istikrarsız bir Yunanistan ile SSCB etkisinde kalan bir Bulgaristan, doğusunda SSCB'nin 1941 işgalini hâlâ sürdürdüğü İran, güneyinde ise Hatay meselesinden dolayı Türkiye'ye kızgın bir Suriye ile çevrili buldu.⁴² Ayrıca SSCB'nin Türkiye'den toprak ve üs talepleri konusunda İngiltere, Türkiye'ye sınırlı bir destek verip, sorunların uluslararası bir toplantıda çözülebileceğini söylerken, o sırada Uzakdoğu ile ilgilenen Amerika ise SSCB'nin isteklerini Türk- Sovyet ikili ilişkileri gibi görmekte ve iki ülkenin uzlaşmasını tavsiye etmekteydi.⁴³

Söz konusu olumsuz şartlar Türkiye'yi SSCB tehdidine karşı mütefek bulmaya sevk etti. Türkiye bu kapsamda ilk olarak iyi ilişkilerini sürdürdüğü Irak'a yöneldi. Çünkü Yunanistan hariç diğer Balkan ülkeleri SSCB kontrolü altına girdiğinden, Türkiye'nin SSCB tehdidine karşı Balkanların desteğini alma ihtimali yoktu. Bu nedenle Ortadoğu'ya yönelen Türkiye, hem bu sayede SSCB'nin Ortadoğu'da yayılmasını çıkarlarına aykırı bulan, bölgedeki petrol yatakları ve nakil yollarının emniyet altında olmasını zaruri gören Amerika'yla

⁴⁰ Türkiye, San Francisco Konferansı'na katılmak için 1 Mart 1945 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, VII. Devre, C.XV, Olağanüstü İnikat, (23 Şubat 1945), s. 130.

⁴¹ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 407-430; Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 251-258.; Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 276-311.

⁴² Koçsoy, **a.g.e.**, s. 73.

⁴³ Suat Bilge, **Güç Komşuluk (Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992, s. 273.

birlikte hareket ederek SSCB tehdidine karşı koyabilirdi.⁴⁴ Hem de Arap dünyası ile dostluğunu pekiştirdiği takdirde, SSCB'nin bölgedeki yayılma faaliyetlerine karşı birlikte mücadele edebilirdi.⁴⁵

Türkiye'de bunlar olurken Irak Devleti ise komşu ülkelerle dostluk ilişkilerini sürdürmek, Ortadoğu liderliği konusunda Mısır'ın önüne geçmek ve Arap dünyasında komünizmi yaymaya çalışan SSCB'ye karşı batıyla daha fazla işbirliği yapmak niyetindeydi.⁴⁶

Bu gelişmeler altında iki ülke arasında ittifak kurulması konusunda ilk adım Türkiye'den geldi. Irak Kral Naibi Abdülillah, Nuri Sait Paşa ile birlikte Temmuz 1945'te İngiltere'yi ziyaret etmekte iken Irak'a dönüşünde Türkiye'yi de ziyaret etmesi için davet edildi.⁴⁷ Bunu geri çevirmeyen Kral Naibi Abdülillah ile Nuri Sait Paşa, 15 Eylül 1945 tarihinde İngiliz Kruvazörü ile Türkiye'ye geldiler.⁴⁸ 20 Eylül'e kadar Türkiye'de kalan Irak heyeti, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başta olmak üzere birçok devlet adamı ile görüşmeler yaparak, iki ülke arasındaki siyasi, iktisadi ve kültürel alanda işbirliği yapma imkânını masaya yatırdılar.⁴⁹

Ziyaretten sonra Kral Naibi Abdülillah, ziyaret ile ilgili yayınladığı tebliğde Türkiye'de ikameti sırasında Türk milleti ve hükümetinin kendisine gösterdiği yakın ilgi ve alakadan dolayı şahsı ve Irak milleti adına teşekkür ettiğini bildirdi.⁵⁰ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de 1 Kasım 1945'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Irak ile dostluk münasebetlerinin gelişmesi ve derinleşmesi ihtimallerini memnuniyetle karşıladığını söyledi.⁵¹

Tüm bunların sonucunda, Irak Ayan Meclisi iki ülke ilişkilerini geliştirmek için gerekli adımı atarak bir heyet kurdu. Heyetin başına

⁴⁴ Aptülâhat Akşin, **Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Orta Doğu Meseleleri**, İstanbul, Kervan Matbaası, 1959, s. 9.

⁴⁵ Çobanoğlu, **a.g.e.**, s. 122-23.

⁴⁶ İsmail Nuri Hamidi Elduri, **Türkiye-İrak İlişkileri (1932-1963)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994, s. 49-50.

⁴⁷ Canatan, **a.g.e.**, s. 156.

⁴⁸ **BCA**, 30-10-0-0 / 259-747-46.

⁴⁹ Ziyaretle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Akşam**, 15-20 Eylül 1945, s. 1,2; **Cumhuriyet**, 15-21 Eylül 1945, s. 1,3.

⁵⁰ **Akşam**, 27 Eylül 1945, s. 2; **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1945, s. 3.

⁵¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VII. Devre, C.XX, İnikat 1, (1 Kasım 1945), s. 6.

da daha önce Türkiye'ye gelen ve Türkiye'yi yakından tanıyan Irak Ayan Meclisi Başkanı Nuri Sait Paşa'yı atadı.⁵² Bu arada SSCB'ye karşı Batı ile ittifak yapılması gerektiğine inanan Nuri Sait Paşa, Irak Hükümeti'nden Türkiye ile siyasi bir antlaşma yapma konusunda izin istedi.⁵³ Ancak hükümet, Nuri Sait Paşa'ya sadece ticaret, ulaştırma, kültür, suçluların iadesi ile Dicle ve Fırat nehirlerinin kullanımını gibi konularda, işbirliği yapma ve imzalama yetkisi verdi.⁵⁴

2. Nuri Sait Paşa'nın Türkiye Ziyareti

2.1. Ziyaret Öncesi Yaşanan Gelişmeler

Nuri Sait Paşa, hükümetin ona verdiği sınırlı yetkiye rağmen iki ülke arasında siyasi bir antlaşma yapılmadan ilişkilerin tam manasıyla sağlanamayacağı gerçeğinden hareketle, Türkiye ile siyasi bir antlaşma yapma arzusunu sürdürmekte ve bu amaçla, Türkiye'ye ziyaret etmeyi düşünmekteydi. Nitekim bu ziyaret Türk basınında da tartışılmaya başlanmıştı. Akşam gazetesi, 10 kişiden oluşacak olan Irak heyetinin 28 Ocak 1946 tarihinde Ankara'da olacağı haberini verirken, heyetin görevinin de Türkiye ile dostluk antlaşması imzalamak, gümrük ve iktisadi konularda müzakereler yapmak olduğu açıklandı.⁵⁵

Ancak daha sonra Türkiye- Irak görüşmelerinin 7 Şubat'ta yapılacağı,⁵⁶ Nuri Sait Paşa'nın başkanlığındaki heyetin resmi görüşmeler başlamadan bir kaç gün önce Ankara'ya geleceği ve Ankara Palas'ta misafir edileceği açıklandı.⁵⁷ Ayrıca Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi ve Büyükelçi Feridun Cemal Erkin'in başkanlığındaki komisyonun Türkiye-İrak arasında cereyan edecek müzakereye esas olacak konular üzerindeki çalışmalarına devam ettiği belirtildi.⁵⁸

Gezi ile alakalı Cumhuriyet Gazetesi'nde de Türkiye-İrak dostluğunun niçin kuvvetlenmesi gerektiği yönünde bir makale yayınlandı. Söz konusu makalede asırlarca beraber ve aynı idare altında yaşayan Türkler ile Irak halkını birbirine bağlayan bağların ve menfaatlerin

⁵² Akşam, 18 Ocak 1946, s. 1.

⁵³ Canatan, a.g.e., s. 101.

⁵⁴ Hamidi Elduri, a.g.t., s. 56-57.

⁵⁵ Akşam, 20 Ocak 1946, s. 1.

⁵⁶ Akşam, 23 Ocak 1946, s. 1; Ulus, 27 Ocak 1946, s. 1.

⁵⁷ Akşam, 26 Ocak 1946, s. 1; Ulus, 26 Ocak 1946, s. 1.

⁵⁸ Akşam, 23 Ocak 1946, s. 1.

çok olduğu, bu nedenle iki ülkenin mutlaka dostça yaşamak, çok iyi geçinmek, birbirlerini tamamlamak ve korumak zorunda olduğu ifade edildi. Her iki ülkenin dost ve düşmanlarının aynı olduğu, Irak'ın Türkiye'nin toprak mahsullerine ve mamul maddelerine en yakın bir pazar, Türkiye'nin de Musul petrollerinin en iyi müşterisi olduğu vurgulandı.⁵⁹

Makalenin devamında Türkiye ile Irak arasındaki ticari bağların kuvvetlenmesi ve iki memleketin iktisaden birbirini tamamlaması halinde, siyasi ilişkilerin de pekişeceği ve bu sayede iki komşu devletin birbirine daha çok yakınlaşacağı belirtildi. Emperyalist politikalar takip eden SSCB'nin İran Azerbaycanı'na yerleşmesinin Türkiye ve Irak için daima bir tehlike ve endişe kaynağı olduğu, bu nedenle iki memleketin yakınlaşmasının hayati bir zorunluluk olduğu bildirildi. Son olarak da Irak, Arap Birliği'nin üyesi olduğu için Türkiye-Irak dostluğu sayesinde Türkiye ile Arap Birliği arasında bir bağ kurulacağı, böylece bölgede barış ve emniyetin hâkim olacağı makalede vurgulandı.⁶⁰

Bu arada Türk basınında Irak kabinesinde meydana gelen istifaya yüzünden Nuri Sait Paşa'nın ziyaretinin 11 Şubat'a ertelendiği açıklandı.⁶¹ Ayrıca Suriye Hükümeti'nin misafiri olarak Şam'da bulunan Nuri Sait Paşa'nın Türkiye seyahati hakkında Suriye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'na bilgi verdiği,⁶² Irak'ın başta Türkiye olmak üzere Suriye ve Lübnan ile de iyi ilişkiler kurmak istediği haberine yer verildi. Daha sonra da ziyaretin Şubat ayının 18'ine kaldığı bilgisi paylaşıldı.⁶³

Türk basınından başka Sovyet basını da, Nuri Sait Paşa'nın Türkiye ziyaretini yakından takip etmekteydi. Hatta Moskova Radyosu'nda Nuri Sait Paşa'ya ağır eleştiriler yöneltildi. Söz konusu yayında Nuri Sait Paşa'nın Irak'taki gericilerin temsilcisi olduğu ve kendisi gibi Türkiye'deki gericiler ile birlikte bir Türkiye-Irak Antlaşması vücuda getirmek istediği söylendi. Oysa Arapların, Osmanlı Devleti'nin korkunç hâkimiyetinin kötü hatıralarını hala unutmadığı, Arap

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1946, s. 1.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1946, s. 3.

⁶¹ *Akşam*, 2 Şubat 1946, s. 1; *Ulus*, 6 Şubat 1946, s. 1.

⁶² *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1946, s. 1; *Ulus*, 7 Şubat 1946, s. 1.

⁶³ *Akşam*, 8 Şubat 1946, s. 1; *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1946, s. 1,3.

milliyetçilerini nasıl ezdiğini akıllarından çıkartmadığı iddia edildi. “Her ne kadar Ankara’daki gericiler Osmanlı Devleti’nin siyasetini terk ettiğini söyleseler de, halkı Arap olan Hatay’a karşı takip ettikleri siyaset, gerçek niyetlerini açığa vurmaktadır.” denildi. Bu sebeplerle Nuri Sait Paşa’nın seyahatinin faydasız olduğu ifade edildi.⁶⁴

Nihayetinde çeşitli beklentiler altında yaklaşık bir aydır yapılması beklenen ziyaret için Nuri Sait Paşa başkanlığındaki Irak heyeti, 26 Şubat 1946 tarihinde Bağdat’tan hareket etti. Irak Hükümeti gezi ile alakalı kamuoyunu aydınlatmak maksadıyla bir tebliğ yayınladı. Tebliğde, seyahatin amacının iki ülke arasındaki iktisadi, ticari ve mali münasebetleri geliştirmek, kültür münasebetleri kurmak, iki ülkeyi birbirine bağlayan yolları ve güzergâhları düzenlenmek olduğu açıklandı. Ayrıca Dicle ile Fırat nehirlerinin iki memleketin faydasına akması için neler yapılması gerektiği konusunda fikir alışverişinde bulunacağı ifade edildi.⁶⁵

2.2. Nuri Sait Paşa’nın Ankara’ya Gelmesi

26 Şubat 1946 tarihinde Bağdat’tan yola çıkan heyette, Nuri Sait Paşa’dan başka Hariciye Vekili Abdullah Hafız, Meclis-i Vükela Umumi Kâtibi Nuri Kadı, Irak İrvâ ve İskâ (Sulama) Umum Müdürü Atkinson, Adliye Müsteşarı G. Cherchi ve Heyet Sekreteri Halil İbrahim Bey vardı.⁶⁶

Nuri Sait Paşa, seyahat esnasında kendisiyle sohbet eden gazetecilere, iki ülke arasında mevcut iş birliğini kuvvetlendirmek ve yakınlaştırmak için geldiği yönünde sözler sarf etti. “Türk-İrak iş birliğini İngiltere’nin desteklediği doğru mudur?” şeklinde kendisine yöneltilen soruya da, Türk-İrak iş birliğini evvela iki ülkenin kuracağını, BM Anayasası’nın çerçeve ve ahengi dâhilinde kurulacak olan bu iş birliğinin, bölgenin iyiliğini isteyen bütün milletler tarafından destekleneceği cevabını verdi. Hatta “Ben Türkiye ile Irak arasında yapılan işbirliğinin bir benzerini kurmak üzere bütün Arap memleketlerinin arzu beslediklerini müşahade ettim”⁶⁷ diyerek bütün Arap memleketlerinin iki ülkenin yapacağı gibi bir işbirliği yapma husu-

⁶⁴ Cumhuriyet, 15 Şubat 1946, s. 1,3.

⁶⁵ Akşam, 27 Şubat 1946, s. 2; Cumhuriyet, 27 Şubat 1946, s. 1; Ulus, 27 Şubat 1946, s. 1.

⁶⁶ Akşam, 28 Şubat 1946, s. 2; Cumhuriyet, 28 Şubat 1946, s. 1; Ulus, 28 Şubat 1946, s. 1

⁶⁷ Akşam, 28 Şubat 1946, s. 2; Cumhuriyet, 28 Şubat 1946, s. 1,3; Ulus, 1 Mart 1946, s. 1,5.

sunda arzu beslediklerine şahit olduğunu dile getirdi. Yani bir nevi Irak'ın yapacağı her hareketin diğer Arap ülkelerince de destekleneceğini söyledi.

Yaklaşık iki günlük bir yolculuktan sonra Nuri Sait Paşa başkanlığındaki heyet, 28 Şubat akşamı saat 20.35'te Toros Ekspresi ile Ankara'ya geldi. Heyeti istasyonda Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Sümer, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Irak, Afgan, İran ve Mısır bü-yükelçileri karşıladı. Misafirler için bir polis müfrezesi tarafından karşılama töreni düzenledi. Daha sonra heyet, Ankara Palas'a geçti.⁶⁸

Heyet dinlendikten sonra ilk iş olarak 1 Mart sabahı Nurullah Esat Sümer ile Feridun Cemal Erkin'i, öğleden sonra da TBMM Başkanı Abdülhalik Renda ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu makamlarında ziyaret etti.⁶⁹

2.3. Türkiye-İrak Görüşmelerinin Başlaması

İki ülke arasındaki işbirliğine yönelik ilk toplantı 2 Mart sabahı Dışişleri Bakanlığı'nda başladı. Toplantıyı Başbakan Şükrü Saraçoğlu açarken, Feridun Cemal Erkin başkanlığındaki Türk heyeti, Kasım Gülek ve Nihat Erim gibi milletvekilleri, Dışişleri, Ekonomi, Milli Eğitim, Ulaştırma, Ticaret, Maliye, Adalet, Gümrük ve Tekel Bakanlığı bürokratlarından oluşmaktaydı. Bunların dışında Türk heyetinde Emniyet Genel Müdürü ile Merkez Bankası Harici İşlemler Müdürü de yer almaktaydı.⁷⁰

Şükrü Saraçoğlu toplantının açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmaya, kardeş Irak Devleti'ni ve onun değerli temsilcilerini saygı ve sevgiyle selâmladığını söyleyerek başladı. Daha sonra da *“İki kardeş milletin hatıraları, düşünceleri ve menfaatleri bir ve beraberdir. Bu beraberlik, konuşmalarımızda bize kılavuzluk edecektir. Böylece amacımıza kolaylıkla varacağımıza kâniim.”* diyerek, heyetlerinin anlaşma yolunda başarılı neticeler elde edeceğini temenni etti.⁷¹

⁶⁸ **Akşam**, 1 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 1 Mart 1946, s. 1; **Ulus**, 1 Mart 1946, s. 1. (Bkz. Ek 1)

⁶⁹ **Akşam**, 1 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 2 Mart 1946, s. 3; **Ulus**, 2 Mart 1946, s. 1.

⁷⁰ **Akşam**, 2 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 3 Mart 1946, s. 1,3.(Bkz. Ek 2); **Ulus**, 3 Mart 1946, s. 1.

⁷¹ **Akşam**, 3 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 3 Mart 1946, s. 1,3; **Ulus**, 3 Mart 1946, s. 1.

Başbakan'dan sonra söz alan Nuri Sait Paşa da, Saraçoğlu'nun samimi ve candan sözlerine teşekkür etti. Türkiye ile Irak'ın aynı yurt ve aynı milletin iki vilayeti olduğunu, karşılıklı menfaatlerin, kardeşlik havası içinde mütalâa olunarak süratle bir anlaşmaya varılacağı kanaatinde olduğunu söyledi. Konuşmalar bittikten sonra sıra, müzakere edilecek konular için kurulacak komisyonların teşkiline geldi. Komisyonlar belli olduktan sonra da toplantı sona erdi.⁷²

Böylece ilk toplantı dostane bir şekilde, iki devletin ortak menfaatlerinin ve derin bağlarının vurgulandığı konuşmaların yapıldığı bir ortamda gerçekleşmiş oldu. Toplantı sonrasında Irak heyeti için Dışişleri Bakan vekili Nurullah Sümer tarafından Anadolu kulübünde bir öğle yemeği verildi. Yemek bitiminde de Nuri Sait Paşa, Irak elçisi Ata Emin ve eski Dışişleri Bakanı Abdullah Hafız, Çankaya köşküne giderek hususi defteri imzaladılar.⁷³

İki taraf arasındaki asıl müzakereler 4 Mart günü başladı. Komisyonlar öğleden önce ekonomi ve hukuk işleri konularında, öğleden sonra da kültür ve sulama işleri konularında görüşmeler yaptı.⁷⁴

Bu arada Irak ile Ürdün'ün birleşmesi meselesini görüşmek için İngiltere'de bulunan Kral Naibi Abdülillah da, görüşmelerle ilgili basına bir açıklama yaptı. Açıklamasında Irak heyetinin Türkiye'ye gitmesinin eskiden beri arzu ettiği bir meselenin tahakkuku olduğunu, bunun başarılı sonuçlar vereceğinden ve hayırlı olacağından şüphesinin olmadığını dile getirdi. Türkiye'ye karşı dostluk hisleriyle dolu Arap âleminin, Türkiye ile her sahada işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Irak'ta ve Ürdün'de Türkiye'ye karşı derin bir itimat duyulduğunu, bu hissin iki tarafın birbirine daha çok yakınlaşmasıyla daha da güçleneceğini söyledi.⁷⁵

Ayrıca “*Ben ve memleketim Türkiye'ye karşı derin bir muhabbet ve hayranlık hissi beslemekteyiz. Türkiye'nin kazandığı milli zafer dünyaya numune olacak değerdedir. Tarihin karanlık günlerinde bu memleketi aydınlık ve selamete kavuşturan Atatürk'e ve İsmet İnönü'ye bu sebepten sonsuz sevgimiz vardır. Türkiye'ye tekrar gitmek,*

⁷² Akşam, 3 Mart 1946, s. 2; Cumhuriyet, 3 Mart 1946, s. 1; Ulus, 3 Mart 1946, s. 1.

⁷³ Akşam, 3 Mart 1946, s. 2; Cumhuriyet, 3 Mart 1946, s. 3.

⁷⁴ Akşam, 4 Mart 1946, s. 1; Ulus, 4 Mart 1946, s. 1.

⁷⁵ Akşam, 5 Mart 1946, s. 2; Cumhuriyet, 4 Mart 1946, s. 1, 3; Ulus, 5 Mart 1946, s. 1.

*mahsus bir sevgi ile bağlı olduğum Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşmek benim için bahtiyar olacaktır.*⁷⁶ diyerek Türkiye'ye karşı olan hislerini ve iki ülke ilişkilerinin gelişmesini desteklediğini samimi bir şekilde ortaya koymuş oldu.

Komisyonlar çalışmaya devam ederken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 5 Mart akşamı Irak heyetine Çankaya Köşkü'nde bir yemek verdi. Yemekte İsmet İnönü'den başka Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Vekili Nurullah Esat Sümer, Türk Heyeti Başkanı Feridun Cemal Erkin, üyelerden Bilecik Milletvekili Kasım Gülek ile Kocaeli Milletvekili Nihat Erim de yer aldı.⁷⁷

Basında Türkiye-Irak görüşmeleri memnuluk verici bir şekilde devam ettiği bilgisi yer alırken,⁷⁸ Nuri Sait Paşa da Ankara'da yaptığı toplantıda, görüşmelerle ilgili olarak yerli ve yabancı basının temsilcilerine açıklamalarda bulundu. Açıklamasında, Ankara'ya Irak'ın Ayan Meclis Başkanı ve aynı zamanda hükümetin temsilcisi olarak geldiğini, yetkisinin Türkiye ile Irak arasındaki mevcut işbirliği esaslarını görüşmek ve düzene koymaya çalışmaktan ibaret olduğunu ifade ederek,⁷⁹ *“Hatırlarsınız ki 1931’de Kral Faysal ile Atatürk tarafından çizilmiş bir dostluk plânı vardır. Bu, Türkiye ile Irak arasında her sahada işbirliğine dayanan bir dostluk, bir kardeşlik plânıdır. Sadabat paktı bu plâna dahil bir başarıdır. O zamandan beri bazı hâdiselerin ve bu arada Cihan harbinin çıkması bu plânı pek tabii olarak eski hararetinden ayırmış bulundu. İşte şimdi bu plânın gerçekleştirilmesi bahis mevzuudur.”* dedi. Ankara'ya geliş amacının Kral Faysal ve Atatürk tarafından çizilen, Saadabat paktı ile pekişen, iki ülkenin her sahada işbirliğine dayanan dostluk ve kardeşlik planını hayata geçirmek olduğuna dikkat çekti. Ayrıca II. Dünya Savaşı'yla birlikte sekteye uğrayan bu planı yeniden hayata geçirmenin zamanının geldiğini, yakın bir zaman önce Türkiye'ye gelen Irak Kral Naibi Abdülillah'ın da, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yaptığı görüşmelerde bunun gerçekleştirilmesi kararına vardıklarını söyledi.⁸⁰

⁷⁶ **Akşam**, 5 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 4 Mart 1946, s. 1, 3; **Ulus**, 5 Mart 1946, s. 1.

⁷⁷ **Akşam**, 6 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 6 Mart 1946, s. 1; **Ulus**, 6 Mart 1946, s. 1.

⁷⁸ **Akşam**, 7 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 7 Mart 1946, s. 1.

⁷⁹ **Akşam**, 8 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 8 Mart 1946, s. 1, 3; **Ulus**, 8 Mart 1946, s. 1.

⁸⁰ **Akşam**, 8 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 8 Mart 1946, s. 3; **Ulus**, 8 Mart 1946, s. 1.

Konuşmasının devamında, kendisinin Irak Hükümeti tarafından bu şerefli vazifeye memur edildiğini, görüşmelerin tasarlanan işbirliğinin gerçekleşmesi suretiyle bir haftaya kadar biteceğini umduğunu, yapılacak antlaşmanın her iki memleketin birçok sahada işine yarayacağını, başkalarını doğrudan veya dolaylı olumsuz bir şekilde alâkadar etmeyeceğini dile getirdi. Yine kendisine sorulan “*Türkiye-İrak görüşmelerinin başka Arap devletleri tarafından takip edilip edilmeyeceği*” hususunda, Suriye-Lübnan⁸¹ ve Mısır'ın da Türkiye ile işbirliği yapmaya yönelik görüşmeler yapacağı konusunda umutlu olduğunu belirtti.⁸²

Özetle Nuri Sait Paşa, bir kez daha Türkiye'ye geliş amacının iki ülkenin her sahada işbirliğine dayanan dostluk ve kardeşlik planını hayata geçirmek olduğuna vurgu yaparken, iki ülke ilişkilerinin Türkiye ile diğer Arap devletleri arasında işbirliği kapısını açacağı beklentisini dile getirdi.

Bu arada iki ülkenin komisyonları çalışmaya devam ederken⁸³ Irak heyeti şerefine Feridun Cemal Erkin de, Anadolu kulübünde bir yemek verdi. Yemekte Başbakan, bakanlar, milletvekilleri, bakanlık bürokratları, komutanlar, elçiler, Türk ve yabancı basın mensupları hazır bulundu.⁸⁴ Geziyi yakından takip eden Arap Ajansı da, Şam'dan yaptığı yayında Nuri Sait Paşa'nın Bağdat'a dönerken Suriye ve Lübnan'a uğrayacağını, Şam'da Suriye'ye Türk siyasi temsilcisinin gelmesinin beklendiği bilgisini paylaştı.⁸⁵

Nuri Sait Paşa ise bir yandan çalışmaları takip ederken bir yandan da Ankara'da çeşitli kuruluş ve fabrikaları da gezdi. Bu kapsamda 12 Mart'ta Etimesgut Uçak Fabrikası'na giderek burada incelemelerde bulundu. Öğrenciler tarafından yapılan planör ve uçak akrobasi uçuşlarını seyretti.⁸⁶ 15 Mart'ta da Atatürk'ün geçici kabrine çelenk koydu ve saygı duruşunda bulundu.⁸⁷

⁸¹ Türkiye, Irak heyeti ile görüşmelerin yapıldığı bir dönemde iyi niyet göstergesi olarak 6 Mart 1946'da Lübnan ve Suriye'nin bağımsızlığını tanımıştı. Bkz. **Akşam**, 8 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 8 Mart 1946, s. 1,3; **Ulus**, 8 Mart 1946, s. 1.

⁸² **Akşam**, 8 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 8 Mart 1946, s. 3; **Ulus**, 8 Mart 1946, s. 1,5.

⁸³ **Ulus**, 9 Mart 1946, s. 1.

⁸⁴ **Akşam**, 10 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 10 Mart 1946, s. 1; **Ulus**, 10 Mart 1946, s. 1.

⁸⁵ **Akşam**, 12 Mart 1946, s. 1.

⁸⁶ **Akşam**, 13 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 13 Mart 1946, s. 1; **Ulus**, 12-13 Mart 1946, s. 1.

⁸⁷ **Cumhuriyet**, 16 Mart 1946, s. 1; **Ulus**, 16 Mart 1946, s. 1.

Basında da, görüşmelerin samimi bir hava içerisinde devam ettiği, antlaşmanın gelecek hafta içerisinde imzalanacağı,⁸⁸ metinlerin Türkçe, Arapça ve Fransızca olarak hazırlandığı haberleri yer almaktaydı.⁸⁹ Yine Nuri Sait Paşa basına verdiği demeçte, Türkiye ile müzakerelerin dostça bir hava içinde cereyan ettiğini, kısa bir süreliğine gezinti amaçlı İstanbul'a gideceğini ve dönüşte de antlaşmanın imza edileceğini söylemekteydi.⁹⁰

2.4. Nuri Sait Paşa'nın İstanbul Gezisi

18 Mart sabahı Nuri Sait Paşa, Irak heyet üyelerinden Abdullah Hafız, Nuri El Kadı, G. Cherchi, Atkinson ve Halil İbrahim Beyler ile birlikte trenle İstanbul'a gitti. Kendilerini tren istasyonunda, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, Emniyet Müdürü Ahmet Demir, Irak konsolosluk çalışanları karşıladı. Daha sonra heyet, motorla Dolmabahçe'ye oradan da kalacakları otele gitti.⁹¹ Dışişleri Bakanlığı, İstanbul gezisi esnasında Nuri Sait Paşa'ya refakat etmesi için daire müdürlerinden Orhan Tahsin Bey'i görevlendirdi.⁹²

Bu arada Türk basınında ziyaretle ilgili SSCB'de yayın yapan Yeni Zamanlar Dergisi'nde kaleme alınan bir yazıyı neşretti. Yazıda, Sovyet Hükümeti'nin İstanbul'a gelen Irak heyetini, Türkiye ile birlikte bir blok kurmak suretiyle, SSCB aleyhtarı bir politika vücuda gelmesi için uğraş veren bir heyet olarak gördüğü ifade ediliyordu.⁹³

Sovyet Hükümeti, Türkiye-Irak yakınlaşmasını kendi aleyhine bir blok olarak yorumlayıp, Irak heyetinin çalışmalarını yakından takip ederken, Nuri Sait Paşa ve beraberindekiler İstanbul'daki günleri daha çok çeşitli kurum, kişi ve kuruluşları ziyaret ederek geçirdiler. Bu kapsamda ilk gün Irak Konsoloslugu'nu, ikinci gün Lütfi Kırdar'ı ziyaret ettiler. Sümerbank'a ait dokuma ve bez fabrikalarına gezi düzenlendiler.⁹⁴ Yine ziyaretinin üçüncü gününde Paşabahçe'ye giderek, Şişe ve Cam Fabrikaları'nda incelemelerde bulunup, boğazda motorla gezinti yaptılar.⁹⁵

⁸⁸ **Akşam**, 15 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 15 Mart 1946, s. 1; **Ulus**, 15 Mart 1946, s. 1.

⁸⁹ **Akşam**, 16 Mart 1946, s. 1.

⁹⁰ **Akşam**, 17 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 17 Mart 1946, s. 1,3.

⁹¹ **Akşam**, 18 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 18-19 Mart 1946, s. 1; **Ulus**, 18-19 Mart 1946, s. 1.

⁹² **Akşam**, 19 Mart 1946, s. 1.

⁹³ **Akşam**, 18 Mart 1946, s. 2; **Cumhuriyet**, 18 Mart 1946, s. 1.

⁹⁴ **Akşam**, 20 Mart 1946, s. 2.

⁹⁵ **Akşam**, 21 Mart 1946, s. 2.

21 Mart akşamı da Nuri Sait Paşa, Basın Birliği'ne giderek Ankara'da yürütülen görüşmelerin seyri hakkında bir toplantı yaptı. Toplantıda, Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, CHP İstanbul İl Başkanı Alâeddin Tiridoğlu, gazete başmuharrirleri, yabancı ve yerli muhabirler hazır bulundular. Nuri Sait Paşa burada yaptığı açıklamada, Ankara'daki çalışmaların bittiğini ancak kararların yazılma sürecinin devam ettiğini söyledi. Yapılacak antlaşmanın hiçbir memleketin aleyhinde olmadığına, bütün dünyanın arzuladığı birlik ve barışı kolaylaştıracağına, bütün şark memleketlerini alâkadar eden antlaşmanın BM'nin dünya için kurguladığı modelin küçük bir örneği olduğuna vurgu yaptı.⁹⁶ Böylece Türkiye-İrak yakınlaşmasını kendi aleyhine gelişen bir blok olarak gören Sovyet Hükümeti'nin iddialarına cevap vermiş oldu.

Konuşmasının devamında, Irak'ın her şeyden evvel etrafındaki komşuları ile iyi geçinmek ve münasebetlerde bulunmak hedefini takip ettiğini, Türkiye ile yapılan antlaşmanın bir benzerinin İran ile de yapılmasını, bunun için ilk fırsatta İran ile görüşmek istediğini dile getirdi. Yabancı basında çıkan, Türkiye'nin liderliği altında Arap memleketleri arasında bir Ortadoğu Birliği kurulacağı şeklindeki haberlerin ise gerçeği yansıtmadığının altını çizdi. Konuyla ilgili yaptığı açıklamada;

“Türkiye Türk devletidir. Tabii olarak Arap Birliğine girmesi ve yahut Arap Birliği'nin istihdaf ettiği gayeler üzerinde birleşme yapılması bahis mevzuu olamaz. Fakat Türkiye ile Arap Birliği memleketleri arasında çok büyük yakınlık vardır ve bu yakınlığın istikbalde gelişmeleri görülecektir. Irak ile Türkiye arasında şimdi yapmakta olduğumuz antlaşmalardan sonra Suriye ve Lübnan ile Türkiye arasında aynı şekilde antlaşmalar yapılacağını ümit ediyorum.” dedi.⁹⁷

Açıkçası Nuri Sait Paşa şimdiye kadar Irak'ın yapacağı her hareketinin diğer Arap ülkelerince destekleneceğini, Türkiye ile diğer Arap devletleri arasında işbirliği kapısının açılacağı yönünde açıklamalar yapmıştı. Lakin Nuri Sait Paşa bu açıklamasında Türkiye'nin Arap Birliği ile birleşme ihtimalinin olmadığını belirterek, Türkiye'nin Arap birliği ile ilişkilerinin hangi boyutta olacağı konusunda bir sınır da çizmiş oldu.

⁹⁶ **Akşam**, 22 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 22 Mart 1946, s. 1, 3; **Ulus**, 22 Mart 1946, s. 1.

⁹⁷ **Akşam**, 22 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 22 Mart 1946, s. 3.

Nuri Sait Paşa İstanbul'da zaman geçirmeye devam ederken Türk basınında, Türkiye ile Irak arasında imzalanacak antlaşma metninin üç dilde hazırlanmasının tamamlandığı ve antlaşmanın Nuri Sait Paşa'nın Ankara'ya dönmesini müteakip imza edileceğine dair haberler yer almaktaydı.⁹⁸ Nuri Sait Paşa başkanlığındaki Irak heyeti 26 Mart akşamı trenle Ankara'ya hareket etti. Uğurlama töreninde yine Irak konsolosluğu erkânı, Lütfi Kırdar ile gazeteciler hazır bulundu. Bu arada Nuri Sait Paşa, basın mensuplarına yaptığı açıklamada, İstanbul'da kaldığı müddet zarfında güzel günler geçirdiğini, protokolü imzalamak için şimdi Ankara'ya döndüğünü, daha sonra da memleketine hareket edeceğini söyledi.⁹⁹

3-1946 Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması

3.1. Antlaşmanın İmzalanması

27 Mart 1946 tarihi itibariyle Türkiye ile Irak arasında cereyan eden görüşmeler olumlu sonuçlanırken,¹⁰⁰ antlaşmanın 29 Mart günü Dışişleri Bakanlığı'nda imzalanmasına karar verildi. Ayrıca ertesi günün sabahı da Ankara ve Bağdat, aynı saatte antlaşmalar hakkında bir tebliğ neşredecekti. Antlaşmanın tam metni ise iki hükümetin meclisleri tarafından tasdik edilince yayınlanacaktı.¹⁰¹

Alınan karar gereği Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, 29 Mart günü saat 16.00'da Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan bir törenle imzalandı. Törende yerli ve yabancı gazetecilerle birlikte Sovyet Tass Ajansı muhabiri de hazır bulundu. Türkçe, Arapça ve Fransızca olarak hazırlanan metinler, Türkiye adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi Feridun Cemal Erkin, Irak adına da Nuri Sait Paşa ile Abdullah Hafız tarafından imzalandı.¹⁰²

3.2. Antlaşma Metni

Antlaşmanın giriş bölümünde, iki devletin aralarında var olan dostluk, iyi komşuluk ve kardeşlik bağlarını daha çok kuvvetlendirmek, dünya ve özellikle Orta Doğu milletlerinin barış ve güven-

⁹⁸ **Akşam**, 25 Mart 1946, s. 1.

⁹⁹ **Akşam**, 27 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 27 Mart 1946, s. 3; **Ulus**, 27 Mart 1946, s. 3.

¹⁰⁰ **Akşam**, 28 Mart 1946, s. 1; **Ulus**, 28 Mart 1946, s. 1.

¹⁰¹ **Akşam**, 29 Mart 1946, s. 1; **Cumhuriyet**, 29 Mart 1946, s. 1,3; **Ulus**, 28 Mart 1946, s. 1.

¹⁰² **Akşam**, 30 Mart 1946, s. 1,2; **Cumhuriyet**, 30 Mart 1946, s. 1,3; **Ulus**, 30 Mart 1946, s. 1.

liğine katkı sağlamak, gerçek bir yakınlaşmayı ekonomik ilişkilerde gösterilecek karşılıklı anlayış ve yardımlaşma sayesinde daha da kolaylaştırmak adına, bu antlaşmayı hazırladığı söylendi. Ayrıca milletlerarası dayanışmayı geliştirme hedefini güden BM Sözleşmesi'ni uygulamak yolunda ilk adımı atabilmenin haklı sevincini yaşadıklarına, antlaşmadan doğan taahhütlere sadık kalmak azmiyle hareket edeceklerine vurgu yapıldı.¹⁰³ Daha sonra da yetkili kişilerin antlaşma konusunda uzlaştığı ifade edilirken, üzerinde uzlaşılan maddeler özetle şu şekildeydi:

1. Madde: Antlaşan taraflar, birbirinin ülke bütünlüğüne ve 1926 tarihli antlaşma ile belirtilmiş ve çizilmiş olan aralarındaki hududa riayet edecektir.

2. Madde: Antlaşan taraflar, birbirinin içişlerine karışmaktan kesin olarak kaçınacaktır.

3. Madde: Antlaşan taraflar, kendilerinin ilgili oldukları, milletlerarası ve özellikle bölgedeki meselelerde birbirlerine danışacak, BM Antlaşması çerçevesi içinde birbirine yardım edecek ve işbirliği yapacaktır.

4. Madde: Antlaşan taraflar, taraflardan birinin ülke bütünlüğüne karşı herhangi bir saldırı tehlikesi ortaya çıktığında veya saldırı yapıldığında, BM Teşkilatı'nın yetkili organına hemen haber verecektir.

5. Madde: Antlaşan taraflar, aralarında çıkacak bütün anlaşmazlıkları BM Sözleşmesi hükümlerine uyan barış yollarıyla çözecek ve bu yollarda çözemedikleri herhangi bir anlaşmazlığı ise Güvenlik Meclisi'ne götürecektir. Yine iki ülke komşularla çıkabilecek anlaşmazlıkların da aynı hükümlere göre çözülmesi konusunda çaba sarf edecektir.

6. Madde: Tarafların aralarındaki işbirliğini her alanda gerçekleştirmek amacıyla 6 ek protokolü kabul edeceğiyle alakalıdır.

7. Madde: Bu antlaşma sınırsız bir süre için yapılmış olup, antlaşan taraflardan birinin isteğiyle her beş yılın sonunda gözden geçirilecek, Arapça, Türkçe ve Fransızca olarak yazılan antlaşmada, anlaşmazlık halinde Fransızca metnine başvurulacaktır.¹⁰⁴

¹⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/5.

¹⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/5-6.

Altıncı maddede belirtilen protokoller ve içeriklerine bakacak olursak:

Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü: Dicle ve Fırat sularını düzene koymak amacıyla bentler yapılması, bu husustaki giderlerin Irak Hükümeti tarafından ödenmesi ve her iki ülkenin bu bentlerden mümkün olduğu kadar sulama ve elektrik elde etmesi hususlarını içermekteydi.¹⁰⁵

Güvenlik İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü: Her iki tarafın, birbirlerinin arazisine, pasaport veya kimlik kâğıdı olmadan giren, memleketlerinin güvenliğini bozan, ayaklanma ruhunu uyandıran, kanunlarına aykırı propaganda yapan veya buna benzer hareketlerde bulunan kişiler ve faaliyetler hakkında birbirlerine karşılıklı olarak yardım etmesi ile ilgiliydi.¹⁰⁶

Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü: İki tarafın BM Sözleşmesi çerçevesinde eğitim, kültür, sanat ve spor gibi alanlarda ilişki kurması, diploma denkliği, devamlı veya geçici olarak birbirlerine öğrenci, öğretmen ve uzmanlar göndermesi, bu alandaki faaliyetlerinden karşılıklı olarak faydalanma gibi konuları kapsamaktaydı.¹⁰⁷

Posta, Telgraf ve Telefon Protokolü: Her iki tarafın posta, telgraf ve telefon ücretlerinde indirim yapması, bu hatları modern tesisat ile teçhiz etmesi, değerli mektup ve kutuları belli güzergâhtan göndermesi, yeni bir telefon ve telgraf hattının açılması, telgraf ücretlerinde karşılıklı olarak % 50 gibi bir indirime gidilmesiyle alakalıydı.¹⁰⁸

Ekonomi İşleri Protokolü: İki ülkenin ekonomi alanında ilişkilerini ilerletmesi için karma bir ekonomi komisyonu kurarak ticaret, gümrük, maliye, turizm, ulaştırma gibi alanlarda işbirliği yapması, İskenderun ve Basra gibi limanlardan yararlanma konusunda karşılıklı olarak kolaylıklar sağlanması konularını içeriyordu.¹⁰⁹

Hudut Protokolü: İki memleket arasındaki 75 kilometrelik bir bölgede çıkacak, hudut münasebetlerinin ahengini bozacak mahiyetteki her türlü olay ve anlaşmazlığı çözmek amacıyla hudut makamlarının

¹⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/2, 7-8.

¹⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/2, 8-10.

¹⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/2, 11-13.

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/2, 13-14.

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/2, 14-16.

oluşturulması, bu kişilerin nöbetleşe Türkiye ve Irak'ta toplantılar yapmasıyla ilgiliydi.¹¹⁰

Türkiye ve Irak, yukarıda yer alan madde ve protokollerin dışında, aynı zamanda aşağıdaki sözleşmeleri de imzalamışlardı. Bu sözleşmelerden;

Suçluların Geri Verilmesi Sözleşmesi: Türkiye ve Irak'ta suç işleyip de diğer memlekete kaçan kimselerin cezasız kalmamaları ve bunların herhangi bir suretle zararlı faaliyetlerinin devamına müsaade edilmemesiyle ilgiliydi.¹¹¹

Hukuk, Ceza ve Ticaret İşleriyle İlişkili Adli Yardım Sözleşmesi: İki tarafın hukuk, ceza ve ticaret işlerinde adli yardımlaşma münasebetleri ve bu sahada yardımlaşması esaslarının tespiti konularını kapsamaktaydı.¹¹²

Görüldüğü üzere Türkiye ile Irak arasında imzalanan antlaşma, 7 madde, 6 ek protokol ve 2 sözleşmeden ibaretti. Her iki taraf da, iki ülke arasındaki mevcut münasebetleri daha ileriye taşımak, güçlendirmek ve birbirlerinin menfaatlerini korumak maksadıyla hareket etmişti.^{113*}

3.3. Antlaşmanın İmzası Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imza merasiminden sonra Dışişleri Bakanı Hasan Saka, kısa bir konuşma yaparak, imzalanan metnin iki millet için hayırlı olmasını temenni etti. Arkasından Türkiye-İrak temsilcilerine dönerek; *“Bunları sizler hazırladınız, imzalamak da bana müyesser oldu. Muvaffakiyet sizin, son muameleye iştirak etmek bahtiyarlığı da benim oldu.”* dedi. Daha sonra da antlaşmaların tasdiki için TBMM'de cereyan edecek müzakerelerin, yapılan işlerin mahiyetini bütün dünyaya göstereceğini, sulha hizmet için yapılan çalışmaların her tarafta memnunlukla karşılanması lâzım geldiğini söyleyerek, antlaşmanın kimsenin aleyhine olmadığını altını çizmiş oldu. Hasan Saka'dan sonra kürsüye gelen Nuri Sait Paşa da iki ülke ilişkilerinin daha iyiye gitmesini

¹¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/2, 16-22.

¹¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/2-3, 22-27.

¹¹² TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C.VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/3, 27-32.

^{113*} Antlaşmanın önemiyle ilgili geniş bilgi “3.5. Antlaşmanın Önemi” başlığı altında ele alınmıştır.

temenni eden kısa bir konuşma yaptı. Salondan çıkarken de Türk gazetecilerinin elini sıkarak, gösterdikleri yardımlardan dolayı kendilerine teşekkürlerini sundu.¹¹⁴

Antlaşma ile ilgili yayınlanan resmi tebliğde, Türkiye ve Irak delegeleri arasında bir müddetten beri Ankara’da Dışişleri Bakanlığı’nda cereyan etmekte olan müzakerelerin neticelendiği, Türkiye ile Irak arasında mevcut dostluk münasebetleri ve BM misakı çerçevesi dâhilinde, bir dostluk ve iyi komşuluk antlaşmasının imzalandığı bildirildi. İmzaların Dışişleri Bakanlığı’nda Türkiye namına Hasan Saka, Feridun Cemal Erkin, Irak namına da Nuri Sait Paşa ve Abdullah Hafız tarafından atıldığı açıklandı. Bunun dışında dostluk ve iyi komşuluk antlaşmasına ek olarak, 6 protokol ile 2 sözleşmenin imzalandığına, söz konusu antlaşma, sözleşme ve protokollerin her iki hükümetçe tasdiki için meclislerine sevk edildiği zaman yayınlanacağına vurgu yapıldı.¹¹⁵

İmza süreci tamamlandıktan sonra birkaç gün daha Ankara’da kalan ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Çankaya Köşkü’nde ağırlanan Nuri Sait Paşa ve Irak heyeti¹¹⁶ 1 Nisan gecesi Toros ekspresine bağlanan özel vagonla Irak’a gitmek üzere Ankara’dan ayrıldı. Heyeti uğurlayanlar arasında Dışişleri ve Maliye Bakanları gibi üst düzey yetkililer vardı.¹¹⁷

Bu arada antlaşmanın imzalanması ile ilgili Akşam gazetesi birinci sayfadan verdiği haberde, “Türk-Irak Antlaşması dün imzalandı” şeklinde bir başlık atarken, antlaşma merasiminden, antlaşma ile ilgili yetkililerin açıklamalarından ve resmi tebliğden bahsetti.¹¹⁸ Cumhuriyet gazetesi “Türk-Irak muahedesi törenle imzalandı” şeklinde bir başlık attı. Başlığın altında Dışişleri Bakanı Hasan Saka’nın, “*Bu muahedelerin tasdiki için Büyük Millet Meclisi’nde cereyan edecek aleni müzakereler, yapılan işlerin mahiyetini ve bunun ancak sulh ve müsalemeye hizmet kaygısı ile hazırlandığını bütün dünyaya gösterecektir.*” sözüne yer verdi. Haberin devamında ise imza töreninden, antlaşmayla ilgili yapılan açıklamalardan ve yayınlanan resmi teb-

¹¹⁴ Akşam, 30 Mart 1946, s. 2; Cumhuriyet, 30 Mart 1946, s. 1,3.

¹¹⁵ Akşam, 30 Mart 1946, s. 2; Cumhuriyet, 30 Mart 1946, s. 1; Ulus, 30 Mart 1946, s. 1.

¹¹⁶ Cumhuriyet, 31 Mart 1946, s. 1.

¹¹⁷ Akşam, 2 Nisan 1946, s. 2; Ulus, 2 Nisan 1946, s. 2.

¹¹⁸ Akşam, 30 Mart 1946, s. 1,2.(Bkz. Ek 3)

liğden bahsetti. Yine aynı gazetede Ömer Rıza Doğrul “Uğurlu Bir Başarı” isimli yazısında, antlaşma sayesinde iki memleket arasında sarsılmaz arkadaşlığın ve sürekli dostluğunun bir kat daha sağlamlaştığını söyledi. Antlaşmanın gelişi güzel değil, asırlık hayat arkadaşlığının bir sonucu olarak ortaya çıktığını, Türkiye'nin benzer bir antlaşmayı Suriye ile de imzalaması gerektiğini, böylece Türkiye ile Arap âlemi arasında sağlam münasebetlerin kurulacağını bildirdi. Antlaşmanın Ortadoğu'da barışa, burada yaşayan milletlerin tam bağımsızlığa ve refaha kavuşmasına hizmet edeceğine değindi.¹¹⁹ Ulus gazetesi de antlaşmayla ilgili “*Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması İmza Töreni Dışişleri Bakanlığı'nda dün saat 16.00'da Yapıldı*” manşetini kullandı. Antlaşma, sözleşme ve protokollerin daha sonra neşredileceğini bildirdi, yayınlanan resmi tebliğden bahsetti.¹²⁰

Moskova'da yayın yapan İzvestia Gazetesi ise Türkiye ile Irak arasındaki yakınlaşmayı, bölgede bir Türkiye-İrak bloku kurmaya yönelik hazırlıkların güçlenmesi olarak yorumladı. Söz konusu bloğa bütün Arap Devletleri'nin değil, fakat bunların arasından fiiliyatta müstakil olmayanlar ile İngiliz hareket hattını takip edenlerin gireceğini söyledi. Böyle bir bloğun Arap Birliği davasına ve istiklaline vurulmuş “muazzam bir darbe” olacağından, Doğu Akdeniz'deki siyasi istikrara herhangi bir katkısı olmayacağından bahsetti.¹²¹

Söz konusu haberle ilgili Nuri Sait Paşa da, “*Onlar her türlü yorumda bulunabilirler. Biz dostluğumuzu devam ettirmek için her türlü işbirliğine devam edeceğiz.*” açıklamasında bulunarak yapılan antlaşmanın arkasında olduğunu gösterdi.¹²² Yine, Anadolu Ajansı muhabirine, Türkiye'de kaldığı süre esnasında Türk'ün büyük misafirperverliği geleneğinden en güzel örneklerini gördüğünü, Ankara'da kendilerinin çok iyi bir şekilde ağırlandığı söyledi. “*Türkiye'nin büyük kurtarıcısı Atatürk ile merhum Kral Faysal'ın senelerce önce tasarladığı idealin bugün gerçekleşmiş olmasından duyduğum sevinç büyüktür.*” diyerek, iki liderin senelerce önce tasarladığı idealin bugün gerçekleşmiş olmasından duyduğu sevinci paylaştı.

¹¹⁹ *Cumhuriyet*, 30 Mart 1946, s. 1,3.

¹²⁰ *Ulus*, 30 Mart 1946, s. 1.

¹²¹ *Akşam*, 2 Nisan 1946, s. 2; *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1946, s. 1,3; *Ulus*, 2 Nisan 1946, s. 3.

¹²² *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1946, s. 1.

Bir kez daha Milli Şef İnönü ve Başbakan Saraçoğlu'nun yüksek şahıslarında kahraman Türk milletini selâmladığını söyledi. Türkiye ile Irak arasındaki bazı gümrük muamelelerinin kaldırılması taraftarı olduğunu, yapılan antlaşma ve iş birliği esasını diğer Arap memleketlerinin de benimseyerek takip edeceklerinden şüphesi olmadığını belirterek,¹²³ yine söz konusu işbirliğinden dolayı duyduğu sevinç, Türkiye ile Arap dünyası ilişkilerinin gelişeceğini dile getirmiş oldu.

Bu arada antlaşmayla ilgili eski Dışişleri Bakanı Abdullah Hafız da, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde muazzam baraj ve regülâtörler inşa edileceğini, yapılacak çalışmanın 30 milyon Türk lirasına mal olacağını, bu 30 milyon lirayı Irak'ın vereceğini, yalnız baraj ve regülâtörlerle diğer tesisatı Türk mühendisler ile Türk işçilerin yapacağını ifade etti. Yapılacak eserlerin Irak'ın Türkiye'ye nâciz bir armağanı olacağını, Türkiye'nin yardımıyla Dicle ve Fırat'ın baskınlarından Irak'ın kurtulacağını ve sulanmaya muhtaç yerlerin suya kavuşacağını açıkladı. Ayrıca Türkiye'de baraj ve regülâtörlerin inşa edileceği bölgede kurulması düşünülen santralden de Türkiye'nin senede 1 milyon kilovat enerji elde edeceğine değinerek,¹²⁴ antlaşmanın ekonomik yararından bahsetti.

3.4. Antlaşmanın Müzakere Edilmesi ve Onaylanması

3.4.1. Irak Meclisi'nde

Nuri Sait Paşa, Irak'a döndüğünde kendisine yetkisinin dışına çıkarak dışişleriyle de alakalı bir antlaşma yaptığı yönünde eleştiriler yapıldı. Bunun üzerine Nuri Sait Paşa, 11 Nisan 1946 tarihinde El Süveydi Hükümeti'ne antlaşma ile ilgili bir rapor sundu. Raporunda, antlaşmanın ilk temelini Kral Naibi Abdülillah ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arasında yapılan görüşmelerde, dış siyasette iş birliği yapılması kararını almalarıyla atıldığını bildirdi. Antlaşmanın Irak'ın, BM ve Sadabat Paktı'ndaki sorumluluğuna fazla bir yük getirmediğini, Arap camiasına karşı bir hareket olmadığını ve aksine antlaşmanın Türkiye kamuoyunun Filistin davasına destek vermesine katkı sağlayacağını söyledi. Bu nedenle de hükümetten antlaşmanın kabulünü istedi.¹²⁵

¹²³ **Akşam**, 4 Nisan 1946, s. 2; **Ulus**, 4 Nisan 1946, s. 1.

¹²⁴ **Akşam**, 4 Nisan 1946, s. 2.

¹²⁵ Hamidi Elduri, **a.g.t.**, s. 59.

Bazı milletvekilleri ve muhalefetin baskısı altında kalan El Süveydi Hükümeti ise antlaşmayı gönülsüz bir şekilde sadece Türkiye'yi incitmemek ve İngiltere ile bir sorun yaşamamak adına kabul etti. Lakin antlaşma metinlerini de müzakere ve onay için meclise göndermedi.¹²⁶ Böylece parlamentoda antlaşma maddelerinin müzakere edilip onaylanması hususunda yaklaşık 1 yıl boyunca yani yeni bir hükümet göreve gelene kadar herhangi bir çalışma yapılmadı.

Bu arada Türk basınında ilk kez 14 Mayıs 1947 tarihinde, Türkiye-İrak Antlaşması'nın kısa bir süre sonra Irak Meclisi'nde müzakere edileceği, antlaşma metninin her iki memleketin meclisleri tarafından tasdik edildikten sonra yayınlanacağı bilgisine yer verildi. Ayrıca antlaşma maddelerinin Türkiye-İrak münasebetlerinin takviyesi, kültür heyetleri kurulması, sulama meselelerini görüşmek üzere özel konferansların tertibi, Türkiye-İrak sınırında nizam ve asayişin sağlanması gibi hususlarla alakalı olduğu, askeri ve siyasi hükümlerin yer almadığından bahsedildi.¹²⁷

Nihayetinde Türkiye-İrak Antlaşması müzakereleri 28 Mayıs gününden itibaren Irak Meclisi Dışişleri Komisyonu'nda görüşülmeye başlandı. Görüşme esnasında antlaşma ile ilgili şiddetli münakaşalar oldu. Komisyonun bazı üyeleri antlaşmaya muhalif bir tavır takındı. Hükümeti tutan gazeteler antlaşma lehinde yazılar neşrederken, "Mademki Rusya antlaşmaya şiddetle itiraz ediyor, demek ki bu antlaşma faydalı ve hayırlı bir iştir" şeklinde başlıklar attı. Bazı gazeteler de antlaşma aleyhinde makaleler yayınladı.¹²⁸

Siyasi partilerden Milli Demokrat Partisi Başkanı Kâmil El-Şadeşi de yaptığı açıklamada, Türk-İrak Antlaşması'nın gayesini Irak'ı Doğu Blok'unun önderi rolü verilen Türkiye'nin peşine takmak olarak açıkladı. "*Antlaşmanın ilk maddesi Türkiye'nin toprak bütünlüğünü olduğu gibi kabul etmektedir ki bu, İskenderun üzerinde Türkiye'nin hakkını tanımak ve İskenderun'un iadesini isteyen Suriye taleplerini Irak'ın desteklemeyeceğini taahhüt etmektedir*" dedi. Çünkü antlaşmaya göre Türkiye ile Arap Devletleri arasında bir ihtilâf çıkacak olursa Irak'ın Suriye'ye karşı bile, Türkiye'yi desteklemeye mecbur olacağını çizdi.¹²⁹

¹²⁶Hamidi Elduri, a.g.t., s. 60.

¹²⁷Akşam, 14 Mayıs 1947, s. 2; Cumhuriyet, 14 Mayıs 1947, s. 1.

¹²⁸Akşam, 29 Mayıs 1947, s. 1; Cumhuriyet, 30 Mayıs 1947, s. 1.

¹²⁹Akşam, 29 Mayıs 1947, s. 1; Cumhuriyet, 30 Mayıs 1947, s. 3.

Milli Demokrat Partisi dışında Halk Partisi ile Milli Birlik Partisi de antlaşmaya şiddetle itiraz ederek; *“Irak’ın emperyalizmin kontrolü altında olan bir memleketle işbirliği etmeye mecbur olacağını ve antlaşmanın Arap Birliği’ni baltalamak için bir İngiliz teşebbüsü olduğunu”* ileri sürdüler. Yine Ayan Meclisi azasından Sadık El Basam da, Irak’ın tek başına bir antlaşma yapmaması lazım gediğini, çünkü bunun Arap Birliği’ni kökünden sarsacağını, Irak’ın antlaşma imzalamak hakkını yalnızca birliğe vermesi gerektiğini söyledi.¹³⁰

Türkiye-Irak antlaşmasıyla ilgili 4 Haziran günü Irak parlamentosunda da yaklaşık 5 saat süren hararetli tartışmalar yaşandı. Antlaşma ile ilgili söz alanlardan altı kişi aleyhte, beş kişi ise antlaşma lehinde görüş bildirdi. Aleyhte konuşanlardan Rıza El Şabibi, bu antlaşmanın Arapça, Türkçe ve Fransızca metinleri arasında fark olduğunu söyleyerek, bazı noktalar hakkında Türk Hükümeti’nden izahat istemek suretiyle müzakerelerin bir müddet için geri bırakılmasını teklif etti. Cafer Hamandi de bu teklife destek vererek antlaşmanın Arap Birliği ruhuna aykırı olduğundan, Türkiye’nin Suriye, hatta SSCB, Bulgaristan veya Yunanistan’a savaş açması halinde Irak’ın da Türkiye’ye yardım etmek zorunda kalacağından bahsetti.¹³¹

Yine antlaşma ile aleyhte söz alanlardan Rezzak El Şaikli, antlaşmanın İngiliz ve Amerikan siyasetinden ilham aldığını ileri sürerken, Besim Amin de antlaşmayla her iki memleketin hudut emniyet kuvvetlerine, bilhassa Kürtlere karşı harekette geniş salahiyet verildiğine işaret ederek; *“Fakat şunu unutmayalım ki Irak Kürtleri bizim kardeşlerimizdir ve bizim Türkiye gibi bir azınlık ve ırk siyasetimiz yoktur; biz de böyle bir siyaset gütmeye başlayacak olursak memleket için büyük bir tehlikeye sebep oluruz.”* demiş ve antlaşmayı tasvip etmediğini söylemişti. Arkan Abdi ise “demokratik olmayan Türkiye” ile “demokrat Irak” arasında kültür sahasında iş birliği edilmesine imkân olmadığını, Arap devletleri arasında kurulması düşünülen gümrük birliğine Türkiye’nin dâhil edilmesinin bazı tehlikeler arz edeceğinden bahsetti. Yakındoğu’nun İran, Türk ve Arap gibi birbirinden ayrı üç guruptan teşekkül ettiğine değinerek, bu üçü arasında birlik kurulamayacağını, bu nedenle yapacakları tek şeyin Arap Birliği’nin kuvvetlendirilmesi olduğunu söyledi.¹³²

¹³⁰ Akşam, 29 Mayıs 1947, s. 1; Cumhuriyet, 30 Mayıs 1947, s. 3.

¹³¹ Akşam, 5 Haziran 1947, s. 1; Ulus, 5 Haziran 1947, s. 1.

¹³² Akşam, 5 Haziran 1947, s. 1.

Açıkçası antlaşmaya muhalif olanlar antlaşmanın, Irak'ın kendi hür iradesiyle değil İngiltere'nin isteğiyle yapıldığı, Arap Birliği ruhuna aykırı olduğu, Irak'ı Türkiye'nin peşine taktığı, SSCB ile bir çatışmanın içine çekeceği ve Hatay meselesinde Suriye'yi yalnız bırakacağı noktasında birleşmişlerdi. Yani onlara göre bu antlaşma Irak Devleti'nin menfaatlerine uygun olmayıp, Irak'ın Arap Birliği'ndeki rolüyle çatışmaktaydı.

Antlaşma lehinde görüş bildiren beş kişi ise bilhassa antlaşmanın Arap Birliği'ne aykırı olmadığını, Hatay'ı Türkiye'ye ait olduğu gibi bir hükmü ihtiva etmediğini veya Irak'ı Arap memleketlerinden ayırmadığını ileri sürdüler. Özellikle maksadın iki komşu memleket arasındaki münasebetleri kuvvetlendirmek olduğu üzerinde durdular.¹³³ Büyük bir gayretle antlaşmayı savunan Nuri Sait Paşa ise antlaşma şartlarının Irak'ın Arap paktına olan yükümlüklerine engel olmayacağını ve antlaşma sayesinde Filistin konusunda Türkiye'nin Arap davasına destek vereceğini söyledi.¹³⁴

Sonuçta Irak Meclisi'nde antlaşma ile ilgili yapılan eleştirilere rağmen Türkiye-İrak Antlaşması'nı 7 Haziran'da yapılan oylamada 14 oya karşı 87 oyla kabul edildi. Antlaşmanın kabulü ile ilgili Başbakan Salih Cabiri, antlaşmanın Ortadoğu'daki barış ve güvenliğe yardım edeceğini belirtirken,¹³⁵ Irak Dışişleri Bakanı Fazıl Cemali de antlaşmanın onaylanmasını, iki memleketin hakiki hislerinin hafif bir yansıması olarak gördüğünü söyledi. Antlaşmanın Türkiye ile diğer Arap Devletleri arasında diplomatik münasebetleri somutlaştırma konusunda iyi bir örnek olacağına değindi. Türkiye ile Irak arasındaki dostluk bağlarının çok eskiye dayandığı ama asıl temelini Kral Faysal tarafından sağlam bir şekilde atılmış olduğunu hatırlatarak şunları ilave etti; *“Asla bozulmamış olan müşterek dostluğumuz antlaşmanın akti üzerine yeni bir devreye girmektedir. Bu devrede her iki millet antlaşmaya bütün amelî değerini vereceklerdir.”* Cemali sözlerini bitirirken de BM teşkilâtında Türk delegesinin, Filistin meselesinde Arap tezini çok açık ve dürüst bir şekilde destek-

¹³³ **Akşam**, 5 Haziran 1947, s. 1.

¹³⁴ Payman Abdullah Hamad Lak, **Türkiye-İrak İlişkileri (1920-2010)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2015, s. 40.

¹³⁵ **Akşam**, 8 Haziran 1947, s. 1; **Ulus**, 8-9 Haziran 1947, s. 1.

lemesinden dolayı, Arap delegelerinin duydukları memnuniyetten bahsetti.¹³⁶

Antlaşmanın Irak Meclisi'nde onaylanması hakkında Türk basınında ise antlaşmanın mecliste büyük bir çoğunlukla kabul edildiği bildirilirken, Başbakan Salih Cabiri'nin antlaşmayla ilgili sözlerine yer verildi.¹³⁷

Antlaşma 12 Haziran'da Irak Senatosu'nda 2'ye karşı 13 oyla kabul edilirken, Nuri Sait Paşa ile Fazıl Cemali, antlaşma ile eleştirilere burada da cevap verdi. Nuri Sait Paşa müzakereleri açarken yaptığı konuşmada, Türkiye ile Arap Devletleri arasında bir ihtilâf çıkması halinde, yapılan antlaşma gereği Irak'ın Türkiye'ye yardım etmek zorunda kalacağı iddiasının doğru olmadığına işaret etti. Sadece Türkiye haklı ise onun tarafının tutulacağını, BM anayasasının kendilerine bu yetkiyi verdiğini belirtti. Antlaşmanın Arap Birliği'ne aykırı olmadığı hususunda Türkiye tarafından bir açıklama yapılmamasını, antlaşmanın Arap Birliği'ne aykırı olduğunun kanıtı olarak gösterenleri de eleştirerek, *“Unutmayın ki Türkiye, Arap Birliği azası değildir; onun için yaptığı antlaşmaların Arap Birliği'ne aykırı olmadığını tasrihe mecbur tutulamaz.”* dedi.¹³⁸

Dışişleri Bakanı Fazıl Cemali de tenkitlere verdiği cevapta, artık dünyada büyük ve küçük milletlerin bir araya toplanmadıkça, hayatlarını muhafaza etme şanslarının bulunmadığından ve büyük devletlerin bile kendilerine müttefik aradıklarından bahsetti. Irak'ı muhafaza etme konusunda Sadabat Paktı ile Arap Birliği'ni ileri doğru atılmış birer adım olarak gördüğünü, Türkiye ile yapılan antlaşmanın da herkesin hayrına neticeler vereceğini söyledi. Türkiye'nin Filistin meselesinde davrandığı gibi komşu devletlerin birlikte hareket etmesi için aralarındaki münasebetleri sıkılaştırması gerektiğine vurgu yaptı.¹³⁹

Görüldüğü gibi antlaşmayı destekleyenler, ısrarla antlaşmanın Arap Birliği'ne aykırı olmadığını, hatta tam tersine Filistin meselesinde olduğu gibi Türkiye ile diğer Arap Devletlerini birbirine daha çok yakınlatacağını savundular. Antlaşmanın Irak'ın, BM ve Sa-

¹³⁶ **Akşam**, 9 Haziran 1947, s. 1; **Ulus**, 10 Haziran 1947, s. 1.

¹³⁷ **Akşam**, 8 Haziran 1946, s. 1; **Ulus**, 8-9 Haziran 1947, s. 1.

¹³⁸ **Akşam**, 13 Haziran 1947, s. 1. (Bkz. Ek 4); **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1947, s. 1; **Ulus**, 13 Haziran 1947, s. 1.

¹³⁹ **Akşam**, 13 Haziran 1947, s. 1; **Ulus**, 13 Haziran 1947, s. 1.

dabat Paktı'ndaki sorumluluğuna fazla bir yük getirmediğini, Irak'ı Arap memleketlerinden ayırmadığını ve Arap camiasına karşı bir hareket olmadığını söylediler. Son olarak da antlaşmanın ülkelerin bir araya toplanmadıkça kendilerini koruyamayacağı gerçeğinden hareketle imzalandığından bahsederek, antlaşmanın Türkiye ile diğer Arap Devletleri arasında da diplomatik münasebetleri somutlaştırma konusunda iyi bir örnek olacağına işaret ettiler.

3.4.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde

İrak cephesinde bunlar olurken Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de Türkiye-İrak Antlaşması'nın Irak Meclisi'nde onaylanması üzerine, antlaşmanın TBMM'de müzakeresinin yapılabilmesi için gerekli hazırlıkları tamamlayarak antlaşmayla ilgili vesikaları meclise gönderdi.¹⁴⁰ Hazırlıklar tamamlandıktan sonra da Türkiye ile Irak arasında imza edilen antlaşma, protokol ve sözleşmelerin onaylanması hakkındaki kanun tasarısı 5 Eylül 1947 tarihinde meclise sunuldu.¹⁴¹

TBMM'de ilk sözü antlaşma müzakerelerine de katılmış olan Seyhan Milletvekili Kasım Gülek aldı. Gülek yaptığı konuşmada, antlaşmanın iki komşu ve kardeş memleket arasında esasen mevcut olan, tarihten gelme yakınlık ve dostluğu bir kat daha kuvvetlendireceğini söyledi. Türkiye'nin BM Sözleşmesini, dünyada barışın yerleşmesi ve emniyetin sağlanması için esas sayanlardan olduğunu, BM Sözleşmesi çerçevesi içinde yapılan antlaşmayı da aynı gözle gördüğünü, çünkü bu sayede dünyanın bu taraflarında barışın ve milletlerarası dostluğun hâkim olacağını belirtti. Yine antlaşmanın güvenlik ve dostluktan başka diğer boyutlarının da olduğunu, iktisadi bakımdan birbirine yakın olan iki memleketin ekonomi, posta, telgraf ve gümrük işleri gibi alanlarda da birbirlerine karşılıklı olarak kolaylık ve yakınlık göstereceğini açıkladı. Ayrıca Dicle ve Fırat nehirlerinin tanzimi ile ilgili çalışmaların Türkiye'de yapılması konusunda anlaşmaya varılmasının olumlu yönlerinden bahsetti. Sözlerinin sonunda da, "*Hem iktisadi hem de umumi siyasi ve güvenlik bakımlarından iki komşu memleket arasında ve dünya güveni bakımından önemli olduğuna kâni olduğumuz bu antlaşmanın, ta-*

¹⁴⁰ **Akşam**, 12 Haziran 1947, s. 2.

¹⁴¹ **Akşam**, 6 Eylül 1947, s. 2; **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1947, s. 1; **Ulus**, 6 Eylül 1947, s. 1.

rafınızdan tasdiki, dünyada sulh ve emniyetin yerleşmesinde mühim bir yer alacaktır” dedi.¹⁴²

İkinci olarak kürsüye çıkan Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli, Irak'taki su taşkınlarını önlemek için Dicle ve Fırat üzerinde barajlar yapılacak olmasının hem Irak topraklarını verimli hale getireceğini, hem de Türkiye'ye enerji ve sulama alanında geniş imkânlar sunacağını söyledi. Arkasında da Dicleli, Ekonomi Bakanlığı'nın söz konusu enerji kaynağından faydalanma yolları konusunda, Bayındırlık Bakanlığı'nın da suların akış kuvvetini ve derecesini tespit hususunda bir çalışma yapıp yapmadığını sordu. Daha sonra da protokolün 4. maddesinde, barajlar yapıldıktan sonra istifade şekillerinin ayrı bir antlaşma ile tespit edileceğinin yazıldığını dile getirerek, bu ayrı antlaşmanın hangi şartlarla yapılacağı ve Türkiye'nin menfaatlerinin ne şekilde korunacağı konusunda Dışişleri Bakanı'na bir soru yöneltti. *“Zira bentler yapıldıktan sonra sadece sulamadan istifade etme yoluna gidilecekse, hiçbir masraf yapılmasına gerek yoktu. Enerji elde etme yoluna gidilirse de yapılması lazım gelen elektrik santrallerinin masraflarını kim karşılayacaktı?”¹⁴³*

Antlaşma ilgili sorulara açıklık getirmek amacıyla kürsüye çıkan Dışişleri Bakanı Hasan Saka sözlerine, *“Cenup komşumuz ve kardeş Irak kendi varlığına kavuştuğu tarihten beri Türkiye ile olan münasebatında daima iyi komşuluk ve kardeşlik hislerini bizimle müteakiben idameyi rehber ittihaz etmiştir. Bu iyi münasebetleri gölgeleyecek herhangi bir hâdise zuhur etmemiştir.”* diyerek başladı. Antlaşmanın onaylanmasıyla iki memleket arasında öteden beri var olan dostluk ve kardeşlik münasebetlerinin yeni bir gelişme devresine gireceğine vurgu yaptı. Antlaşmanın esas ruhunun gerek Irak gerekse bölgedeki diğer memleketlerle olan ilişkilerin yürütülmesinde, BM teşkilatı ve onun anayasası hükümlerinin geçerli olacağı hususunda mutabık kalınmasından ve taahhüde girişilmiş olmasından ileri geldiğini ifade etti.¹⁴⁴

Barajlarla ilgili yaptığı açıklamada da, Irak topraklarında meydana gelen zararları önlemek için yapılması düşünülen barajların nerelere yapılacağı konusunda birlikte bir plan hazırlanacağını, baraj inşaat masraflarının da tamamen Irak tarafından karşılanacağını söy-

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C. VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 653-654.

¹⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C. VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 654-655.

¹⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C. VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 655.

ledi. Barajlar yapıldıktan sonra ise bunların denetlenmesi ve daima iyi halde bulunması için yapılacak masrafların ikiye bölüneceğini, barajlardan gerek sulama gerekse enerji konusunda her iki memleketin de aynı derecede istifade hakkına sahip olduğunu bildirdi.¹⁴⁵

Dışişleri Bakanı'ndan sonra söz alan Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç ise barajlar yapılırken bazı arazilerin su baskınına uğrayacağını, bazı arazilerin de istimlak edileceğini belirterek söz konusu masrafların kimin tarafından karşılanacağını sordu. Dışişleri Bakanı bu soruya verdiği cevapta, istimlak edilecek arazinin bu tesisatı yapmak için alınacağını, yani tesisat masraflarına dâhil olacağını bu nedenle protokol gereği iki tarafın ödemesi lâzım gelen masraflardan olduğunu söyledi. Bu arada Vedat Dicleli'nin sorularıyla ilgili söz alan Çalışma Bakanı Tahsin Bekir Balta da ilgili bakanlıkların enerji kaynağından en iyi şekilde faydalanma, suların akışını hesaplama ve jeolojik etütler yapılması gibi konularda gerekli çalışmaları yaptığını bildirdi.¹⁴⁶

Çalışma Bakanı'nın konuşması bittikten sonra maddelerin okunup onaylanmasına geçildi. Yapılan oylama sonucunda Türkiye ile Irak arasında imza edilen antlaşma, ekler, protokoller ve sözleşmelerin onanması hakkındaki kanun tasarısı, mevcut 293 oyun ittifakıyla kabul edildi.¹⁴⁷ Açıkçası antlaşma aleyhine TBMM'de herhangi bir olumsuz görüş bildirilmezken, antlaşmanın iki komşu ve kardeş memleket arasında mevcut olan yakınlık ve dostluğu bir kat daha arttırdığına vurgu yapıldı. Antlaşmanın bölgede barışın ve milletlerarası dostluğun hâkim olmasına katkı sağlayacağı belirtildi.

Antlaşmanın onaylanması hakkında Türk basınında da antlaşmanın mecliste ittifakla kabul edildiği bilgisi yer alırken, antlaşmayla alakalı yapılan müzakerelerden, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın mecliste yaptığı beyanattan ve sorulara verdiği cevaplardan bahsedildi.¹⁴⁸

¹⁴⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, C. VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 655-656.

¹⁴⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, C. VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 656-657.

¹⁴⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, C. VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 659-662. **Akşam**, 6 Eylül 1947, s. 2; **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1947, s. 1,4; **Ulus**, 6 Eylül 1947, s. 1,4; Bu arada antlaşma, 7'nci madde gereğince onay belgelerinin Bağdat'ta teati edildiği tarih olan 10 Mayıs 1948'de resmen yürürlüğe girmişti. Bkz. A. Gündüz Ökçün, Ahmet R. Ökçün, **Türk Antlaşmaları Rehberi**, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, s. 12, **Akşam**, 14 Mayıs 1948, s. 2.

¹⁴⁸ **Akşam**, 6 Eylül 1947, s. 2; **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1947, s. 1,4; **Ulus**, 6 Eylül 1947, s. 1, 2. (Bkz. Ek 5)

Bu arada bir müddetten beri İngiltere’de bulunan Irak Kral Naibi antlaşmanın TBMM’de onaylanmasıyla ilgili bir beyanatta bulundu. Beyanatında TBMM’nin Irak-Türkiye Dostluk Antlaşması’nı tasdik ettiği haberini öğrendiği zaman çok büyük bir sevinç duyduğunu, haberin kendisi için büyük bir müjde olduğunu söyledi. Antlaşmanın tasdiğiyle beraber iki memleket arasındaki münasebetlerin her sahada gelişeceğini ve eskisinden daha kuvvetli olacağını dile getirdi. Artık Türkiye ile Irak’ın ele ele verdiğini, diğer milletlerin de böyle birleşmesi halinde, dünyanın rahata kavuşacağına vurgu yaptı. “*Bilhassa Türkler ve Iraklılar ne kadar çok anlaşır ve birbirine bağlanırsa, olası tehlikeler karşısında da o kadar kuvvetli olacaktır.*”, dedi. Türkler ile Arap memleketleri arasındaki münasebetlerinin sağlam olmasının faydalı olacağını, ancak bu sayede bölgedeki herkesin huzur ve refah içinde yaşayacağını da söyleyerek,¹⁴⁹ Ortadoğu’da barış ve huzuru sağlamak adına Türkiye ile Irak’ın ele ele verdiği bu süreçte, diğer Arap Devletlerinde katılması gerektiğinin altını çizdi.

3.5. Antlaşmanın Önemi

Türkiye ile Irak arasından imzalanan antlaşma sayesinde Türkiye, II. Dünya Savaşı’ndan sonra içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak ve SSCB’ye karşı yürüteceği mücadele kendisine müttefikler bulmak amacıyla çıktığı yolda Irak ile ilişkilerini geliştirmek suretiyle önemli bir kazanım elde etmiş oldu.

Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, 1926 yılında imzalanmış ve 1936 tarihinde süresi uzatılmış olan eski iyi komşuluk antlaşmasının yerini aldı. 1926 Antlaşması’nda olduğu gibi 1946 Antlaşması’nda da Türkiye ile Irak arasında birbirlerinin ülke bütünlüğüne ve sınırlarına riayet etme konusu, dostluk ilişkilerinin vazgeçilmez ön şartı olarak önemini korudu ve ilk sırada yani antlaşmanın birinci maddesinde yer aldı.¹⁵⁰ Böylece iki ülke arasında bundan sonra da iyi münasebetleri gölgeleyecek her hangi bir hâdisenin zuhur etmesinin önüne geçilirken, dostluk ilişkileri bir kez daha sağlam temellere oturtuldu.

Antlaşma sayesinde Türkiye ve Irak, birbirlerinin işlerine karışmamayı, bölgesel ve milletlerarası sorunlarda birbirlerine danış-

¹⁴⁹ **Akşam**, 6 Eylül 1947, s. 1, 2.

¹⁵⁰ Bilâl N. Şimşir, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXI, Sayı: 63, Kasım 2005, s. 889.

mayı, BM Antlaşması çerçevesi içinde birbirine yardım ve işbirliği yapmayı, birinin ülke bütünlüğüne karşı saldırı yapıldığında BM Teşkilatı'nın yetkili organına hemen haber vermeyi, aralarında çıkacak bütün anlaşmazlıkları BM Sözleşmesi hükümlerine uyan barış yollarıyla çözmeyi taahhüt ettiler.¹⁵¹ Böylece iki ülke eşitlik prensibinin geçerli olduğu antlaşmayla dünyada güç dengelerin değiştiği bir dönemde aralarındaki dostluğu aynen devam ettirecek adımlar atarken, dış ilişkilerde de dayanışma prensibini benimsemiş oldular.

Yine Türkiye ve Irak arasında nehirlerin düzene konulması, eğitim ve kültür alanında işbirliği, iletişim hatlarını güçlendirme, ekonomik ilişkileri geliştirme ve hudut güvenliği gibi konularda protokoller imzalandı. Suçluların geri verilmesi ile hukuk, ceza ve ticaret işleriyle alakalı adli yardım sözleşmesi yapıldı.¹⁵² Bunların sonucunda da Türkiye ve Irak, kendilerine hedef olarak çizmiş oldukları iki ülkenin her sahada işbirliğine dayanan dostluk ve kardeşlik planını hayata geçirme hususunda önemli bir adım attı.

Bunların dışında bir taraftan komşu ülkelerle dostluk ilişkilerini sürdürmek, bir taraftan da Arap dünyasında komünizmi yayan SSCB'ye karşı batıyla daha fazla işbirliği yapmak niyetinde olan Irak, Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin desteğini sağlamış olurken, batıyla da Türkiye aracılığıyla daha iyi diyalog kurma avantajını yakaladı. Türkiye ise Arap dünyasıyla yakınlaşma sürecine girdi.¹⁵³

Çünkü Türkiye'nin Irak'la kurmuş olduğu yakın münasebetler, Arap ülkeleriyle de ilişkilerin gelişmesi yönünde hemen etkisini göstermeye başladı. İlk önce Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El Huri 20 Haziran 1946'da Ankara'ya resmi bir ziyarette bulundu. Arkasından da 8 Ocak 1947'de Ürdün Kralı Abdullah, Türkiye'ye gelerek Türkiye ile Ürdün arasında ayrı bir Dostluk Antlaşması imzaladı.¹⁵⁴ Böylece Türkiye, Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek suretiyle, SSCB'nin bölgedeki yayılma faaliyetlerine karşı müttefikler bulma hedefi doğrultusunda bir adım daha attı. Ayrıca Suriye'nin Hatay

¹⁵¹Taahhütler için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, C. VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/6.

¹⁵²Protokol ve sözleşmeler için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, C. VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947), s. 241/2-32.

¹⁵³Hamidi Elduri, **a.g.t.**, s. 64.

¹⁵⁴Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1972, s. 16.

meselesi yüzünden Arap dünyasını Türkiye'ye karşı harekete geçirmesinin önüne geçildi. Şüphesiz Türkiye'nin Sovyet yayılmasına karşı müttefikler aradığı böyle bir dönemde, en son istediği şey Hatay meselesi yüzünden Arap dünyası ile karşı karşıya gelmekti.

Sonuç

Türkiye-İrak ilişkilerinde ilk adım 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'yla atıldı. Elçilerin karşılıklı olarak görevine başlamasıyla da resmi ilişkiler gelişme sürecine girdi. Böyle bir ortamda gerek Türkiye'nin gerekse Irak'ın komşularıyla barış, eşitlik ve bağımsızlık çerçevesinde dostça münasebetler kurma isteği iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. Kral Faysal'ın 6 Temmuz 1931 günü Türkiye'yi ziyaretiyle, iki ülke münasebetleri dostluk ve iyi komşuluk temelleri üzerine oturtuldu. 1932 yılında ise Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa'nın Türkiye'yi ziyareti esnasında imzalanan suçluların iadesi, ticaret ve ikamet antlaşmaları ile pekişen Türkiye-İrak dostluk ilişkileri, 1937 yılında imzalanan Sadabat Paketi ile daha da güçlendi.

II. Dünya Savaşı'yla birlikte iki ülke ilişkileri kesintiye uğrasa da, ne Irak ne de Türkiye birbirlerine karşı herhangi bir düşmanca bir tavır almadı. Bu sebeple II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Türkiye, içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak ve SSCB'ye karşı yürüteceği mücadele kendisine müttefikler bulmak amacıyla dostluk ilişkilerini sürdürdüğü Irak'a yöneldi. İkili ilişkileri güçlendirmek adına da Irak Kral Naibi Abdülillah ile Nuri Sait Paşa'yı Türkiye'ye davet etti. Irak Devleti ise o dönemde komşu ülkelerle dostluk ilişkilerini sürdürmek, Ortadoğu liderliği konusunda Mısır'ın önüne geçmek ve Arap dünyasında komünizmi yaymaya çalışan SSCB'ye karşı batıyla daha fazla işbirliği yapmak niyetindeydi.

Bu nedenle Türkiye'nin davetini kabul eden Irak Kral Naibi Abdülillah ile Nuri Sait Paşa 15 Eylül 1945 tarihinde Türkiye'ye geldi. Yapılan görüşmelerde iki ülke arasında siyasi, iktisadi ve kültürel alanda işbirliği yapılması konusunda kararlar alındı. Alınan karar gereği Irak Hükümeti, iki ülke ilişkilerini geliştirmek adına Türkiye'yi yakından tanıyan Irak Ayan Meclisi Reisi Nuri Sait Paşa'nın başkanlığında bir heyeti Türkiye'ye gönderdi.

Nuri Sait Paşa siyasi bir antlaşma yapılmadan iki ülke ilişkilerinin tam manasıyla pekişeceğini düşünmediği için 2 Mart 1946 tarihin-

de başlayan Türkiye-İrak görüşmelerini ekonomik, sosyal ve teknik konularla sınırlandırmadı. Kral Naibi Abdülillah'ın da desteğiyle iki ülkenin her sahada işbirliğine dayanan dostluk ve kardeşlik planını hayata geçirmek için çaba gösterdi. Türk tarafı da gezinin sadece ekonomik alanda değil, siyasi alanda da işbirliğiyle sonuçlanması taraftarı olduğu için 2 Mart 1946'da başlayan görüşmeler 27 Mart günü itibarıyla olumlu bir şekilde tamamlandı.

İki ülkenin her sahada işbirliği yapmasının önünü açan ve ilişkileri bir kez daha pekiştiren bu antlaşma Irak'ta bazı kesimler tarafından tepkiyle karşılandı. Bu kesimlere göre Nuri Sait Paşa'nın yetkisinin dışına çıkarak imzaladığı bu antlaşma, Irak Devleti'nin menfaatlerine uygun olmayıp, Irak'ın Arap Birliği'ndeki rolüyle çatışmaktaydı. Söz konusu tepkiye rağmen Türkiye-İrak Antlaşması 7 Haziran 1947 tarihinde Irak Meclisi'nde 14 oya karşı 87 oyla, 12 Haziran'da da Irak Senatosu'nda 2'ye karşı 13 oyla kabul edildi. Irak cephesinde bunlar olurken Türkiye'de ise antlaşmanın onaylanmasıyla ilgili kanun tasarısı 5 Eylül 1947 tarihinde TBMM'ye sunuldu. Antlaşma mevcut 293 oyun ittifakıyla kabul edilirken, antlaşma aleyhine TBMM'de herhangi bir olumsuz görüş bildirilmedi.

Böylece yeni Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, 1926 yılında imzalanmış ve 1936 tarihinde süresi uzatılmış olan eski iyi komşuluk antlaşmasının yerini aldı. Şüphesiz ilk adımı Türkiye'nin attığı bu sürece, her fırsatta Türkiye-İrak dostluğunun faydasından bahseden, antlaşmanın Irak Meclisi ve Senatosu tarafından kabulü için büyük çaba harcayan Nuri Sait Paşa'nın katkısı büyük oldu. Eşitlik prensibin geçerli olduğu, işbirliği alanlarının genişletildiği bu antlaşmayla, iki ülke arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri bir kez daha sağlam bir temele dayandırıldı. İki ülke arasındaki iyi münasebetleri gölgeleyecek her hangi bir hâdisenin zuhur etmesinin önüne geçildi.

Bunların dışında bir taraftan komşu ülkelerle dostluk ilişkilerini sürdürmek, bir taraftan da Arap dünyasında komünizmi yayan SSCB'ye karşı batıyla daha fazla işbirliği yapmak niyetinde olan Irak, Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin desteğini sağlamış olurken, batıyla da Türkiye aracılığıyla daha iyi diyalog kurma avantajını yakaladı. Türkiye ise Arap dünyasıyla yakınlaşma sürecine girdi. Böylece Türkiye'nin Hatay meselesi yüzünden Arap dünyasıyla ilişkilerinin bozulmasının da önüne geçildi.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30-10-0-0 / 259-741-42.

BCA, 30-10-0-0 / 259-747-46.

BCA, 30-18-1-2 / 6-52-10.

BCA, 30-18-1-2 / 35-27-12.

BCA, 30-18-1-2 / 25-6-19.

2. Meclis Tutanakları

TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Devre, C. IX, İnikat 59, (4 Haziran 1932).

TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Devre, C. VIII, İnikat 72, (27 Haziran 1932).

TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Devre, C. XV, İnikat 54, (20 Mayıs 1933).

TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Devre, C. XXII, İnikat 28, (14 Ocak 1938).

TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Devre, C. XVII, İnikat 43, (21 Nisan 1941).

TBMM Zabıt Ceridesi, VII. Devre, C. XV, Olağanüstü İnikat, (23 Şubat 1945).

TBMM Zabıt Ceridesi, VII. Devre, C. XX, İnikat 1, (1 Kasım 1945).

TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, C. VI, İnikat 82, (5 Eylül 1947).

3. Gazeteler

Akşam (1931-1948)

Cumhuriyet (1931-1947)

Ulus (1931-1947)

4. Kitaplar

- Akşin, Aptülâhat: **Türkiye'nin 1945'den sonraki dış politika gelişmeleri Orta Doğu meseleleri**, İstanbul, Kervan Matbaası, 1959.
- Arı, Tayyar: **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.
- Armaoğlu, Fahir: **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1919-1980)**, C.I, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994.
- Bilge, Suat Bilge: **Güç Komşuluk (Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992.
- Canatan, Yaşar: **Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Çobanoğlu, Maçit: **Türkiye-İrak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1994.
- Deringil, Selim: **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Esmer, Ahmet Şükrü: **Siyasi Tarih (1919-39)**, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953.
- Gönlübol Mehmet, Sar Cem: **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- Gürün, Kamuran: **Türk- Sovyet İlişkileri(1920-1953)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Hamad Lak, Payman Abdullah: **Türkiye-İrak İlişkileri (1920-2010)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2015.
- Hamidi Elduri, İsmail Nuri: **Türkiye-İrak İlişkileri (1932-1963)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994.
- Koçsoy, Şevket: **İrak Türkleri ve Türk-İrak İlişkileri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1991.
- Kurşun, Zekeriya: **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabi hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Kürkçüoğlu, Ömer: **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1972.

Ökçün A.Gündüz, Ökçün Ahmet R.: **Türk Antlaşmaları Rehberi**, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.

Önder, Zehra: **II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Çev. Leyla Uslu, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2010.

Şimşir, Bilal: **Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları**, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

Yurdakul, Nurcan: **Bağdat ve Basra'da İngiliz Konsoloslukları**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s.6-10.

5. Makaleler

Balkaya, İhsan Sabri: "Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'ye Ziyaretinin Basındaki Yansımaları", **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Tarih ve Medeniyetler Tarihi**, C.II, s.567-581.

Çetinsaya, Gökhan: "Osmanlı Dönemi Irak (XIX. Yüzyıl)", **TDVİA**, C.XIX, İstanbul, 1999, s.93-95.

Halil el-Talib, İmâdüddin: "Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar Irak", **TDVİA**, C.XIX, İstanbul, 1999, s.87-91.

Hut, Davut: "Gertrude L.Bell'in Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Irak Krallığı'nın Kurulmasındaki Rolü" **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 35, 2016 (Güz), s.119.

_____ : "Bağdat Demiryolu ve Petrol Mücadelesi", **Die Bagdadbahn**, ed. M.Florian Hertsch / Mutlu Er, Hamburg 2016, s.80-98.

Kurşun, Zekeriya: "Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak", **Irak Dosyası**, C.I, yay. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan, İstanbul, 2003, s.1.

Saygı, Tarık: "Irak Kralı Faysal'ın Atatürk'ü Ziyareti ve Oluşturduğu Yankılar", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 15, Aralık 2017, s.211-223.

Sluglett Marion Farouk, Sluglett Peter: "Son Dönem Irak", **TDVİA**, C.XIX, İstanbul 1999, s.95-99.

Şimşir, Bilâl N.: "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXI, Sayı: 63, Kasım 2005, s.859-916.

EKLER

Ek 1: Irak Heyeti'nin Türkiye'ye Gelmesi

CUMA
1
MART
1946
5 Kuruluş

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

TIP BALOSU
14 Mart 1946
Ankara Pazarı sınırlarında

Irak heyeti dün geldi

Görülecek meselelere dair

Heyet Başkanı Nuri Sait Paşa bir demeçte bulundu

Irak heyeti Şişli'de heyet katılımları sırasında bir arada

Türkiye-İrak arasındaki siyasi münasebelleri bir işbirliği yaparak fakkiyeye getiriyor

Türkiye-İrak arasındaki siyasi münasebelleri, siyasi ilişkilerini geliştirip somut Irak meselesiyle ilgili bir anlaşmaya imza koymaya çalışacakları görüşmeler için bugün Ankara'ya gelen Irak heyeti, bugün Şişli'de heyet katılımları sırasında bir arada görüldü.

Irak ve Türkiye

Fatih Rıza ATAY

Irak'ın bu kadar derin ve geniş bir alanı için Nuri Sait Paşa ve arkadaşları Ankara'ya nasıl davet edilmişlerdir? İsmail Hakkı Paşa'nın katılması önemli değil, Irak heyetinin bir üyesi olması, Irak'ın Türkiye'ye karşı bir güven duygusuyla hareket etmesi, Türkiye'nin Irak'ın güven duygusunu kazanması, Türkiye'nin Irak'ın güven duygusunu kazanması, Türkiye'nin Irak'ın güven duygusunu kazanması...

M. Byrnes diyor ki: Amerika Anayasayı müdafaa edecektir

Bakan "buna muhalif olarak kuvvet kullandı ve ya kullanamaz tehditinde bulunursa kenarda kalamayız, diyor"

Birleşik Amerika Dışişleri Bakanı M. Byrnes

Byrnes, 28 Ocak'ta Ankara'da Dışişleri Bakanı M. Byrnes'in Ankara'da yaptığı konuşma...

Irak ve Türkiye arasındaki dostluk, Türkiye'nin Irak'ın güven duygusunu kazanması, Türkiye'nin Irak'ın güven duygusunu kazanması...

Kazananın pozisyonu ve Türkiye'nin Irak'ın güven duygusunu kazanması...

Nuri Sait Paşa başkanlığında Dışişleri Bakanı Yalçın Küçük, Başbakan Celal Baykal ve diğerleri ile heyet üyeleri

Mısır hükümeti Öğrenci grevlerini dün yasak etti

Yeni özyaşlar meydana çıkmazsa karşılaşılabilecek sebeplerin gerginliğini yatıştıracak uygulamalar

Mısır Kralı Farouk'un yanında Mısır hükümeti dışişleri bakanı M. El-Husseini

(Mümtaz Fakih Fehik bildiriyor)

İranda İngilizler çekiliyor

Sovyetlerin alacağı durum belli değil

İstanbul, 28 Ocak - İngiltere'nin İran'dan çekilmesi, İran'da Sovyetlerin alacağı durum belli değil...

İl ve İcelerde

Doğrta heyetlerine belediye başkanları başkanlık edecek

Belediye başkanlarının belediye başkanlığına atanmaları...

Üçlü bir demeçle Franco rejimi takbih edilecek

Fakat İngiltere Franco'yu hariçten bir laziyke devirmeye kalkarsın

Büyük rejimi kuvvettendirecek kanaatinde...

Fransız hükümeti, İngiltere'nin Franco'yu hariçten bir laziyke devirmeye kalkarsın...

Fransız Dışişleri Bakanı M. Bidault

Ek 2: Türkiye-Irak Görüşmelerinin Başlaması

Edison AMPULU
GÖZLERİNİZİN DOSTUDUR.
KOC
TİCARİET
Ş. A. Ş.

Cumhuriyet
Cumaertesi 2 Mart 1946
22 Nispetiye Sayı: 7736

Türk - Irak Görüşmeleri Bugün Başlıyor

Bugün yapılacak ilk toplantıyı Başbakanımız Saracoğlu açacak Müzakerelere iştirak edecek Türk heyeti kuruldu

Türk - Irak ticari münasebetlerinin geliştirilmesi piyasada büyük bir alaka ile karşılanıyor

Ekselâns Nuri Said Paşanın, İstanbul'da ziyaret edeceği bildirilmektedir

Türk - Fransız dostluğu
Başbakanımız, bir Fransız gazetecisine demeç bulundu

Mr. Byrnes'ün beyanâtı
"Tecavüzü önlemek için harekete geçmeye hazırız"

Valinin demeci
Şehrin ihtiyaçları, el durumu ve ilk öğretim hakkında yeni kararlar

Veremle savaş planı
Sağlık Bakanlığında toplanan mitingde deloiteler karar verildi

Onikiada ve Sovyetler
Rus ajanları, bu adalarda Sovyet ticaret gemileri için de verilmesini istedi

Sovyet Rusya İranı boşaltmayacağı bildirdi
Yalnız Doğu İranda ki Sovyet kuvvetleri bugünden itibaren çekilmeye başlayacaklar

Diger bölgelerdeki kuvvetler ise vaziyet anladılınca kadar yerlerinde kalacaklar

Franco'yu itemiyorlar

Nazilli fabrikası erkânı mahkemede
1379 kilo parça batmayı yoluz şekilde satkıkırdandan dolayı tevkiiflerine karar verildi

Üniversite inşaatı hakkında ileri sürülen itirazlar
Alikadılar, inşaat yerinin yanlış seçilme yüzünden Hazine'nin büyük masraflar tahvil olunduğu iddiasına cevap veriyorlar

Ek 4: Türk-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın Irak Ayan Meclisi'nde Tasdik Edilmesi

AKŞAM
Hergün 8 sahife

Dünya 29 - No. 10294 - Fiyatı her yerde 10 kuruştur.

AKŞAM

Sahibi: Necmeddin Türkmen - Yayıncı: Hüseyin Aksoy editör: C. BİLİCİ - Akşam Matbaası

TEGE
KUYUT SEKİLLİ

Önemli kâğıtlarla, en güzel tasarımlarla, en geniş renklerle, en kaliteli mürekkeplerle yazdırılır.

Y. K. T. Matbaası Durağı

Avusturya meselesinde Rusya ile Amerika arasındaki ziddiyet tamamiyle meydana çıktı

Amerikan temsilcisi komisyonun bir ayık müzakerelerden sonra henüz işe bile koyulmadığını söyledi

Yeni York (A.A.) - Avusturya meselesinde Amerika ve Rusya arasındaki ziddiyet tamamiyle meydana çıktı. Amerikan temsilcisi komisyonun bir ayık müzakerelerden sonra henüz işe bile koyulmadığını söyledi.

Bulgaristan'daki teklifât münasebeti AMERİKA DIŞ BAKANLIĞI RESMÎ BİR TEBLİĞ NEŞRETTE

Tebliğde Petko naal Bulgar hükümeti tarafından muhabele edilecek iş, şimdiki Bulgar rejiminin de Bulgarlara bürriyet sever dünya efkârı tarafından muhabele edileceği beyan edilmiştir

Washington 12 (A.A.) - Dış bakanlık Petko naal Bulgar hükümeti tarafından muhabele edilecek iş, şimdiki Bulgar rejiminin de Bulgarlara bürriyet sever dünya efkârı tarafından muhabele edileceği beyan edilmiştir.

Washington 12 (A.A.) - Dış bakanlık Petko naal Bulgar hükümeti tarafından muhabele edilecek iş, şimdiki Bulgar rejiminin de Bulgarlara bürriyet sever dünya efkârı tarafından muhabele edileceği beyan edilmiştir.

İki yaralama vakası

Hürriyet bîzaklı, Hasan tabanca ile yaralandı

Dün gece saatlerinde, şehir merkezinde iki şahıs yaralandı. Yaralardan biri Hasan tabanca ile yaralandı.

Yaralardan diğeri Hürriyet bîzaklı olarak bilinen şahıs yaralandı. Yaralardan diğeri Hasan tabanca ile yaralandı.

Çinde harab

Çin hükümeti, Çin hükümeti tarafından muhabele edilecek iş, şimdiki Bulgar rejiminin de Bulgarlara bürriyet sever dünya efkârı tarafından muhabele edileceği beyan edilmiştir.

Askerî malûleri terfih tasarısı

Maaslara mühim zamlar ıcrâ edilecek

Ankara 11 (Pözdeler) - Askerî malûleri terfih tasarısı, Maaslara mühim zamlar ıcrâ edilecek.

Ankara 11 (Pözdeler) - Askerî malûleri terfih tasarısı, Maaslara mühim zamlar ıcrâ edilecek.

Türk - Irak antlaşması

Irak Ayan Meclisinde de tasdik olundu

Nuri Said paşa ile Irak Dış Bakanı tekliflere cevap verdiler

Bagdat 12 (A.A.) - Irak Ayan Meclisi, Türk-İrak antlaşmasını tasdik etti. Nuri Said paşa ile Irak Dış Bakanı tekliflere cevap verdiler.

Sölcü telkinler yapan profesörler

Tahrikat evrakı Danıştaya veriliyor

Ankara 11 (Pözdeler) - Tahrikat evrakı, Danıştaya veriliyor. Profesörler, tahrikat evrakını Danıştaya verdiler.

Şişli'de vaka

Şişli'de vaka, Şişli'de vaka

Şişli'de vaka, Şişli'de vaka. Şişli'de vaka, Şişli'de vaka.

Macar meclisinde tenkitler

Rusya, İngiltereye iza-hat vermediği reddetti

Motolo'ın İngiliz tebesülâtini Macar işlerine bir müdahale diye tasvif etmesi Londrada hayret ve teessir uyandırdı

Londra 12 (A.A.) - İngiltere meclisinde, Macar işlerine bir müdahale diye tasvif etmesi Londrada hayret ve teessir uyandırdı.

Londra 12 (A.A.) - İngiltere meclisinde, Macar işlerine bir müdahale diye tasvif etmesi Londrada hayret ve teessir uyandırdı.

Mac Neil'in beyanatı

Mac Neil'in beyanatı, Mac Neil'in beyanatı. Mac Neil'in beyanatı, Mac Neil'in beyanatı.

Güler Geerken

Eşkîyalık âdabı

Artık bu kadar da fazla. Tavakkül mümkün değildir. Güler Geerken, Eşkîyalık âdabı.

Artık bu kadar da fazla. Tavakkül mümkün değildir. Güler Geerken, Eşkîyalık âdabı.

Artık bu kadar da fazla. Tavakkül mümkün değildir. Güler Geerken, Eşkîyalık âdabı.

Artık bu kadar da fazla. Tavakkül mümkün değildir. Güler Geerken, Eşkîyalık âdabı.

Artık bu kadar da fazla. Tavakkül mümkün değildir. Güler Geerken, Eşkîyalık âdabı.

Artık bu kadar da fazla. Tavakkül mümkün değildir. Güler Geerken, Eşkîyalık âdabı.

Artık bu kadar da fazla. Tavakkül mümkün değildir. Güler Geerken, Eşkîyalık âdabı.

Artık bu kadar da fazla. Tavakkül mümkün değildir. Güler Geerken, Eşkîyalık âdabı.

Ek 5: Türk-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın TBMM'de Tasdik Edilmesi

CUMHURİYETİ 6 EYLÜL 1946

ULUS ADIMIZ ANDIMIZDIR

I kısım tarihinde tekrar toplanmak üzere

B. M. Meclisi çalışmalarına ara verdi

Din yapılan toplantıda

Türkiye - Irak dostluk antlaşması tasdik edildi

B. Hasan Saka, antlaşma etrafında izahat verdi, tasarı alkışlarla kabul edildi

Başvı Millet Meclisi dünki toplantısında Türkiye ile Irak arasında imza altına alınmış, oyları, onaylanarak ve onaylanarak...

Kabinede değişiklik

Yeni Bakanlar işe başladılar

B. Mîrîr Bîrîzel Serunna, B. Mîrîr Hüseyin Göle İzzetler, B. Cavîd Ekin Elmasoğlu, B. Şevket Adnan Tarım, H. Tahsin Bekir Balta Çoğulu Bakanlığında tayin ediltiler...

D. P. nin son demecine dair

Falîh Refîk ATAY... Demetler Parti Merkez İşleri Heyeti ile Mustafa Kemal...

Türkiye Irak arasında Yeni antlaşmanın tam metni de dün yayımlandı

Türkiye ile Irak arasında antlaşma tasarı ve tam metni antlaşma...

Bayındırlık Bakanının izahları

B. İncöday Söğüt batokılığında dar soruya cevap verdi

Başvı Millet Meclisinde gündemdeki sorulara Bakanın izahları...

Yeni Bakanlar işe başladılar

B. Mîrîr Bîrîzel Serunna, B. Mîrîr Hüseyin Göle İzzetler, B. Cavîd Ekin Elmasoğlu, B. Şevket Adnan Tarım, H. Tahsin Bekir Balta Çoğulu Bakanlığında tayin ediltiler...

Bağmsız iki Milletvekili C.H.P. ye girdi

Yeni Bakanlar... Bağmsız iki Milletvekili C.H.P. ye girdi...

Avrupa için Amerika yardım işini daha da hızlandıracak

Yargıtay Başkanı bugün yeni Adalet yulunu açacak

Yargıtay Başkanı bugün yeni Adalet yulunu açacak

Avrupa için Amerika yardım işini daha da hızlandıracak

Yargıtay Başkanı bugün yeni Adalet yulunu açacak

Yeni Bakanlar...

Yeni Bakanlar...

Yeni Bakanlar...

Yeni Bakanlar...

TÜRK MİLLİ EĞİTİM SİSTEMİNDE BARIŞ GÖNÜLLÜLERİ VE FAALİYETLERİ

Mehmet GÜNDÜZ*

Öz

Bu çalışmanın amacı Barış Gönüllüleri'nin Türk eğitim sistemindeki yerini göstermektir. Barış Gönüllüleri, ABD tarafından dünyanın farklı ülkelerine belli amaçlarla gönderilen Amerikan vatandaşlarından oluşmaktadır. Farklı alanlarda faaliyet gösteren Barış Gönüllüleri, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de eğitim üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu alandan sorumlu Barış Gönüllüleri, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi okullarda çalışmışlar ve daha çok İngilizce öğretmeni olarak görev yapmışlardır. Büyük kısmı üniversite mezunu olmakla birlikte öğretmenlik formasyonu bulunmayan ve Türkiye'nin farklı bölgelerinde çalışan Barış Gönüllüleri, genel olarak öğretmenlikte zorlanmışlardır. Bununla birlikte Barış Gönüllüleri arasında öğretmenlikte son derece başarılı olanlara da rastlanmıştır. Barış Gönüllüleri'nin öğrencilerine, çalıştıkları kurum ve yaşadıkları yerlere dair önemli gözlemleri olmuştur. Aynı şekilde Barış Gönüllüleri'ne yönelik de öğrencilerin ve okul idarelerinin gözlemleri vardır. Bu da Barış Gönüllüleri'nin Türk Milli Eğitim Sistemi içindeki yerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Barış Gönüllüleri, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye, ABD, Eğitim, Öğretmen, Maarif kolejleri.

Abstract

PEACE CORPS AND THEIR ACTIVITIES IN THE TURKISH NATIONAL EDUCATION SYSTEM

The aim of this study is to show the place of Peace Corps in the Turkish education system. The Peace Corps are made up of American citizens sent by the United States to different countries of the world for specific purposes. Peace Corps, who are active in different fields also focused on education in Turkey like in other countries. In Turkey, Peace Corps who were responsible for this field, worked at the

* Dr., MEB İstanbul Erkek Lisesi, İstanbul, Türkiye.

E-mail: ekalim02@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4642-4189>.

Makalenin Geliş Tarihi: 27.04.2018

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 08.10.2018

official schools of the Ministry of National Education and mostly served as English teachers. Despite the fact that most of them were university graduates, Peace Corps who did not have initial teacher training and worked in different regions of Turkey generally had difficulty in teaching. However, there were very successful ones in teaching among Peace Corps. Peace Corps had important observations about their students, institutions they worked at and places they lived in. Likewise, there were the observations of the students and school administrations about Peace Corps. This helps us to understand the position of Peace Corps within the Turkish National Education System.

Key Words: Peace Corps, Ministry of National Education, Turkey, USA, Teacher, Education, Maarif (Education) colleges.

Giriş: Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

İkinci Dünya Savaşı hem yenenler hem de yenilenler için büyük bir yıkım meydana getirmiştir. Bu savaş sonunda kendi topraklarında doğrudan savaşa girmeyen ABD, SSCB ile birlikte en karlı çıkan devletlerden olmuştur. Dünya siyasetinde İngiltere'nin yerini alan ABD birçok alanda SSCB ile karşı karşıya gelmiş ve bu iki ülkenin başını çektiği iki kutuplu bir dünya ortaya çıkmıştır. Kore Savaşı bu iki kutup arasındaki mücadeleyi artıran bir gelişme olmuştur. ABD özellikle Soğuk Savaş döneminde SSCB ile her alanda mücadele edebilmek ve müttefiklerinin Sovyet Rusya'nın tarafına kaymasını engellemek amacıyla birçok programı gündeme getirmiştir. Savaş sonrasında da savaşta yıkılmış ve az gelişmiş ülkelerin gelişimine katkıda bulunmak iddiasıyla Marshall Planı, Barış İçin Gıda Programı gibi programları hayata geçirmiştir. Bu programlar dışında ABD olumlu bir Amerikan imajı oluşturabilmek için dünyanın farklı bölgelerinde uygulanan Barış Gönüllüleri Programı'nı başlatmıştır. Barış Gönüllüleri'nin faaliyette bulunduğu ülkelere biri de Türkiye'dir.

Türkiye'ye gelen Barış Gönüllüleri daha çok eğitim alanında faaliyetlerde bulduklarından, bu makale Türkiye'ye gelen Barış Gönüllüleri'nin eğitim alanındaki faaliyetlerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında Barış Gönüllüleri'nin yoğun olarak görev yaptıkları Maarif Kolejlere arşivleri başta olmak üzere, Barış Gönüllüleri'nin, öğrencilerinin ve onlarla iletişime girmiş kişilerin hatıraları ulaşılabildiği oranda incelenmiş, Resmi Gazete ile Meclis Tutanakları değerlendirilmiştir. Barış Gönüllüleri'ne ilişkin yazılmış kitap, hatırat, tez, makaleler ve dönemin basını incelenmiştir. Genel olarak

Barış Gönüllüleri ile ilgili bazı çalışmalara rastlansa da Barış Gönüllüleri'nin eğitim alanındaki faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Barış Gönüllüleri'nin farklı alanlarda görev yapmaları, kendileriyle ilgili belgelerin farklı kurum ve kuruluşların arşivlerinde dağınık halde bulunması da araştırmayı güçleştirmiştir.

1. Barış Gönüllüleri

Soğuk Savaş'ın devam ettiği yıllarda uygulanmaya başlanan Barış Gönüllüleri Programı ABD Başkanı John Kennedy tarafından 1960 yılında barış zamanındaki askeri güce alternatif olarak düşünülmüştür.¹ Temel fikri William James'in "The Moral Equivalent of War" adlı makalesi ile atılan Barış Gönüllüleri 1933-1942 yılları arasında uygulanan The Civilian Conservation Corps programından esinlenerek geliştirilmiştir.² Barış Gönüllüleri örgütlenmesiye (Peace Corps) ABD Başkanı John Kennedy tarafından 1 Mart 1961'deki konuşmasından sonra 22 Eylül 1961'de kurulmuştur.³

Barış Gönüllüleri programının üç temel hedefi vardır. Bunlar; gittikleri ülke halklarını daha yakından tanımak, kalkınmakta olan ülkelerin yetişmiş insan gücü ihtiyacını karşılayarak kalkınmalarına yardımcı olmak ve gittikleri ülkede Amerikan halkını daha iyi tanıtarak Amerikalılar hakkında daha iyi bir izlenim bırakmaktır.⁴ Bunlarla ulaşılmak istenen amaç Amerikan menfaatleriydi.

Barış Gönüllüleri gittikleri ülkelerde öğretmen, çiftçi, hemşire, sağlıkçı, ev ekonomisti, mühendis, tamirci, marangoz ve duvarcı olarak farklı mesleki alanlarda görev almışlardır.⁵ Başta eğitim olmak üzere birçok farklı alanda faaliyet gösteren Barış Gönüllüleri ilk etapta Afrika'da olmak üzere dünyanın birçok farklı bölgesinde görev yapmışlardır. Barış Gönüllüleri Latin Amerika'da; Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Jamaika, Saint Lucia ve Venezuela; Afrika'da; Kamerun, Etiyopya, Gabon, Fildişi Sahili, Gana, Liberya, Fas, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leo-

¹ Pauline Madow, **The Peace Corps**, New York, The. H. W. Wilson Company, 1964, s. 3-9.

² A.e., s. 9-10.

³ Velma Adams, **The Peace Corps In Action**, Chicago, Follet Publishing Company, 1964, s. 3-4.

⁴ George Sullivian, **The Story of the Peace Corps**, New York, Washington Square Press, 1964, s. 37.

⁵ A.e., s. 105-106.

ne, Somali, Togo, Tunus, Nyasaland; Yakındoğu ve Güney Asya'da ise Afganistan, Kıbrıs, Hindistan, İran, Nepal, Pakistan ve Türkiye Uzakdoğu'da; Malaya, Endonezya, Kuzey Burneo, Sarawak, Filipinler ve Tayland olmak üzere 35 ülkede faaliyette bulunmuşlardır.⁶

Dünya genelinde Barış Gönüllüleri'nin %40'ı eğitim, %35'i tarım, %3'ü sağlık, %1'i toplumsal kalkınma ve %21'i diğer alanlarda görev almıştır.⁷ Barış Gönüllüleri ağırlıklı olarak eğitim alanında faaliyetlerde bulunmuştur. Bu da Barış Gönüllüleri'nin Amerika ve Amerikalıların pozitif yönde tanıtımı ve sevdirmesi amacına uygun hareket edildiğini göstermektedir. Ayrıca John Kennedy'nin barış zamanındaki askeri güce alternatif olarak düşündüğü Barış Gönüllüleri CIA ile yakın bir ilişki içinde çalışmışlardır.⁸

2. Barış Gönüllüleri Türkiye'de

Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'de çalıştırılmasına yönelik ilk antlaşma 27 Ağustos 1962'de ABD Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson ve Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin arasında imzalanmıştır.⁹ Barış Gönüllüleri ile ilgili kanun ise ancak 1965 yılında kabul edilmiştir. 4 Nisan 1965 tarihli ve 568 numaralı "Barış Gönüllüleri Adlı Amerikan Teşekkülünden Faydalanma Hususunda Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında Yapılan Antlaşmaya Ait Teati Olunan Mektupların Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun" ile Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'deki varlığı yasallaştırılmıştır.¹⁰ Barış Gönüllüleri ile ilgili kanunun antlaşmadan çok sonra kabul edilmesi Türkiye'nin Barış Gönüllüleri konusundaki isteksizliğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim Türkiye sonraki yıllarda Barış Gönüllüleri'nin sayısını azaltma yoluna gitmiştir.¹¹

Bu kanunla Türkiye, Barış Gönüllüleri'ne ve mallarına Türkiye'de ikamet eden ABD vatandaşlarına uyguladığı özel muameleden aşağı bir muamelede bulunmayacağı taahhüdünde bulunuyordu.

⁶ Susan Whittlesey, **U.S. Peace Corps**, New York, Coward-McCann, Inc., 1963 s. 38.

⁷ **A.e.**, s. 22.

⁸ Charles E. Wingenbach, **The Peace Corps: Who, How and Where**, New York, The John Day Company, 1961, s. 57.

⁹ **Milliyet**, S. 4401 (28 Ağustos 1962), s. 1.

¹⁰ **Resmi Gazete**, S. 11976 (10 Nisan 1965), s. 4.

¹¹ **Milliyet**, S. 6850 (18 Aralık 1966), s.1.

Kanunla Barış Gönüllüleri ikamet tezkerelerini harçsız olarak alacaklardır, aldıkları maaştan vergi alınmayacaktır ve ihtiyaç duydukları eşyayı Türkiye'ye gümrüksüz getirebileceklerdir.¹² Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi Niyazi Ağırnaslı bu kanunu mütekabiliyet esaslarına aykırı olduğunu iddia ederek Barış Gönüllüleri'ne tanınan gümrük muafiyetini eleştirmiştir.¹³ Bunun yanında örgütlenmenin isminde gönüllü kelimesi geçmesine rağmen aslında belli bir ücret karşılığında çalışan Barış Gönüllüleri “köyde 850, büyük şehirde 1150 TL aylık almaktaydılar. Ayrıca gönüllülerin hesabına Amerika'daki bir bankaya her ay için 75 dolar” yatırılmaktaydı.¹⁴

Barış Gönüllüleri Türkiye'ye gelmeden önce Maryland Üniversitesi'nde eğitim almışlardır.¹⁵ 1962 yılında Türkiye'ye gelen ilk Barış Gönüllüsü kafilesi Türkiye'ye gelmeden önce ülkelerinde üç aylık bir eğitim almışlardır. Barış Gönüllüleri bu eğitime ek olarak Türkiye'de de Gazi Eğitim Enstitüsü'nde üç haftalık bir kurs daha almışlardır.¹⁶ Bu Barış Gönüllüleri'ne ABD'de günde üç saat olmak üzere dokuz hafta boyunca Türkçe eğitimi verilmiştir.¹⁷ Barış Gönüllüleri bu kursta Türk okullarında İngilizcenin nasıl öğretilceğini dair kısa bir eğitimden geçmişlerdir.¹⁸

1965 yılında ise Barış Gönüllüleri Türkiye'ye gelmeden önce Portland Devlet Koleji'nde 21 Haziran-21 Temmuz 1965 tarihleri arasında bir eğitim programına katılmışlardır. Bu programda Barış Gönüllüleri Türkiye'nin coğrafi yapısı, tarihi, nüfus yapısı, yönetim şekli, eğitimi, kültürü, ekonomisi, dini ve dini özellikleri hakkında oldukça detaylı bilgi almışlardır. Gönüllülere ayrıca Türkiye'ye gittiklerinde insanlarla daha rahat iletişim kurabilmeleri için 120 saatlik bir Türkçe dil kursu düzenlenmiştir. Barış Gönüllüleri'ne bu eğitim kapsamında ABD'nin politikaları, komünizm ile mücadelesi anlatılmış, bu amaçla film ve kitaplar önerilmiştir. Hafta içi günde 11 saat, Cumartesi ise

¹² **Resmi Gazete**, S. 11976, (10 Nisan 1965), s.4.

¹³ **CSTD**, D. IV, C. XXVI, s. 640-641.

¹⁴ Cevat Geray, “Köy Kalkınması ve Gençlik”, **Amme İdaresi Dergisi**, S. 7/4, (Aralık 1974), s. 139.

¹⁵ http://www.arkadaslar.info/david_hopkins_bio1.htm, (Son Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018).

¹⁶ <http://www.arkadaslar.info/Turkey%201%20bios/Park%20Memories%20of%20Turkey.pdf>, 6 Şubat 2018; **Milliyet**, S. 4401, (Son Erişim Tarihi: 28 Ağustos 1962), s. 1.

¹⁷ **Milliyet**, (5 Ekim 1962), s. 3.

¹⁸ <http://www.arkadaslar.info/Turkey%201%20bios/Park%20Memories%20of%20Turkey.pdf>, (Son Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018).

günde 4 saat olmak üzere haftada 59 saat süren kursta sekizi Türk olmak üzere 27 eğitmen görev almıştır.¹⁹ Barış Gönüllüleri'nin çalışacakları bölgeler, onlar Türkiye'ye gelmeden önce Barış Gönüllüleri Teşkilatınca planlanmıştır. Genellikle bir kadın bir erkekten oluşan iki kişilik gruplar halinde köylerde ve şehirlerde iki yıllığına görevlendirilmişlerdir. Barış Gönüllüleri köylerde Köy İşleri Bakanlığı ve CARE²⁰ teşkilatının gezici ekipleriyle birlikte çalışmışlardır.²¹

Barış Gönüllüleri ile ilgili kanunun kabulünden bir yıl sonra basında Barış Gönüllüleri'nin artık gelmeyeceklerine dair haberler basında yer almıştır.²² Nitekim Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Halûk Sayınsoy 17 Aralık 1966'da yaptığı açıklamada Türkiye'de bulunan Barış Gönüllüleri'nin daha çok öğretmenlik hizmetlerinde işe yaradıklarını, köylerde bulunan Barış Gönüllüleri'nden bir fayda temin edilemediği ve işgücünde çalışan Barış Gönüllüleri'nin sayısının azaltılacağını belirtmiştir.²³ Türkiye'nin bu yaklaşımına rağmen ABD Barış Gönüllüleri'nin sayısını artırmak istemiştir. 1962 yılında Türkiye'de bulunan gönüllü sayısı 39, 1963 yılında 142, 1964 yılında 319, 1965 yılında 527, 1966 yılında 447, 1967 yılında 220, 1968 yılında 236, 1969 yılında 164, 1970 yılında bir idi. 1971 yılında bir, 1972 yılında ise 5 Barış Gönüllüsü'nün geldiği tahmin edilmektedir. Bu veriler ekseninde 1962-1972 yılları arasında toplam 2.101 Barış Gönüllüsü Türkiye'ye geldiği anlaşılmaktadır.²⁴ Özellikle Kıbrıs meselesi sebebiyle basında giderek daha çok yer alan Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye gelmeyeceğine dair çıkan haberlere rağmen Gönüllülerin gelmeye devam ettiği ancak sayılarının giderek azaldığı görülmektedir.²⁵

1962-1969 yılları arasında Türkiye'ye 1.201 Barış Gönüllüsü gelmiş ve bunlardan 803'ü yani %67'si İngilizce öğretmeni olarak

¹⁹ **The Peace Corps Turkey METU-RCD Training Program June 21 to July 21**, Portland, Portland State College, 1965, s. 2-32.

²⁰ CARE, acil yardım ve uzun vadeli uluslararası kalkınma projeleri sunan uluslararası bir insani yardım kuruluşudur. CARE, Suriye'deki krizden etkilenen insanların ihtiyaçlarını karşılamak için sınır ötesi çalışmalarda bulunan CARE teşkilatı Şubat 2013'te Türkiye ofisini kurmuştur. <http://www.care.org/country/turkey> (Son Erişim Tarihi: 11 Mart 2018).

²¹ **Devrim**, S. 1204, (20 Ekim 1964), s. 1, 4.

²² **Devrim**, S. 4997, (29 Nisan 1964), s. 3.

²³ **Devrim**, S. 6850, (18 Aralık 1966), s. 1.

²⁴ **Peace Corps Tenth Annual Report**, Washington, 1971, s. 22.

²⁵ **Milliyet**, (18 Ağustos 1966), s. 3.

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde farklı düzeydeki okullarda görev yapmıştır. Türkiye ve ABD arasında yapılan antlaşma gereği Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine Barış Gönüllüleri gidemiyordu. Ancak bu bölgelerde de 163 gönüllünün çalıştığı görülmektedir.²⁶ Türkiye'nin hassasiyetleri sebebiyle başta alınan kararın ABD'nin baskıları sonucunda değiştiğini tahmin etmek güç değildir.

Barış Gönüllüleri'ni çalıştırma konusunda Türk Hükümeti isteksiz davranmış olmasına rağmen bu durum Barış Gönüllüleri'nin Cumhurbaşkanlığı düzeyinde kabul görmelerine engel olmamıştır.²⁷ Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'nin farklı bölgelerinde çalışmaları, ellerinde fotoğraf makineleri ile birçok yeri fotoğraflamaları, bilgi toplamaları ve ABD'nin Barış Gönüllüleri için diplomatik ayrıcalık talep etmesi gibi çeşitli sebeplerden dolayı kendilerine şüphe ile bakılmasına yol açmıştır.²⁸ Bununla birlikte Barış Gönüllüsü öğretmenlerin Türkiye'ye yönelik misyonerlik ve casusluk yaptıkları yolundaki iddiaları destekleyici ciddi bir belgeye ulaşılamamıştır.²⁹ Ancak Barış Gönüllüleri belli aralıklarla hem kendi bölgelerinde hem de Ankara'da toplantılar yapmışlardır.³⁰ Örneğin Barış Gönüllüleri'nin 29 Ekim 1966'da Dünya Barış Gönüllüleri Başkanı Jack Vaughan ile İstanbul'da gerçekleştirdikleri toplantı basına yansımıştır.³¹ Bu toplantılarda görev yaptıkları kurum ve bölgelerle ilgili bilgi alışverişinde bulunmadıkları düşünülemez. Dolayısıyla Barış Gönüllü-

²⁶ Oktay Akbaş, "Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllüleri'nin Dünyada ve Türkiye'deki Çalışmaları", *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Kış 4 (1), Ankara, 2006, s. 85-99.

²⁷ *Milliyet*, S. 6076, (25 Ekim 1964), s.1; *Devrim*, S. 1207, (23 Ekim 1964), s. 1.

²⁸ Aron J. Ezickson, *The Peace Corps: A Pictorial History*, Hill and Wang, Inc., New York, 1965, s. 78-85.; Örneğin: Barış Gönüllüsü David Van De Gift'in o yıllarda öğrencisi olan Ekrem Başaran ise şunları anlatmıştır: "David okuldan çıktıktan sonra jipe binerdi, köy köy gezerdi. Gezdikten sonra hemen not tutardı. Hep fotoğraf çekerdi. Fazla Türkçe bilmezdi." (Ezgi Durmaz, *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri (Muğla-Aydın)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2013, s. 130); Konu ile ilgili bakınız: Fatih Erboz ve Macit Soydan, *Barış Gönüllüleri: On Karanlık Yıl*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009.

²⁹ Konu ilgili bakınız: Murat Soysal, *Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1962-1972)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 111-120.

³⁰ KALA (Kadıköy Anadolu Lisesi Arşivi), Milli Eğitim Bakanlığı'nın 22 Şubat 1969 Tarih ve 202.4236 Sayılı İstanbul Valiliği'ne Yazısı.

³¹ *Milliyet*, S. 6801, (30 Ekim 1966), s. 1; KALA, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 22 Şubat 1969 Tarih ve 202.4236 Sayılı İstanbul Valiliği'ne Yazısı.

leri'nin doğrudan olmasa da bile dolaylı yoldan ABD'nin istihbarat kurumlarına katkı sağladığı ağırlık kazanmaktadır.

3. Barış Gönüllüleri'nin Öğretmen Olarak Atanmaları

Belirtildiği gibi, Türkiye'ye gelen Barış Gönüllüleri daha çok eğitim alanında çalışmışlardır. 27 Ağustos 1962'de ABD Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson ve Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin arasında imzalanan anlaşma ile ilk etapta 50 gönüllünün Türkiye'ye gelerek Anadolu'nun küçük şehirlerinde İngilizce öğretmeni ve tarım uzmanı olarak çalışmaları kabul edilmiştir.³²

1962 yılında Türkiye'ye gelmeye başlayan Barış Gönüllüleri çeşitli şehirlerde ve farklı seviyelerdeki okullarda başta İngilizce olmak üzere değişik branşlarda öğretmen olarak çalışmışlardır. Yetişkin ve genç kitlelere ulaşmanın en iyi yolu olan öğretmenlik Barış Gönüllüleri Teşkilatı için ayrı bir önem taşımıştır. Nitekim Barış Gönüllüleri Müdürü Ross Pritchard, *“göreviniz her şeyden önce öğreteceğiniz dilin mensup olduğu kültürü sevdirmektir”* diyerek ABD'ye sempati kazandırmanın en önemli hedeflerinden biri olduğunu belirtmiştir.³³ Zaten Barış Gönüllüleri'nin kuruluş hedeflerinden biri; *“Amerikan halkını daha iyi tanıtarak Amerikalılar hakkında daha iyi bir izlenim bırakmak”* idi.

Barış Gönüllüleri Teşkilatı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında yapılan protokol çerçevesinde Barış Gönüllüleri Gezici Mesleki Kurs ekipleriyle çalışmalarına karar verilmiştir. Ancak Barış Gönüllüleri'nin yeterince Türkçe bilmemeleri, teknik ve mesleki konulardaki eksikleri sebebiyle 1964'te Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü ile çalışmalarına karar verilmiştir. Halk Eğitim Genel Müdürlüğü'nün vali ve kaymakamlara gönderdiği yazıda Barış Gönüllüleri'nin köylerde toplum kalkınması çalışmalarından sorumlu oldukları, Halk Eğitim Merkezi müdürlerinin yardımcıları oldukları, vali ve kaymakamın sorumluluğunda çalışacakları, köylerde yaşayarak sorunların tespiti ve çözüm yollarının bulunmasında yardımcı ve köylüye örnek olacakları belirtilmiştir. Ayrıca Barış Gönüllüleri'ne köye geldiklerinde gerekli yardımların yapılması istenmiştir.³⁴

³² *Milliyet*, S. 4401, (28 Ağustos 1962), s. 1.

³³ Müslüm Özbalkan, *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri*, İstanbul, Ant Yayınları, 1970, s. 204.

³⁴ Özbalkan, *a.g.e.*, s. 168-172.

Barış Gönüllüleri hem Türkçe öğretim yapan okullarda hem de 1955'te açılan yabancı dilde eğitim-öğretim yapan devletin resmi liseleri niteliğindeki Maarif kolejlerinde öğretmen olarak çalışmışlardır. 1965 yılında Barış Gönüllüleri'nden Maarif kolejlerinde İngilizce öğretmeni olarak yararlanmayı düşünen Milli Eğitim Bakanlığı bu yolla sözleşmeli öğretmenler nedeniyle oluşan ekonomik yükten de kurtulmak istemiştir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Kadıköy Maarif Koleji'ne gönderdiği bir yazıda sözleşmeli yabancı öğretmenlerin büyük bir malî külfete yol açtığı belirtilerek Barış Gönüllüsü öğretmenlerden faydalanılması istenmiştir.³⁵ Milli Eğitim Bakanlığı böylelikle sözleşmeli yabancı öğretmenlere ücret ödemek yerine Barış Gönüllüleri'ni ücretsiz çalıştırma yolunu tercih etmiştir. Bakanlığın bu dönemde alanlarında tecrübe ve formasyona sahip olan sözleşmeli öğretmenler yerine çoğunluğu tecrübesiz olan ve öğretmenlik formasyonu bulunmayan Barış Gönüllüleri'ni tercih etmesi eğitimden çok mali konuları öncelikli tuttuğunu göstermektedir.

Barış Gönüllüleri öğretmen olarak atandıklarında Maarif Koleji müdürlüğü tarafından kendilerine bir mektup gönderilmiş ve atandıkları okul ile yapacakları işlerle ilgili ön bilgilendirme yapılmıştır.³⁶ Milli Eğitim Bakanlığı 26 Eylül 1968'de İstanbul Valiliği'ne gönderdiği yazıda Barış Gönüllüleri'ne her türlü kolaylığın gösterilmesini ve Barış Gönüllüsü olarak gelen öğretmenlere ev, daire veya pansiyon ayarlanmasını istemiştir. Bakanlık Barış Gönüllüleri'nin çok farklı özellikleri olan bir memleketten geldiklerini, değişik gelenek ve göreneklere sahip olduklarını belirterek gönüllülere çevreye ve okula uyumları konusunda yol gösterilmesini ve yardımda bulunulmasını istemiştir. Disiplin konusunda çok titiz davranılmasını isteyen Milli Eğitim Bakanlığı Barış Gönüllüleri'nin ortaöğretim kurumlarında takip edilen normal ders programını izleyeceklerini, Bakanlıkça tespit edilen ders araç ve gereçlerini kullanacaklarını ayrıca eğitsel kol çalışmalarına katılacaklarını belirtmiştir. Yazıda Türkiye Cumhuriyeti kanun ve yönetmeliklerine uygun davranmaları hususunda Barış Gönüllüleri'nin uyarıldıklarına dikkat çekilmiş ve Barış Gönüllüsü öğretmenlerinde derslerde Türk öğretmenleriyle

³⁵ KALA, Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü'nün 4 Mart 1965 Tarih ve 202.4442 Sayılı Kadıköy Koleji Müdürlüğü'ne Yazısı.

³⁶ Örneğin Miss Margaret Futi'ye Gönderilen Mektup. KALA, Kadıköy Koleji Müdürü Vehbi Güney tarafından 5 Mayıs 1955 tarihinde 202 sayıyla gönderilen mektup.

aynı kurallara tabi oldukları hatırlatılmıştır. Bakanlık ek olarak da okul müdürlüklerinden Barış Gönüllüleri'ne bu hususun sırası geldikçe hatırlatılmasını istemiş ve Barış Gönüllüsü öğretmenlere gerekli müfredat ve yönetmeliklerin İngilizceye çevrilerek verilmesini istemiştir.³⁷

Özel okullarda çalışmaları yasak olan Barış Gönüllüsü öğretmenlerin il içindeki yer değişiklikleri Milli Eğitim Bakanlığı'nın iznine bağlıydı, görev süreleri bittiğinde de yerlerine yeni bir Barış Gönüllüsü öğretmen atanıyordu.³⁸ Barış Gönüllüsü öğretmenler atandıkları okulda haftada en az 18-24 saat arasında derse girmek zorundaydılar. Ancak zorunlu hallerde okul idaresi Barış Gönüllüsü öğretmenlere 15 saat ders verilebiliyordu. Barış Gönüllüsü'nün öğretmen olarak atandığı okulda Türkiye vatandaşı İngilizce öğretmenleri haftada 24 saatten fazla ders aldıkları takdirde ihtiyaç olması halinde Bakanlığa sorulmak kaydıyla okul idaresi Barış Gönüllüsü öğretmene haftada 30 saate kadar ders verebiliyordu. Ayrıca bir okulda Barış Gönüllüsü öğretmen varken, öğretmen olmayan kişilere ve yeterince İngilizce bilmeyen diğer branş öğretmenlerine ders verilemiyordu.³⁹ Barış Gönüllüleri'nin öğretmen olarak atandığı bazı okullarda okul idarelerinin Almanca ve Fransızca sınıflarını kapatıp yerine İngilizce sınıfları açma yolunda girişimleri de olmuş ancak Milli Eğitim Bakanlığı bu duruma müdahale etmiştir. Bakanlık bir okulda Fransızca ve Almanca öğretmeni varken İngilizce şubesi açarak söz konusu öğretmenlerin ders saatlerini azaltmanın ve özellikle Barış Gönüllüsü öğretmen var diye Fransızca ve Almancaya ayrılan sınıfların İngilizce şubesine çevrilmesinin yanlış bir uygulama olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁰

Barış Gönüllüleri'nin aylık, ücret, yolluk, tedavi ve her türlü masrafları Barış Gönüllüleri Teşkilatı tarafından karşılanmaktaydı. Bu yüzden Milli Eğitim Bakanlığı bu teşkilatın Barış Gönüllüsü öğretmenlerle temasta bulunmasında bir sakınca görmemiştir. Barış Gö-

³⁷ KALA, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 26 Eylül 1968 tarih ve 202-20764 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

³⁸ KALA, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 20 Eylül 1969 tarih ve 202-20605 Sayılı İstanbul Valiliği'ne Gönderdiği Barış Gönüllüleri'nin Atama Yazısı.

³⁹ KALA, Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'nün 26 Eylül 1968 tarih ve 202-20764 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

⁴⁰ KALA, Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'nün 26 Eylül 1968 tarih ve 202-20764 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

nüllüleri Teşkilatı yetkilileri Barış Gönüllüsü öğretmenlerin çalıştıkları okulları ziyaret edebiliyor ve bu öğretmenlerin disiplin ve devam durumları hakkında okul yetkililerinden bilgi alabiliyorlardı. Ancak Barış Gönüllüsü öğretmenler doğrudan Milli Eğitim Bakanlığı'nın idaresi ve denetimi altında oldukları için okul idarelerinin Bakanlığın izni ve bilgisi olmadan kendi başlarına Barış Gönüllüleri Teşkilatı ile yazışmalarda bulunmaları Bakanlık tarafından "son derece sakıncalı" bir davranış olarak görülmüş ve yasaklanmıştır. Bakanlık ayrıca okul müdürlüklerinin Bakanlığa yazı yazarak öğretmen talebinde bulunmasını yasaklayarak öğretmen isteklerinin valilikler aracılığıyla yapılmasını istemiş ve hangi okula öğretmen gönderileceğinin Milli Eğitim Bakanlığı'nın tasarrufunda olduğunu hatırlatmıştır.⁴¹ Görüldüğü üzere okul idarelerinin Barış Gönüllüleri'yle ilgili tasarruf hakkı neredeyse yoktu. Bu yetki tamamen Milli Eğitim Bakanlığı'nda idi. Okul idareleri sorun yaşanan öğretmenlerle ilgili olarak Bakanlık bilgilendiriliyordu. Yapılacak uygulamaysa Bakanlığın yetkisindeydi.

4. Öğretmen Olarak Atanan Barış Gönüllüleri'nin Türk Eğitimi Hakkındaki Değerlendirmeleri ve Ders İşleme Yöntemleri

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde İngilizce öğretmeni olarak görev yapmış bazı Barış Gönüllüleri'nin anılarında Türk eğitim sistemi hakkında değerli bilgiler bulmak mümkündür. 1962 yılında Türkiye'ye gelen Barış Gönüllüleri kafilesinde yer alan Allan R. Gall ve eşi Peggy Gall Hanson Çankırı'da İngilizce öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Gall çifti Türkiye'ye gelmelerinin üzerinden henüz dört gün geçmişken İngilizce derslerine girmeye başlamıştır.⁴² Gall çiftinin bu kadar çabuk göreve başlamaları Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye gelmeden önce gidecekleri yerlerin tespit edildiğini ve buna göre hazırlıkların yapıldığını göstermektedir. Yine Türkiye'ye ilk gelen Barış Gönüllüsü kafilesinde yer alan David Hopkins Gaziantep ve Giresun'da İngilizce öğretmeni olarak çalışmıştır. Yaşları 12-14 arasında değişen 50-60 kişilik sınıflarda ders anlattığını belirten Hopkins "İngilizceyi nasıl öğreteceğime dair bazı fikirlerim vardı ama bir sınıfı nasıl yöneteceğim veya sınıfı disipline edeceğime ilişkin planım, programım ve bir aktiviteyi nasıl ifade edeceğim konusunda

⁴¹ KALA, Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'nün 26 Eylül 1968 tarih ve 202-20764 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

⁴² *Milliyet*, (5 Ekim 1962), s. 3.

*esasen hiç eğitimim yoktu ve kimse de bana göstermedi” demiştir.*⁴³

Hopkins’in değerlendirmeleri Barış Gönüllüleri’nin öğretmenlik için yeterince eğitimleri olmadığını göstermektedir. Türkiye’ye gelen ilk Barış Gönüllüsü kafilesinde yer alan ve 1961-1964 yılları Kütahya ile Ayvalık’ta İngilizce öğretmenliği yapan George T. Park ise Kütahya Lisesi’nde İngilizce öğretmekte zorlandığını belirtmiştir. *“Ayvalık’ta eğitim Kütahya’dan çok daha kolaydı. Sınıflar daha büyüktü, fakat bu sefer öğrencileri nasıl daha iyi idare edebileceğini biliyordum”* diyen Park gerektiğinde sınıfta Türkçeyi de kullandığını belirtmiştir. Ortaokul ve akşam okulundaki öğrencilerden oldukça memnun kaldığı anlaşılan George T. Park’ın, Erkek Sanat Enstitüsü’ndeki öğrencilerine ilişkin değerlendirmesi ise olumlu değildir:⁴⁴

“Erkek Sanat Enstitüsü’ndeki derslerim en az ödüllendirici olanıydı. Ticaret okullarına devam eden öğrenciler genellikle akademik olarak ortaokul ve sonrasında liseye gidecek kadar güçlü sayılmayan öğrencilerdi. Zaten, ticaret okulundaki öğrencilerin çoğu herhangi bir nedenden dolayı okumak istemiyordu ve kesinlikle İngilizce öğrenemiyorlardı.”

Ticaret okullarında okuyan öğrencilerin durumuna değinen George T. Park Noel’de Ankara’da yapılan ilk gönüllü toplantısında diğer gönüllülerin de kendisiyle benzer öğretim sorunları yaşadıklarını fark ettiğini dile getirmiştir.⁴⁵ Çorum, Kastamonu ve Ankara’da görev yapan Warren Pritchard da benzer sorunları yaşadığını ifade etmiştir. *“Üstün yetenekli bir öğretmen değildim”* diyen Pritchard öğretmenliğinin ilk yılında mevcudu 75 kişiyi geçen sınıfları yönetmekte zorlandığını, enerjisini dil öğrenme ile hafta sonları lise öğrencilerini evlerinde ziyaret etmekle harcadığını belirtmiştir. Pritchard ikinci çalışma yılında ise Gazi Eğitim Enstitüsü’nde daha iyi ve kolay öğretmenlik yaptığını da dile getirmiştir.⁴⁶

⁴³ http://www.arkadaslar.info/david_hopkins_bio1.htm, (Son Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018); Türkiye’ye gelen ilk kafilede yer alan bir diğer Barış Gönüllüsü olan Erik Olson ise Ceyhan’da 90 kişilik bir sınıfta İngilizce öğretmenliği yapmıştır.

<http://www.arkadaslar.info/Turkey%201%20bios/Erik%20Olson%20Bio%20book%20entry%20%20%202011.pdf>, (Son Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018).

⁴⁴ <http://www.arkadaslar.info/Turkey%201%20bios/Park%20Memories%20of%20Turkey.pdf>, (Son Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018).

⁴⁵ <http://www.arkadaslar.info/Turkey%201%20bios/Park%20Memories%20of%20Turkey.pdf>, (Son Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018).

⁴⁶ http://www.arkadaslar.info/warren_pritchard_bio.htm, (Son Erişim Tarihi: 7 Şubat 2018).

Barış Gönüllüsü öğretmenlerin görev yaptığı önemli kurumların başında ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1955'te açılmaya başlanan ve yabancı dilde eğitim yapan Maarif kolejleri gelmektedir. Maarif kolejlerinde Barış Gönüllüleri uzun süre başta İngilizce olmak üzere farklı branşlarda öğretmenlik yapmışlardır. Türkiye'ye 1966-1968 yılları arasında gelen 13. Dönem Barış Gönüllüleri'nden olan Ann Boylston Violi ilk yılında Balıkesir'in Havran ilçesinde öğretmenlik yaptıktan sonra ikinci yılında Kadıköy Maarif Koleji'nde öğretmenlik yapmıştır. Violi buradaki öğrencilerini çok "kibar" ve "sofistike" olarak tanımlamıştır.⁴⁷

Maarif kolejlerinde görev almış Barış Gönüllüleri'nden bir diğeri de 1966-1968 yılları arasında Eskişehir Maarif Koleji'nde İngilizce öğretmeni olarak çalışan Barbara Bryan'dır. Bryan, Donna Chamara ve Susan adlı iki Barış Gönüllüsü arkadaşı ile birlikte Eskişehir Maarif Koleji'nde İngilizce öğretmenliği yaptığını belirterek öğretmenlik yılları ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Program öğrencilerin haftada yirmi beş saat İngilizce dersi gördüğü hazırlık programı ile başlıyordu. Sonraki yıl tüm matematik ve fen dersleri İngilizce olarak öğretilirdi. İlk yılımızda üç hazırlık sınıfı vardı. Donna, Susan ve ben bu üç sınıfın İngilizce öğretmeniydik. Bu yüzden on bir ve on iki yaşında olan bu öğrencilerin genç Amerikalı kadın öğretmenlerle sıra dışı etkileşimleri vardı. İkinci yılımızda, okul yeni ve daha geniş binasına taşındı: Burada daha fazla Barış Gönüllüsü öğretmen vardı ve beş tane hazırlık sınıfı vardı. İkinci yılmda daha iyi bir öğretmendim... En önemlisi çocukları hatırlıyorum, bazıları sadece bir yıl sonra oldukça akıcı bir İngilizceye sahip oluyorlardı. Bazıları mücadeleydi, bazılarının hali vaktinin yerinde olduğu açıktı. Diğerleri ise bu okula köylerden büyük fedakârlıklar yapılarak gönderilenlerdi. Bazıları çok yaramazdı..."⁴⁸

⁴⁷ http://www.arkadaslar.info/T-13_72-73.pdf, (Son Erişim Tarihi: 7 Şubat 2018).

⁴⁸ Jay Chen Ed., **A Small Key Opens Big Doors: 50 Years of Amazing Peace Corps Stories: Volume Three: The Heart of Eurasia, Travelers Tales.**

Ağustos 1965'te Türkiye'ye gelen Barış Gönüllüleri'nden Katy Ahearn ilk olarak İstanbul Çağlayan'da Verem Savaş Dispanserinde çalışmaya başlamıştır. Katy Ahearn daha sonra Ankara'da İngilizce öğretimi ile ilgili bir kurs aldıktan sonra Bornova Maarif Koleji'nde Temmuz 1967'ye kadar İngilizce öğretmeni olarak çalışmıştır.⁴⁹ Katy Ahearn örneğinde görüldüğü gibi Barış Gönüllüleri'nin çoğunun öğretmenlikle ilgili ciddi bir eğitimleri olmadan okullara öğretmen olarak atandıklarını görülmektedir.

Barış Gönüllüsü öğretmenlerden bazıları görev yaptıkları okulların dışında da çeşitli gönüllü faaliyetlerine katılmışlardır. Örneğin Edremit ilçesinde İngilizce öğretmeni olarak çalışan Mr. Stoner Tracy ve Mrs. Penny Tracy yaz tatilinde Muğla Çocuk Yuvası'nda çalışmışlardır.⁵⁰ Barış Gönüllüsü öğretmenler Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde farklı eğitim çalışmalarında bulunmuşlardır. Barış Gönüllüleri Eymir Gölü Kampı'nda ODTÜ'de hazırlık sınıfını geçemeyen elli öğrenciye kamp düzenlenmişler, Kars'ta buz hokeyi kursu ve Tarsus'ta anaokulu açmışlardır.⁵¹ Barış Gönüllüleri, Köyceğiz'de ise "Camp Kennedy" adıyla bir kamp kurmuşlardır.⁵²

5. Barış Gönüllüsü Öğretmenler Hakkında Yapılan Değerlendirmeler

Okul idarecileri, öğrenciler başta olmak üzere çeşitli kişiler Barış Gönüllüleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye gelişleri ABD ve Türkiye arasında 1962 yılında yapılan mektup teatilerine dayanıyordu. Barış Gönüllüleri ile ilgili kanun ise ancak 1965 yılında Meclis gündemine gelmiştir. Kanunun Meclis gündemine gelmesiyle hem milletvekilleri hem de Cumhuriyet Senatosu üyeleri Barış Gönüllüleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu değerlendirmeler Türkiye'de yaklaşık iki buçuk yıldır bulunan Barış Gönüllüleri'ne bakışı göstermesi bakımından önemlidir. Kanun tasarısının görüşüldüğü 14 Ocak 1965'te Niğde Milletvekili Asım Eren Barış Gönüllüleri'nin insani bir amaç

⁴⁹ http://www.aspaonline.org/global/pdfs/1-KatyAhearnMemoir_July4_EDitedWM_July10_December12_2011.pdf, (Son Erişim Tarihi 18 Temmuz 2016).

⁵⁰ **Devrim**, (16 Temmuz 1964), s. 1.

⁵¹ **Milliyet**, S. 5098, (8 Ağustos 1964), s. 5; S. 6413, (2 Ekim 1965), s.8; S.6263, (5 Mayıs 1965), s. 3.

⁵² **Devrim**, (9 Ağustos 1965), s. 1.

izledikleri ancak bu teşkilâtın nasıl doğduğu, ucunun nereye bağlı olduğu, hacminin ne olduğu hakkında bilgileri olmadığını belirterek Dışişleri Bakanlığı'ndan bu konuda bilgi talep etmiştir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı Temsilcisi Nazif Cuhruk teşkilâtın gagesinin Amerikan hayat tarzı, Amerika'nın demokratik idealleri ve dünyada Amerikan halkının yaşayış tarzı, görüş ve pratiği hakkında geniş ölçüde aydınlatmak olduğunu bilgisini paylaşmıştır. Diyarbakır Milletvekili Adnan Aral bu konuşma üzerine Barış Gönüllüleri'nin kendilerine ahlâksızlıktan başka bir şey öğretmeyeceklerini iddia etmiştir. Aral'ın bu görüşüne karşı çıkan İstanbul Milletvekili Fahrettin Kerim Gökay Barış Gönüllüleri'nin siyasi ve dinî bir maksatları olmadığını *“yalnız insanlığın birleşmesi ve sosyal sahada iş birliği için kurulmuş bir teşekkül”* olduğunu iddia etmiştir.⁵³ *“Barış gönüllüleri misyonunu Adalet Partisi Grubu hürmetle selâmlar”* diyen Çorum Milletvekili Abdurrahman Güler ise Adnan Aral'ı ideoloji davranmakla suçlamıştır. Maraş Milletvekili Kemal Beyazıt'ta Adnan Aral'ı eleştirmiş ve CHP grubu adına üzüntü ve teessüflerini bildirmiştir. YTP Grubu adına konuşan Tokat Milletvekili Ali Dizman'da Aral'ı eleştirmiştir.⁵⁴ Niğde Milletvekili Ruhi Soyer'de kendi bölgesinde çalışan iki Barış Gönüllüsü öğretmen hakkında *“kendilerinin çalışmalarından gerek maarif müdürü, gerek vali ve gerekse bütün il hakikaten memnundur”* değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁵ Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem'in Barış Gönüllüleriyle ilgili yaptığı değerlendirme ise şöyle demiştir:⁵⁶

“Milli Eğitim Bakanlığının hizmetinde emekleri geçen bu gönüllülerin bizim öğretmenlerimizden tamamen farksız hizmet şartları içinde bulunduğunu ve bunlardan büyük faydalar sağladığımızı huzurunuzda ifade etmek isterim. Bu insanların kendi memleketleri dışında insanlık ideali için toplanmış ve bu ideale bağlı olarak, geri kalmış memleketlerde o memleketlerin kalkınmasına kendi bilgilerini, aynı zamanda insanlık inancı çerçevesi içinde var güçleriyle yerine getirmektedirler? Bu insanlar ancak saygıyla anılmaya layık insanlardır.”

⁵³ MMTD, D. I, C. XXXIV, s. 662-663.

⁵⁴ MMTD, D. I, C. XXXIV, s. 663-664.

⁵⁵ MMTD, D. I, C. XXXIV, s. 664.

⁵⁶ MMTD, D. I, C. XXXIV, s. 663.

Milli eğitim Bakanı'nı eleştiren Kırşehir Milletvekili Memduh Erdemir Batış Gönüllüleri hakkında *“acaba hangi seviyede bir öğretmenlik formasyonuna sahiptirler? Ne şekilde gelecek, nerelerde hizmet görecekler, memleketin teknik ve idari yönden bunlardan görecekları hizmet nedir?”* sorularını sorarak Milli Eğitim ve Dışişleri Bakanlığı'ndan izahat istemiştir.⁵⁷ Ancak her iki bakanlık da bu soruları yanıtsız bırakmıştır.

Cumhuriyet Senatosu Tunceli Üyesi Mehmet Ali Demir de Barış Gönüllüleri Teşkilatı'na destek vermiştir. Demir özellikle Doğu vilayetlerinin geri kalmışlığından bahsederek buralarda yaşanan yabancı dil öğretmeni eksikliğine dikkati çekmiş ve Barış Gönüllüleri'nin her türlü fedakârlığı üzerine almak suretiyle çocuklara yabancı dil öğrettiğinden ve boş geçen dersleri doldurduğundan takdirle söz etmiştir. Demir ayrıca Barış Gönüllüleri'nin sınıfta siyasi ve dini konularda propaganda yapamayacaklarını böyle durum olduğunda öğrencilerin velilerine, velilerinde ilgili makamlara bu durumu bildireceğini iddia etmiştir.⁵⁸ Barış Gönüllüleri'ne tüm partilerin destek verdiği ve gönüllüler hakkında Meclis'te olumlu bir havanın olduğu görülmektedir. Bu teşkilatın daha çok ülkeye sağlayacağı yararlar üzerinde durulduğu ancak teşkilatın doğurabileceği zararlı durumlar üzerinde yeterince durulmadığı görülmektedir. Doğabilecek zararlara karşı uyarıda bulunan milletvekili ve senatörler ise sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Barış Gönüllükleri denetimi konusunda Cumhuriyet Senatosu Tunceli Üyesi Mehmet Ali Demir öğrenci ve velilere güvenmesine rağmen Milli Eğitim Bakanlığı bu konuyu Barış Gönüllüleri'nin görev yaptığı okul idarelerinin sorumluluğuna vermiştir. Bu sorumluluk okul idarelerinin Barış Gönüllüleri hakkında Bakanlığı bilgilendirmesini kapsıyordu. Milli Eğitim Bakanlığı okul idarelerinden Barış Gönüllüsü öğretmenler hakkında düzenli aralıklarla raporlar tutulmasını ve Bakanlığa gönderilmesi istemiştir. Bu yüzden Maarif kolejlerinde öğretmen olarak çalışan Barış Gönüllüleri hakkında okul müdürlükleri düzenli olarak raporlar tutmuş ve bu raporları Milli Eğitim Bakanlığı'na göndermiştir. Yedi Barış Gönüllüsü öğretmen hakkında Kadıköy Maarif Koleji Müdürü Vehbi Güney tarafından

⁵⁷ MMTD, D. I, C. XXXIV, s. 664.

⁵⁸ CSTD, D. IV, C. XXVI, s. 641-642.

tutulan 1 Şubat 1968 tarihli raporda Ron Pachence için “Devam ve başarısı iyidir. Normal derslerini başarı ile yaptığı gibi okulun mensubu personele İngilizce tekâmül kursları yapmak suretiyle çevresine yararlı olmaya çalışmaktadır. Değişik şartlara kolayca uymaktadır” denilmiştir. Brian de Leo için “Devamı düzgün, dersindeki başarısı ve ilgisi iyidir. Otoritesi ortadır. İyi niyet sahibi öğrencilerin kendisinden istifadesine mani bir hali yoktur. Okul personeline, İngilizce tekâmül kurslarına yardımcı olmaktadır” değerlendirilmesi yapılmıştır. Robert Lutkoski için “Devamı ve otoritesi iyidir. Derslerindeki verimi orta derecededir. Çevresine fazla sokulmaz. İyi niyetle çalışmaktadır. Okuldaki tekâmül kurslarına samimi ilgi gösterir” denilmiştir. Douglas Hollman için ise “Devamı, çevresine uyma kabiliyeti ve ilgisi iyidir. Ancak disiplini bizim anlayışımızda pekiyi değildir. Belki bu hali disiplin tarifindeki anlayışımızdan doğmaktadır. Bu öğretmen de okulumuz mensuplarına diğerleri gibi fahri kurslar yapmaktadır” denilmiştir. Raporda Elizabeth Hollman adlı öğretmen hakkında ise “Barış gönüllüsü teşkilatından şimdiye kadar gördüğüm en liyakatli öğretmendir. Sınıfında son derece aktif ve öğrencilerine hâkimdir. Okul mensuplarına vermekte olduğu İngilizce tekâmül kursu ile de çevresine yararlı olmaktadır” denilmiştir. Ann Boylstone hakkında “Devamı ve ilgisi iyi, otoritesi nispeten zayıftır. Bu öğretmen de çevresine kolay intibak etmiş, personelimize, yapmakta olduğu kurslarla iyi intiba bırakmıştır” değerlendirilmesi yapılırken Margaret Gallagher için ise “Devamı, gayret ve başarısı iyi, otoritesi ortadır. Normal mesaisinin dışında bir kısım öğretmen ve memurlarımıza İngilizce kurslarında, bir kısım öğretmen ve ilgi duyan öğrencilerimize modern matematik sahasındaki Çarşamba kurslarıyla yararlı olmaktadır” denilmiştir.⁵⁹

27 Ocak 1969 tarihli başka bir raporda ise Kadıköy Maarif Koleji’nde çalışan sekiz Barış Gönüllüsü öğretmenin performansı değerlendirilmiştir. Beş öğretmen hakkında “iyi”, biri için “orta”, bir diğer öğretmen hakkında “çok iyi” ve bir öğretmen hakkında ise “en liyakatli” ifadeleriyle rapor tutulmuştur.⁶⁰ Kadıköy Maarif Koleji’nde çalışan altı Barış Gönüllüsü öğretmen hakkında tutulan bir diğer

⁵⁹ KALA, Kadıköy Koleji Müdürlüğü’nün 1 Şubat 1968 Tarih ve 231.1.71 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü’ne Yazısı.

⁶⁰ KALA, Kadıköy Koleji Müdürlüğü’nün 27 Ocak 1969 Tarihli Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü’ne Yazısı.

özet rapor ise 23 Ocak 1970 tarihlidir. Buna göre dört öğretmen için “iyi”, bir öğretmen için “otoritesi ve devamı tatmin edici değildir. Sınıfa hâkim olmadığı için kendisinden bir randıman beklenemez”, bir öğretmen hakkında ise “çok iyi” biçimindeki ifadeler yer verilmiştir.⁶¹ Raporlara yönelik genel bir değerlendirme yapılacak olursa Barış Gönüllüsü olarak kolejlerde görev yapan öğretmenlerden genel itibarıyla memnun kalındığı ve bu öğretmenlerin işlerini iyi yapmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ancak raporlar ciddi sorun çıkaran bazı Barış Gönüllüsü öğretmenlerin varlığına da işaret etmektedir. Kadıköy Maarif Koleji’nde Barış Gönüllüsü öğretmenler hakkında tutulan raporlar genelde iyi düzeyde oldukları ve okula faydalı oldukları algısı oluşmasına rağmen Diyarbakır Maarif Koleji’nde müdür olan İbrahim Emiroğlu anlattıkları bu algıyı zayıflatmaktadır. Emiroğlu, Barış Gönüllüleri’nin çoğu sözleşmeli yabancı uyruklu öğretmenlerden daha yetersiz ve sorumsuz oldukları daha ilk günlerde anlaşıldığını ve Barış Gönüllüleri’nin kendilerine verilen görevleri şeklen yerine getirdiklerini belirtmiştir. Emiroğlu, ayrıca bazı Barış Gönüllüleri’nin kentten dış mahallelerinde muzır etkinliklerde bulduklarını ve haklarında düzenlenen rapor üzerine derhal Ankara’ya çağrıldıklarını belirtmiştir.⁶² Maarif kolejlerinde çalışan Barış Gönüllüsü öğretmenlerle ilgili Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü Kolejler Müdürü İlhami Çokar’ın ise aralarında formasyonu olmayanlar, yeterli alan bilgisinden yoksun bulunanlar, davranışlarında bozukluk izlenenler, haklarında olumsuz rapor verilmiş olan olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bazı Barış Gönüllüleri’nin bayrak töreni ve ulusal günlerin önemine gölge düşürücü davranışlarda bulduklarını ve okul kurallarına uymakta kusurlu olanlar bulunduğu ifade etmiştir.⁶³

Barış Gönüllüsü olarak gelen öğretmenlerin öğrenciler tarafından tam anlamıyla benimsendiği ve kabul gördüğünü söylenemez. Bu öğretmenler arasında tecrübe ve öğretmenlik formasyonu eksikliği nedeniyle derslerde zorlananlar olmuştur. 1965-1972 yılları arasında Samsun Maarif Koleji’nde okuyan Bekir Kayık “*Türkiye’deki en son barış gönüllüsü Alex Voogel; lise 2’de psikoloji hocamızdı ve son derece başarısız bir öğretmendi. O yıl psikoloji dersinden kimse bir şey*

⁶¹ KALA, Kadıköy Koleji Müdürlüğü’nün 23 Ocak 1970 Tarih ve 231.0.81 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü’ne Yazısı.

⁶² İbrahim Emiroğlu, *Anadolu Liseleri*, İzmir, Cumhuriyet Matbaası, 1995, s. 83.

⁶³ A.y..

öğrenemedi”⁶⁴ demiştir. Ezgi Durmaz, yüksek lisans tezi için yaptığı araştırma kapsamında Köyceğiz Merkez Ortaokulu’nda Barış Gönüllüsü bir öğretmenin öğrencisi olan Abdurrahman Tuncer ile Barış Gönüllüleri hakkında mülakat yapmıştır. Bu görüşmede Tuncer, Barış Gönüllüsü Mr. Bracus’un sınıfa ilk defa teksir kâğıtlarına test hazırlayıp getirdiğini ve bunun da öğrencilerin ilgisini çektiğini belirtmiştir. Tuncer’in anlattığına göre gönüllü iyi derecede Türkçe bilmiyordu ve öğrencilerle işaret diliyle anlaşılıyordu. Tuncer, Mr. Bracus’un okuldan uzaklaştırılmasına yol açan olayı da şöyle anlatmıştır:⁶⁵

“Buradan o gönderildi sonra. Müdür de sürgün gitti. Askerlik şubesinden bir askerin oğlu muziplik yapardı. Gönüllü bunu dövmüş. Müdür de öğrenci döverdi ama bir yabancıнын dövmesi ve asker çocuğu olması farklı karşılandı. 1968 hareketi öncesi Amerikan karşıtlığı yaygınlaşıyordu. ABD’ye tepki vardı. Müdürle gönüllü tartıştı ‘öğrencimi dövemezsin’ diye. İktidarda o dönem AP var. Müdür Barış Gönüllülerine karşı çıktığı için Aydın Kuyucak’a sürgün edildi. Mr. Bracus’u da buradan aldılar.”

6 Aralık 1970 tarihli Milliyet gazetesine Kadıköy Maarif Koleji’nde yaşanan bir disiplin olayı yansımıştır. Okul Müdürü Vehbi Güney yaptığı açıklamada kolejde yaşanan olaylara değinerek “öğrencilerimiz burada çalışan barış gönüllüsü Amerikalıları çeşitli yollardan protesto ettiler. Onlar da gittiler. Bakanlığımız onları göndermekte haklı olabilir. Ama ondan sonra koca okulun yarım ders yılı boş geçti” demiştir. Vehbi Güney yaşanan disiplin olayları hakkında da şöyle demiştir:

*“Bir gün barış gönüllülerinden birinin ders verdiği sınıfın kürsüsü üzerine bir öğrenci büyük abdest yapmış!! Bir gün de çöp tenekesinin içini kâğıtlar, süngerlerle doldurup, sınıfın içinde yaktılar. Bütün her taraf duman oldu. Amerikalı hocayı protesto etmişler. Bu okul zaten bu yoklukta çok bile.. Milyonlarca lira sarf edildi. Bu hale getirildi. Ashında bu da lüzumsuz ya.. Sonra tut yakmaya kalk. Ya yangın çıkarsaydı... 5 kişiyi uzaklaştırdık okuldan..”*⁶⁶

⁶⁴ Samsun Maarif Koleji 1972 Yılı Mezunu Bekir Kayık ile Yapılan Yazılı Mülakat.

⁶⁵ Durmaz, a.g.t., s. 103.

⁶⁶ Milliyet, S. 8293, (6 Aralık 1970), s. 3.

Bu olay Barış Gönüllüleri ile ilgili tasarruf hakkının Milli Eğitim Bakanlığı'nda olması sebebiyle okul idarelerinin çaresizliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ege'de ve Samsun'da yaşanan benzer olaylar da okul idarelerinin bu çaresizliğini göstermektedir. İlhami Soysal'ın 28 Şubat 1966 tarihli Akşam gazetesindeki köşesinde yaptığı Barış Gönüllüleri'ne yönelik eleştirisiyse yalnız okul idarelerinin değil, üst makamlarında bu öğretmenleri tam olarak denetleyemediğini ortaya koymaktadır.⁶⁷

“Ege illerimizden birinde bir sanat enstitüsünde İngilizce öğretmenliği yapan bunlardan biri, okul müdürünü sınıfa sokmak istememiş, “Ben sizin bakanlığınızın memuru değilim, beni denetlemeye hakkınız yoktur” demiştir. Müdürün “Seni şikâyet edeceğim” demesine karşılık da bu küstah “Ben yalnız Başkan Johnson’a karşı sorumluyum” diye sırtıtmıştır. Toplum kalkınması projelerinde görevli Barış Gönüllüleri ise sözüm ona bölge halk eğitim merkezleri ile ortak çalışma yapmak durumundadırlar oysa, şimdiye kadar resmî mercilere verdikleri bir tek rapor bile yoktur. Güney-batı Anadolu’da köylünün imece çalışmalarını yönetmekle görevli bir gönüllü, kendinden rapor isteyen halk eğitim müdürüne “Ne raporu istiyorsun? Benim böyle bir mecburiyetim yok. Ben buraya kendi dinimin üstünlüğünü anlatmaya geldim. Su, yol, sağlık çalışmaları bizi değil sizi ilgilendirir, çalışın, kalkındırın memleketinizi”

Basına yansıyan bir diğer eleştirisi ise Fakir Baykurt'tan gelmiştir. *“Türkiye’den ABD’ye Barış Gönüllüleri’ne benzer bir şekilde bir Türk ABD’ye gitse acaba sınıfa sokarlar mıydı?”* sorusuyla Türkler ve Amerikalılar arasındaki eşitsiz ilişkiye dikkat çeken Baykurt, Barış Gönüllüsü öğretmenlerin kayırıldığını bir örnekle dile getirmiştir.⁶⁸

“Samsun Lisesi’nde “Bugün Karadeniz’e bir Amerikan uçağı düştü.” cümlesini karatahtaya yazan İngilizce öğretmeni Hasan Kıyafet, yapılan koğuşurma sonucunda açığa çıkarılmış, yerine bir Barış gönüllüsü Tensel Miss Lynda Olsen sokulmuştur. Barış gönüllüsü ile kendi öğretmenimiz değiştirilmiş ve bunların okullarımızdaki sayıları yüzleri aşmıştır.”

⁶⁷ İlhami Soysal, “Dost Diye Bağrımıza Bastıklarımız”, *Akşam*, (28 Şubat 1966), s. 7.

⁶⁸ Fakir Baykurt, *Türk Eğitiminde Emperyalist Etkiler*, Ankara, Öğretmen Dünyası Yayınları, 1999, s. 45-46.

Ortaokul öğretmenliği yapabilmek için mutlaka Eğitim Enstitüsü mezunu olmak ya da öğretmen yardımcılığı sertifikası, lise öğretmenliği için ise Yüksek Öğretmen Okulu veya bir fakülteyi bitirmiş olmak şart olduğu halde Barış Gönüllüleri'nin pedagojik formasyonla ilişkisi olmayan, lisan öğretmenliği için gerekli bilgi ve metotlardan habersiz kişiler olduğunu söyleyen İlhami Soysal, Türk Hükümeti'nin Barış Gönüllüleri'ni Türkiye'de çalıştırmak için, mevcut kanunları çiğnediğini iddia etmiştir.⁶⁹

Barış Gönüllüleri'nin misyonerlik yaptıklarına dair iddialarda söz konusu olmasına karşın öğrenciler bu konuda hemfikir değildirler. 1957-1964 yılları arasında Konya Maarif Koleji'nde okuyan Mehmet Yaşar Sevük *"herhangi bir misyonerlik faaliyetine şahit olmadık"* demiştir.⁷⁰ Bekir Kayık ise *"fen dersi öğretmenlerinden Vida Dugan ve ismini anımsayamadığım bir kaç Barış Gönüllüsünün o dönem yarım gün ders yapılan Cumartesi günlerini boş bırakarak Türkiye'yi adım adım dolaştıklarını hatta Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizi sık sık ziyaret ettiklerini öğrenmiştik"* demiştir.⁷¹ Ancak mezunların çoğu Barış Gönüllüsü öğretmenlerin böyle bir davranışı olmadığını belirtmiştir.

Sonuç

Kuruldukları tarihten bu yana 139 ülkede iki yüz binden fazla Barış Gönüllüsü görev yapmıştır.⁷² Barış Gönüllüleri Programı'nın yürütüldüğü ülkelere bakıldığında bu ülkelerin kapitalist ve liberal politikaların geliştirilmek istendiği yerler olduğu gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Barış Gönüllüleri Programı'nın bugün devam ettiği 67 ülkeye bakıldığında yine bu ülkelerin genel olarak Batı kapitalist sistemine entegre edilmeye çalışılan ülkeler olduğunu söylenebilir.⁷³

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin baskıları sonucu Türkiye'ye gelen Barış Gönüllüleri, Türkiye'nin tüm bölgelerinde faaliyet göstermişlerdir. Gittikleri bölgelerde halkın ilgisini çeken Barış Gönüllüleri genel itibarıyla gittikleri yerlerde olumlu izlenimler bırakmışlardır. Türkiye'de farklı alanlarda çalışmış olan Barış Gönül-

⁶⁹ Soysal, a.g.m., s. 7

⁷⁰ Konya Maarif Koleji 1964 Yılı Mezunu Mehmet Yaşar Sevük ile Yapılan Yazılı Mülakat.

⁷¹ Samsun Maarif Koleji 1972 Yılı Mezunu Bekir Kayık ile Yapılan Yazılı Mülakat.

⁷² E-Juurnal USA U.S., Volume: 15, Number: 11, Department of State, Mayıs 2011, s. 1.

⁷³ <https://www.peacecorps.gov/countries/>, (Son Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2016).

lülere'nin en çok çalıştıkları alan ise eğitim olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye ile ABD arasında yapılan ikili antlaşma gereğince Barış Gönüllüleri'ni, Bakanlığa bağlı resmi okullara öğretmen olarak atamıştır. Öğretmen olarak atanan ve genellikle öğretmenlik formasyonları bulunmayan Barış Gönüllüleri ABD'de gördükleri üç aylık bir hazırlık eğitiminden sonra Türkiye'de üç haftalık bir uyum eğitimi almışlardır. Ancak bu eğitimlerin öğretmenlik için yeterli olmadığı açıktır. Buna rağmen yapılan antlaşma gereği ve bu dönemde görülen yabancı dil öğretmen açığı sebebiyle Milli Eğitim Bakanlığı, Barış Gönüllüleri'ni öğretmen olarak atama yoluna gitmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın Barış Gönüllüleri ile ilgili yeterince hazırlık yapmaması/yapamaması sebebiyle okul idareleri çoğu zaman Barış Gönüllüleri ile tek başlarına ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca okul idarelerinin Barış Gönüllüleri üzerinde doğrudan bir tasarruf yetkileri olmaması ve bu yetkinin doğrudan Milli Eğitim Bakanlığı'na ait olması okul idarelerini zor durumda bırakmıştır. Bu yüzden Barış Gönüllüleri hakkında okul idareleri Milli Eğitim Bakanlığı ile sık sık yazışmak zorunda kalmışlardır. Bu durum Barış Gönüllüleri üzerinde okul idarelerinin yeterince denetim sağlama-sına engel olduğu gibi yazışmaların kimi zaman uzun sürmesi de okul idarelerini işlerini daha da zorlaştırmıştır. Okul idarelerinin Barış Gönüllüleri merkezi ile doğrudan yazışmaları yasak olduğundan gerekli durumlarda Milli Eğitim Bakanlığı kanalıyla iletişim kurmuşlardır. Fakat aynı Bakanlık okul idarelerinden Barış Gönüllüleri merkezi yetkilileri okullarına geldiklerinde kendilerine yardımcı olunmasını istemiştir.

Türkiye'nin çeşitli illerinde ve farklı okul düzeylerinde çalışan Barış Gönüllüleri Maarif Kolejlerinde de yoğun olarak faaliyet göstermişlerdir. Ancak Barış Gönüllüsü öğretmenlerin Türkçeyi yeterince bilmemeleri, öğretmenlik formasyonlarının olmayışı, kendi kültürel ortamlarına yabancı bir kültür ortamında bulunmaları gibi sebeplerle öğretmenlik yapmakta ve sınıf hâkimiyetini sağlamakta kimi zaman zorlanmışlardır. Barış Gönüllüsü öğretmenlerin sözleşmeli yabancı öğretmenler kadar nitelikli olmadığı görülmektedir. Buna rağmen bazı Barış Gönüllüsü öğretmenlerin fedakârca çalışmış ve okul saatleri dışında hem çalıştıkları okulun personeline hem de vatandaşlara çeşitli kurslar düzenlemişlerdir.

Barış Gönüllüsü öğretmenler öğrencilerle doğrudan iletişim halinde olmuşlardır. Özellikle İngilizce öğretimde rol alan Barış Gönüllüleri derslerde ağırlıklı olarak kendi ülkelerinden yani ABD’den örnekler vermişlerdir. Bu da ABD’nin pozitif anlamda tanıtımında rol oynamıştır. Bir anlamda ABD’nin toplumsal yüzünü temsil eden Barış Gönüllüleri, böylelikle içinde yer aldıkları örgütlenmenin kuruluş hedeflerinden birini de hayata geçirmişlerdir. Barış Gönüllüleri için geldikleri döneme göre T-1(Term-1), T-2 şeklinde devrelerini belirten kodlar kullanılmıştır. Türkiye’de gören yapan “Arkadaşlar” isminde bir dernek kurmuşlardır. Halen belli aralıklarla bir araya gelen bu gönüllüler çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Deneğin web sitesinde Barış Gönüllüleri’nin Türkiye’ye ait hatıraları ile çektikleri fotoğraflarda yer almaktadır. Bu arşiv 1962-1972 yılları arasındaki Türkiye’nin sosyo-kültürel hayatı ile Türk eğitimi sistemi hakkında zengin bir içerik sunmaktadır.

Barış Gönüllüleri’nin Türkiye’de eğitim alanındaki faaliyetlerinin tam olarak tespit edilebilmesi için geniş çaplı bir araştırma yapılması gerekmektedir. Bu amaçla başta Milli Eğitim Bakanlığı’nın Bakanlık arşivi olmak üzere Barış Gönüllüleri’nin öğretmen olarak çalıştıkları okulların arşivinde bu öğretmenlerle ilgili her türlü evrakın toplanması ve değerlendirilmesi icap etmektedir. Ayrıca mümkün olduğu ölçüde Barış Gönüllüleri’ne, onlarla birlikte çalışan Türk öğretmenlere ve Barış Gönüllüleri’nin öğrencisi olmuş kişilere ulaşmak da konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Resmi Kaynaklar

KALA, Kadıköy Koleji Müdürü Vehbi Güney tarafından 5 Mayıs 1955 tarihinde 202 Sayıyla Gönderilen Mektup.

KALA, Kadıköy Koleji Müdürlüğü’nün 1 Şubat 1968 Tarih ve 231.1.71 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü’ne Yazısı.

KALA, Kadıköy Koleji Müdürlüğü’nün 27 Ocak 1969 Tarihli Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü’ne Yazısı.

KALA, Kadıköy Koleji Müdürlüğü'nün 23 Ocak 1970 Tarih ve 231.0.81 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'ne Yazısı.

KALA, Kadıköy Koleji Müdürü Vehbi Güney tarafından 5 Mayıs 1955 tarihinde 202 Sayıyla Gönderilen Mektup.

KALA, Milli Eğitim Bakanlığının 20 Eylül 1969 Tarih ve 202-20605 Sayılı İstanbul Valiliği'ne Gönderdiği Barış Gönüllülerinin Atama Yazısı.

KALA, Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü'nün 4 Mart 1965 Tarih ve 202.4442 Sayılı Kadıköy Koleji Müdürlüğü'ne Yazısı.

KALA, Milli Eğitim Bakanlığının 26 Eylül 1968 tarih ve 202-20764 Sayılı İstanbul Valiliğine Yazısı.

KALA, Milli Eğitim Bakanlığının 22 Şubat 1969 Tarih ve 202.4236 Sayılı İstanbul Valiliği'ne Yazısı.

2. Süreli Yayınlar

Akşam

Amme İdaresi Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

CSTD (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi)

Devrim

Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi

Milliyet

MMTD (Millet Meclisi Tutanak Dergisi)

Resmi Gazete

E-Journal USA

3. Kitaplar

Peace Corps Tenth Annual Report, Washington, 1971.

The Peace Corps Turkey METU-RCD Training Program June 21 to July 21, Portland, Portland State College, 1965.

Adams, Velma: **The Peace Corps In Action**, Chicago, Follet Publishing Company, 1964.

Baykurt, Fakir: **Türk Eğitiminde Emperyalist Etkiler**, Ankara, Öğretmen Dünyası Yayınları, 1999.

Durmaz, Ezgi: **Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadoludaki Faaliyetleri (Muğla-Aydın)**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2013.

Emiroğlu, İbrahim: **Anadolu Liseleri**, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1995

Erboz, F.- Soydan, M.: **Barış Gönüllüleri: On Karanlık Yıl**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009.

Ezickson, Aron J.: **The Peace Corps: A Pictorial History**, New York, Hill and Wang, Inc., 1965.

Madow, Pauline: **The Peace Corps**, The. H. W. Wilson Company, New York, 1964.

Özbalkan, Müslüm: **Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri**, İstanbul, Ant Yayınları, 1970.

Soysal, Murat: **Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1962-1972)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Sulluvian, George: **The Story of the Peace Corps**, New York, Washington Square Press, 1964.

Whittlesey, Susan: **U.S. Peace Corps**, New York, Coward-McCann, Inc., 1963.

Wingenbach, Charles E.: **The Peace Corps: Who, How and Where**, New York, The John Day Company, 1961.

4. Makaleler:

Akbaş, Oktay: "Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllüleri'nin Dünyada ve Türkiye'deki Çalışmaları", **Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Kış 4(1), Ankara, 2006, s. 85-99.

Geray, Cevat: "Köy Kalkınması ve Gençlik", **Amme İdaresi Dergisi**, S. 7/4, Aralık 1974, s. 132-153.

Soysal, İlhami: "Dost Diye Bağrımıza Bastıklarımız", **Akşam**, 28 Şubat 1966, s. 7.

Soysal, Murat: “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 56, Bahar 2015, s. 113-146.

5. Elektronik Kaynaklar

http://www.arkadaslar.info/david_hopkins_bio1.htm, 6 Şubat 2018.

<http://www.arkadaslar.info/Turkey%201%20bios/Park%20Memories%20of%20Turkey.pdf>, (Son Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018).

<http://www.arkadaslar.info/Turkey%201%20bios/Erik%20Olson%20Bio%20book%20entry%20%20%202011.pdf>, (Son Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018).

http://www.arkadaslar.info/warren_pritchard_bio.htm, (Son Erişim Tarihi: 7 Şubat 2018).

http://www.arkadaslar.info/T-13_72-73.pdf, (Son Erişim Tarihi: 7 Şubat 2018).

http://www.aspaonline.org/global/pdfs/1-KatyAhearnMemoir_July4_EDitedWM_July10_December12_2011.pdf, 18 (Son Erişim Tarihi: Temmuz 2016).

<http://www.care.org/country/turkey>, (Son Erişim Tarihi: 11 Mart 2018).

Jay Chen Ed., *A Small Key Opens Big Doors: 50 Years of Amazing Peace Corps Stories: Volume Three: The Heart of Eurasia, Travelers Tales.*

6. Mülakatlar

Konya Maarif Koleji 1964 Yılı Mezunlu Mehmet Yaşar Sevük ile Yapılan Yazılı Mülakat.

Samsun Maarif Koleji 1972 Yılı Mezunlu Bekir Kayık ile Yapılan Yazılı Mülakat.

HALİL FİKRET KANAT'IN MUALLİMLER MECMUASINDA YAYINLANMIŞ İKİ YAZISI: MEKTEPLERİMİZİN YENİ TEŞKİLATI HAKKINDA I-II

Hayrünisa ALP*

Öz

Türkiye’de modern eğitimin yerleşmesinde önemli bir yer sahibi olan Halil Fikret Kanat Türk eğitim tarihi açısından değerli şahsiyetlerinden biridir. Yazılarında eğitim psikolojisi, öğretim yöntemleri ve müfredat programları, eğitim sosyolojisi, eğitim tarihi, halk eğitimi, eğitim felsefesi, yeni okul, demokrasi eğitimi, okul meclisleri projesi, yapılandırmacı eğitim gibi eğitime ilişkin hemen her konu hakkında fikirlerini kaleme almıştır. 1928 Harf İnkılabı sonrası kaleme aldığı süreli yayınlara ilişkin yazdıkları biraraya getirilmişse de yazarın eski harfli makalelerinin pek çoğu tarihin tozlu rafları arasında kalmıştır. Bu yazıda amaçlanan Halil Fikret Kanat’ın Muallimler Mecmuasında yayınlanan “Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I ve II” başlıklı makalelerini günümüz alfabesi ile yayınlamak, yazarın kısa özgeçmişini anlatmak ve dönemin okul teşkilatına ilişkin Halil Fikret Kanat’ın görüşlerinin kısa bir analizini yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Halil Fikret Kanat, Eğitim, Okul Teşkilatı.*

* Dr. Öğr. Üyesi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

E-posta: hyralp@istanbul.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6549-7893>.

Makalenin Geliş Tarihi: 19.09.2018

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 30.09.2018

Abstract

HALİL FİKRET KANAT'S TWO ARTICLES IN MUALLİMLER MECMUASI (JOURNAL OF TEACHERS): MEKTEPLERİMİZİN YENİ TEŞKİLATI HAKKINDA I-II (ABOUT THE NEW ORGANIZATION OF OUR SCHOOLS I-II)

Halil Fikret Kanat, who has an important role in the establishment of modern education in Turkey is one of the valuable personalities in the history of Turkish education. He wrote his ideas on almost every subject related to education such as educational psychology, teaching methods and curricula, educational sociology, history of education, public education, educational philosophy, new school, democracy education, school councils' project, constructivist education. Although his writings on the periodicals penned after the 1928 Alphabet Revolution were brought together, many of his articles in Ottoman Turkish were kept in the dusty shelves of history. The purpose of this study is to publish the articles entitled "Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I ve II (About the New Organization of Our Schools I and II)" in today's alphabet, describe the short biography of the author and make a short analysis of the opinions of Halil Fikret Kanat about the school organization of the period.

Key Words: *Halil Fikret Kanat, Education, School Organization.*

Giriş

Türkiye'nin önde gelen eğitimcilerinden Halil Fikret Kanat 39 yıllık öğretmenlik ve yöneticilik hayatında pek çok süreli yayında yüzün üzerinde makaleye imza atmış Türk eğitim tarihi açısından önemli eserleri literatüre kazandırmıştır. Halil Fikret (Kanat) (1892-1974), 5 Ocak 1892 tarihinde Makedonya'nın Manastır ilinin Serfice kasabasında dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Serfice İlkokulu'nda tamamladıktan sonra ortaokula Manastır Sanayi Mektebi'nde devam eden Halil Fikret (Kanat) aldığı dört yıllık eğitimin ardından Manastır İdadisini bitirmiştir. Halil Fikret (Kanat) 1910 yılında Maarif Nezareti'nin her ilden iki idadi mezununu Avrupa'ya gönderdiği sınavı kazanmış ve 1910- 1912 yıllarında Almanya'da Maarif Nezareti'nin bursuyla iki yıl Almanca öğrenimi sonrasında 15 Nisan 1912 tarihinde Berlin Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde eğitim almaya başlamıştır.¹ Bu fakülteye üç yıl devam eden Halil Fikret (Kanat) 1913-1914

¹ Cavit Binbaşoğlu, "Halil Fikret Kanat'ın Yaşamı, Eserleri ve Türk Eğitimine Hizmetleri", (Haz. Cavit Kavcar), **Halil Fikret Kanat Yaşamı ve Hizmetleri: 14 Aralık 2000**, Ankara, Türk Eğitim Derneği (TED)Yayınları, 2002, s. 15.

eğitim öğretim yılı güz döneminde Leipzig Üniversitesi'nde pedagoji eğitimine başlamıştır. I. Dünya savaşı yıllarında Manastır'a dönen Halil Fikret (Kanat), ailesiyle birlikte İzmir'e yerleşmiştir, daha sonra tekrar Almanya'ya giden Halil Fikret (Kanat), Profesör Eduard Spranger'in öğrencisi olmuş ve "Pestalozzi'nin Umumi Mektepçiliğe Karşı Vaziyeti (1809'a kadar)" başlıklı doktora tezini tamamlamıştır.² Türk eğitim tarihinde pedagoji alanında doktora yapan ilk kişi olan Halil Fikret (Kanat) aynı yıl Türkiye'ye dönerek Maarif Nezareti Müşavirlik Kitabeti ve Tercümanı olarak göreve başlamıştır. İleriki yıllarda Çamlıca, Kandilli ve Bezm-i Âlem Kız liselerinde, Fenni Terbiye ve Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye öğretmenliği yapan Halil Fikret (Kanat) 1923-1926 yılları arasında Azerbaycan'da Bakü Üniversitesi'nde üç yıl pedagoji dersi vermiştir. İkinci kez Almanya'yı ziyaret eden Halil Fikret (Kanat) tekrar Bakü'ye gitmek istemişse de Rus engeli ile karşılaşarak amacına ulaşamamıştır. 1927 yılında Konya'da açılan Eğitim Enstitüsü'ne pedagoji ve psikoloji öğretmeni olarak atanmış bu okulun Ankara'ya nakli sonucu Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenlik görevine başlamıştır. Gazi Eğitim Enstitüsü'nde pedagoji bölümünü kuran Halil Fikret (Kanat) bu bölümün uzun yıllar başkanlığını yapmış çok sayıda eğitimcinin yetişmesinde öncü bir rol oynamıştır.

Halil Fikret Kanat, 1936-1939 yılları arasında yürüttüğü Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği görevi esnasında Köy Öğretmen Okulları'nın kurulmasında çok önemli katkılar sağlamıştır. Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği sona erdikten sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki görevine geri dönen Halil Fikret Kanat 1956 yılında öğretmenlik mesleğinden emekli olmuştur. Türkiye'nin önde gelen eğitimcilerinden Halil Fikret Kanat 1974 yılında Ankara'da hayata gözlerini kapamıştır.

Türk eğitim tarihi ve eğitim bilimleri açısından önemli kitaplar ortaya koyan Halil Fikret Kanat pek çok süreli yayında yüzün üzerinde makaleye imza atmıştır. Yazılarında eğitim psikolojisi, öğretim yöntemleri ve müfredat programları, eğitim sosyolojisi, eğitim tarihi, halk eğitimi, eğitim felsefesi, demokrasi eğitimi, eğitimin sos-

² Mustafa Güçlü, Cumhuriyet'in Öncü Eğitimcilerinden Dr. Halil Fikret Kanat'ın Süreli Yayınlarında Yayımlanan Yazılarının Değerlendirilmesi, *Turkish Studies*, Volume: 8/11, Fall 2013, Ankara, Turkey s. 113-129.

yal ve milli olarak ne şekilde uygulanması gerektiği, okul meclisleri projesi, yapılandırmacı eğitim gibi eğitime ilişkin hemen her konu hakkında fikirlerini kaleme almıştır. Literatüre kazandırdığı eserler³, Goethe ve Faust⁴, Pedagoji Tarihi⁵, Coğrafya'nın Tedris Usulü⁶, Pestalozzi⁷, Muasır Terbiye Ülküleri ve Terbiyede Yenilikler⁸, Satraç Kılavuzu⁹, Pedagoji Tarihi¹⁰, Ailede Çocuk Terbiyesi¹¹, Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye¹², Deneysel Pedagoji¹³, Pedagojinin

³ Halil Fikret Kanat ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çağatay Karadeniz, **Halil Fikret Kanat'ın Düşüncesinde Milliyet İdeali**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2011.

⁴ Halil Fikret (Kanat), **Göte ve Faust**, İstanbul Matbaa-i Amire, 1339-1340. İlk olarak 1923, sonrasında 1940'da İstanbul'da yayınlanan eserde; Goethe'nin hayatı ve kişilik yapısı incelenmiş eser eğitim bilimleri açısından önemli değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

⁵ Halil Fikret Kanat, **Pedagoji Tarihi**, C. I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1963. Eser iki cilt halinde ilk kez 1926'da Bakü'de yayınlanmıştır. Türkiye'de basılan belli başlı pedoji tarihi kitapları arasında yer almaktadır. İlkçağlardan yirminci yüzyıla kadar olan eğitim anlayışları, düşüncesi eğitim uygulamalarına etki eden düşünürler belli bir kronolojik ve tematik düzen içinde yer almaktadır.

⁶ Halil Fikret (Kanat), **Coğrafyanın Tedris Usulü**, İstanbul, İkbal Kütüphanesi, 1927. İlk olarak 1927 yılında Ankara'da yayınlanmıştır. Eserde coğrafya öğretimine öğrenci merkezli bir bakış açısı getirilmiş yurt ve coğrafya kavramları birarada ele alınmıştır.

⁷ Halil Fikret (Kanat), **Pestalozzi**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931. Alman sosyal pedagoglarından Pestalozzi'nin çocukluğu, eğitim öğretim yaşamı, Fransız Devrimi'ne bakışını elen alan kapsamlı bir biyografi niteliğindeki eser Halil Fikret Kanat'ın 1913-1914 eğitim-öğretim yılı kış döneminde Leipzig Üniversitesi pedagoji bölümünde Profesör Eduard Spranger'in danışmanlığında yazdığı "Pestalozzi'nin Umumî Mektepçiliğe Karşı Vaziyeti (1809'a kadar)" konulu doktora çalışmasının kitaplaştırılmış biçimidir.

⁸ Halil Fikret (Kanat), **Muasır Terbiye Ülküleri ve Terbiyede Yenilikler**, İstanbul, Maarifet Matbaası, 1934. İlk baskısı 1934'te yayınlanmıştır. Eserde modern dönemin eğitim akımlarına ve bu akımların temsilcilerine yer verilmektedir.

⁹ Halil Fikret Kanat, **Satraç Kılavuzu**, Ankara, Satraç Kulübü; Ulus Basımevi, 1936. 1936 yılında Ankara'da basılan eserinde Halil Fikret Kanat satracın insan zekasını geliştirmek açısından eğitim bilimlerine olan katkılarını anlatmaktadır.

¹⁰ Halil Fikret Kanat, **Pedagoji Tarihi**, 3. bs. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1948. Bu eserinde yazar eğitim bilimleri açısından önemli akımları ve bu akımların öncülerini ele almaktadır. İlk baskısı 1937 ve 1938'de Ankara'da yayınlanan eser iki ciltten oluşmaktadır.

¹¹ Halil Fikret Kanat, **Ailede Çocuk Terbiyesi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976. Halil Fikret (Kanat) ailenin çocuk eğitimine olan önemli katkısına değindiği eserinde çocuklara kazandırılacak milli bilinç ve milli terbiyenin gerçekleşmesinde ailenin rolü ve ödevlerle değinmektedir. İlk baskısı 1941'de Ankara'da yayınlanmıştır.

¹² Halil Fikret Kanat, **Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye**, Ankara, Çankaya Matbaası, 1942. İlk baskısı 1942'de Ankara'da yayınlanan bu eserinde Halil Fikret Kanat, devletin belirlemesi gereken eğitim politikasına değinmektedir.

¹³ Halil Fikret Kanat, **Deneysel Pedagoji**, Ankara, Örnek Matbaası, 1951. 1951'de Ankara'da yayınlanan bu eseri 'Pedagoji' adlı eserin ismi değiştirilerek yayınlanmış halidir.

Tekâmülü ve Pedagoji İlimi¹⁴, Terbiye Sosyolojisi¹⁵, Kısaltılmış Pedagoji¹⁶ başlıklı eserlerdir.

Yazarın ayrıca Almanca'dan çeviri eserleri mevcuttur. Örneğin Eduard Burger'dan çevirdiği İş Pedagojisi¹⁷ adlı kitabı Köy Enstitülerinde yardımcı ders kitabı olarak okutulmuştur. 1954'de Ankara'da Kerscheneiner'dan çevrilen Karakter Kavramı ve Karakter Terbiyesi¹⁸ başlıklı eser ise devlet vatandaşlığı kavramını irdelemektedir.

Ayrıca “Ahlaki Karakter”, “Yeni Okul”, “Yarının Öğretmenleri Nasıl Yetiştirilmelidir?” gibi yoğunlukla eğitim ve öğretimde doğru yararlanma konusunda pek çok görüş ve öneri içeren makaleleri mevcuttur. Yazarın 1928'de harf inkılabından sonra eserlerinin bir içerik analizi niteliğinde çalışmalarına¹⁹ rastlanmakla beraber eski harfli yayınlarının biraya getirilmesi Latin harflerine dönüştürülmesi eğitim tarihi çalışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Halil Fikret (Kanat)'ın Muallimler Mecmuasında yayınlanan 1922 yılında “Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I ve II” başlıklı makalelerinde yazar okul teşkilatının bir ülkenin eğitim sistemi içindeki anlam ve önemini anlatmaktadır. Halil Fikret (Kanat) yazılarında 1913'te yürürlüğe giren Tedrisat-ı İbtidaiye Muvakkatı Kanunu ve sonrasında şekillenen okul ve eğitim sisteminin kapsamlı bir analizini yapmaktadır. Bu iki yazısında yazar ibtidaiden sultanilere, ticaret mekteplerinden darülfünun ve inas darülfünuna ilişkin görüş ve fikirlerini açık ve etkileyici bir anlatımla dile getirmektedir.

¹⁴ Eser 1955 yılında Ankara'da yayınlanmıştır. Eserde, Biliminin anlam ve önemine değinilmiş pedagoji biliminin tarihsel süreçte nasıl bir dönüşüm geçirdiği üzerinde durulmuştur.

¹⁵ Halil Fikret Kanat, **Terbiye Sosyolojisi**, Ankara, Yeni Matbaa, 1958. Halil Fikret Kanat bu eserinde örgütlenmiş bir yapı olarak okulların tüm işlevlerinin incelemesi ve iş okulu ile ilgili bilgiler verilmektedir. Çocuk terbiyesinde uygulanması gerekli şartlar, yönelim ve öneriler de eserin temelini oluşturmaktadır.

¹⁶ Halil Fikret Kanat, **Kısaltılmış Pedagoji**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976. Bu eser “Pedagoji” adlı eserin kısaltılmış halidir. 1966'da Ankara'da yayınlanmıştır.

¹⁷ Eduard Burger, **İş Pedagojisi**, çev. Halil Fikret Kanat, Ankara, M.E.B., 1976.

¹⁸ Georg Kerscheneiner, **Karakter Kavramı ve Karakter Terbiyesi**, çev. Halil Fikret Kanat, Ankara, Örnek Matbaası, 1954.

¹⁹ Halil Fikret Kanat'ın yeni harfli makalelerinin derlendiği önemli bir çalışma için bkz. Mustafa Güçlü, Cumhuriyet'in Öncü Eğitimcilerinden Dr. Halil Fikret Kanat'ın Süreli Yayınlarında Yayınlanan Yazılarının Değerlendirilmesi, **Turkish Studies**, Volume 8/11 Fall 2013, Ankara, Turkey, s. 113-129.

Okul teşkilatının eğitim sistemindeki önemine vurgu yaptığı ilk makalesinde Halil Fikret (Kanat) okulları devamlı suretle değişikliğe maruz bırakmanın öğrenci üzerindeki olumsuz etkisinden bahsetmektedir. Fikirlerini iki madde şeklinde dile getiren yazar mütareke dönemindeki mevcudun muhafazası ve eğitimde devamlılığın sağlanmasının verimli bir yol olduğunu buna devam etmenin doğru olacağını dile getirmektedir. Buna sebep olarak da hal-i hazırdaki eğitim alt yapısının yeni; esaslı bir teşkilata müsait olmadığını göstermektedir. Kamuoyuna danışılmadan kabul edilen müfredat programının başarılı olup olmayacağından şüphelerini dile getirmektedir.

Yazar, İbrahim Alaaddin (Gövsa)'nın İlk Gençlik Hakkında Ruhîyyat ve Terbiye Tedkiki²⁰ eserini referans göstererek gençleri meslek ve bölüm seçimini henüz 14 yaşında doğru bir şekilde yapamayacaklarına değinmekte bu nedenle yeni sisteme göre 14-15 yaşında seçmek zorunda kalacakları sınıf-ı mahsus ya da edebiyat ya da fen kısımlarında doğru karar veremeyeceklerini buna yaşlarının müsait olmadığını savunmaktadır. İkinci makalesinde ise Almanya'nın Bavyera eyaletindeki sistemin ülkemizde uygulanmasının çok faydalar sağlayacağına ilişkin fikirlerini dile getirmektedir. Bu sistemde öğrenciler meslek ve alan seçimini 15-16 yaşlarından itibaren yapmaya başlamaktadır. Bu makalesinde Halil Fikret, ülkemizdeki meslek mekteplerine devam eden öğrencinin azlığından yakınarak bunun sebebini devlet memuru olmanın avantajlarına ve ailelerin çocuklarına iş kuracak sermayeye sahip olmamalarına bağlamaktadır. Çocuklarını doktorluk, öğretmenlik, avukatlık, öğretmenlik gibi mesleklere yönelmesini sağlayan velilerin vicdanen müsterih olduğuna değinen Halil Fikret böylece daha az bir sermaye ile yavrularına hayat kurabildiklerini değinmektedir.

Makalesinde kızların liseyi bitirip darülfünuna gitmeden aile hayatına atıldıklarını dile getiren Halil Fikret ileride aile kadını yetiştiren mekteplerin çoğalmasının zaruriyetinden bahsetmektedir. Kızların ve erkeklerin lise eğitimi almalarındaki amacın farklı olduğuna vurgu yapan Halil Fikret (Kanat) kız ve erkeklerin 14-15 yaşına kadar erkeklerle birlikte okuyup ardından edebiyat ve fen şubelerine ayrılmalarını doğru bulmaktadır. Yazısının sonuç bölümünde İstan-

²⁰ İbrahim Alaaddin (Gövsa), **İlk Gençlik Hakkında Ruhîyyat ve Terbiye Tedkiki**, İstanbul, Kitabhane-i Sudi, Necm-i İstikbal Matbaası, 1921.

bul'daki kız sanayi mekteplerinin yanısıra kızlara mahsus aile kadını yetiştirecek diğer bir mektebe de ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir.

Halil Fikret (Kanat)'ın her iki yazısında da değindiği pek çok mevzu bugün dahi Türk eğitim sisteminde üzerinde düşünülmesine değer konular niteliğindedir.

Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I²¹

Terbiye Muallimi Halil Fikret

Bir memlekette en mühim yeniliklerden biri mektep teşkilatıdır. Mektep teşkilatı yetişecek neslin terbiye-i umumiyesine yeni bir istikamet verir. Bunun matluba muvafık olup olmaması, mutlaka memleketin hayat-ı umumiyesinde faideli ve yahut muzır tesirlerini gösterir. Arzu olunurdu ki yeni teşkilat, hali hazırın ve istikbalin ihtiyaçlarını tatmin etsin ve devamlı bir mahiyeti haiz bulunsun! Zira mektepleri sık sık tebeddülata maruz bırakmak, nesl-i atiyi gerek tedrisat ve gerek terbiye nokta-i nazarından çok fazla mutazarır eder. Bir teşkilat mevki-i tatbiki konmadan evvel efsar-ı umumiyenin nazar-ı tenkidine arz edilirse şüphesiz ki daha faidelidir. Zira teşkilatla uğraşanların nazar-ı dikkatini celp etmeyen noktaların tadil ve tashih edilmesi ve teşkilatın mümkün mertebe az kusurlu olması mümkündür. Mamefih mevki-i tatbiki konuktan sonra yapılan tenkitlerin bugün için olmasa bile yarın için her halde faidesi vardır.

Benim yeni teşkilat etrafında nazar-ı dikkatimi celp eden noktalar şunlardır:

1- Hali hazırdaki vaziyetimiz esaslı teşkilata katiyen müsait değildir. Mütarekeden beri takip edilen, hali hazırı idame politikası çok muvafık bir tedbirdi. Bilahare hangi esbaptan dolayı bu fikirden nükül edildiğini bilmiyoruz. Öyle zannediyorum ki memleketin irfanıyla alakadar olanların ekserisi bu nokta-i nazarı elan musib ve muvafık görmektedirler. Zira bu yeni içtimai inkılabı yakından araştırmak ve ona göre mektepleri yeni teşkilata tabi tutmak icap ederdi.

²¹ Halil Fikret (Kanat), Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında I, **Muallimler Mecmuası**, Sayı: 1,22 Eylül 1922, s. 11-15.

Biz ne kadar olsa memleketimizin daha büyük bir kısmında olup biten her şeyi layığıyla bilmiyoruz. Bilenleri dinlemek, mahallinde tetebbuatta bulunanların fikirlerini anlamak ve ona göre teşkilatı tespit etmek çok daha müsmir olurdu.

2- Bugün mektep teşkilatı münhasıran nezaret mesailinden ma'dud değildir. Evlat sahibi olan herkesin, bilhassa muallimler ve mürebbiler ordusunun bu meselede dinlenmeğe layık fikirleri vardır. Hali hazırda mutlakiyete en az mütehammil mesailden biri, mektep ve terbiye meseleleridir. Filvaki birkaç seneden beri mekteplerin yeni bir teşkilata tabi tutulacağı vakit vakit mevzu-ı bahis oluyordu. Lakin teşkilatın esası ve hatta teferruatı hakkında neler düşünüldüğü efkâr-ı umumiyeye sarahaten bildirilmiyordu. Bunun içindir ki bu vadide umumi bir münakaşa kapısı açılmadı. Halbuki nezaret düşündüklerini, projelerini efkâr-ı umumiyeye bildirecek, mücadelat ve münakaşatı yakından takip edecek ve netice-i münakaşatı teşkilatta esas ittihaz edecekti. Hele memleketin mektepleri ile birinci derecede alakadar olan muallimleri evvelden ikaz ederek muallimler kongreleri ile meseleyi ilmi olarak münakaşa etmek suret-i katiyede lüzumlu idi.

Filvaki Muallimler Cemiyeti teşkilat-ı cedide ve programlar hakkında kongre akdetmeğe hazırlanmıştı. Lakin müfredat programlarının Matbaa-i Amire'de tab edildiğine muttali olunca meselenin münakaşasını talik ve tehir etmeğe mecbur kaldı. Bunun şimdilik ne derece faydeli olacağı cay-ı sualdir. Zira her şey ikmal edildikten sonra yapılacak tenkit ve münakaşaların bugün için fiili bir kıymeti olamaz.

Bu umumi mütalaattan sonra teşkilatın esasını teşrih edelim:

Yeni teşkilatta en mühim nokta devre-i saniye ile sınıf-ı mahsus ihdasıdır. Gerek devre-i ûlada ve gerek devre-i saniyede zükûr ve inas kısımları tevhid edilmiş gibidir. Devre-i ûla sekizinci sınıfta ikmal ediliyor. Ali tahsil görmeği arzu etmeyenler bir sene sınıf-ı mahsusa devam ederek şahadetname alabileceklerdir. Darülfünuna devam etmek isteyenler ise üç sene daha fen ve yahut edebiyat kısımlarına

devam etmekle mükelleftirler. Ben kendi nokta-i nazarıma göre teşkilatın bu şeklini faideli görmekten ziyade muzır buluyordum. Malumdur ki talebe ve talibat 6-7 yaşlarında mektebe dahil oluyor. Sekizinci sınıfı ikmal ettikleri zaman talebe ve talibat 14-15 yaşını tecavüz²² etmeyeceklerdir. Bu çağda sekizinci sınıfı ikmal eden çocuklar, önlerinde üç muhtelif hayat yolu göreceklerdir:

- a- Sınıf-ı mahsus*
- b- Devre-i saniye edebiyat kısmı*
- c- Devre-i saniye fen kısmı*

Acaba ilk gençlik çağında bulunan ve henüz çocuk ad-dedilen talebe ve talibatın bu devrede kendi istikballerini katiyetle tayin edecek bir karar vermelerine imkân var mıdır? Acaba çocuklara 14 yaşına kadar o derece iyi ve esaslı malumat verilebilir mi ki falan ve filan dersi diğerlerinden daha fazla sevdiklerini katiyetle tespit edebilsinler? Acaba derslerin az veya çok sevilmesi mutlaka istidat meselesi midir? Yoksa muallimlerin iktidarı ve usul-i tedrisi meselesi de haiz-i ehemmiyet midir? Ve acaba çocuğun herhangi bir derste zahiri muvaffakiyeti gerek çocuğun ve gerek muallim ve ebeveynin aldanmasını mucip olamaz mı? her halde bu ve buna mümasil ruhi mesail, meslek intihabı keyfiyetini ta-cil değil, tecil eden avamilden ma'duddur.

Malumdur ki hayatın en buhranlı ve ruhen en kararsız devri, ilk gençlik devridir. İlk gençlik devrinde bulunan çocukları hüsn-i idare etmek, ruhi ve fikri buhranların devamı anında onları istikbalin salim ve emin yollarına sevk etmek terbiyenin vezaif-i mühimmesindendir. Çocuk ruhiyatı ve ilk gençlik ruhiyatı bizi bu meselede kâfi derecede tenvir ediyor. Terbiyeci arkadaşlarımızdan İbrahim Alaeddin Bey'in muktedir ve maruf ruhiyatçıların ve mürebbilerin tecrübelerine ve eserlerine istinaden neşrettiği "İlk Gençlik" kitabı nokta-i nazarımızı tevsik edecek me hazlarla doludur. Kitabın bir sahifesinden şu cümleleri alıyorum: İlk gençlikte bulunanların hissiyatı muvazenesiz ve adeta marazi-

²² A.e., s. 12.

dir. Fikirlerdeki insicamsızlık gibi, hislerdeki buhran, bu devrin başlıca alametlerindendir... Gençler büyük işleri düşünürler. Şedit kararlar verirler. Kendilerini her fevkaladeliğe namzet addederler. Muazzam eserler, keşifler vücuda getirmek herkesin hayretini mucip olacak kentlerde bulunmak gibi heyecanlı teşebbüsler bu devrede insanı çok işgal eder... Onlar her şeyi kendi şahsiyetlerinin rengine benzetmeğe çalışırlar. Bunun içindir ki güzelliğe, bedii tahassüsa-ta sanayi-i nefiseye karşı meyilleri fazladır...

İşte bu nevi ruhi ve fikri buhranlarda çırpınan bir genci sekizinci sınıfı ikmal²³ ettikten sonra hayatını, mukadderatını muayyen bir çerçeve dahiline sokacak muazzam kararlar karşısında bulundurmamak, memleketin gençliğini ve bilvasta memleketi zarar-dide etmektir. Bu vaziyette tesadüfi olarak hakiki mesleğini bulanlardan sarf-ı nazar büyük bir ekseriyet ya ileride, darülfünunda, evvelce verdiği karardan nükûl ederek nokta-i nazarını değiştirecek ve müşkülât içinde bocalamağa mecbur kalacak veyahut müddet-i ömrünce hayatta ruhuna mülayim gelen sahalarda çalışamayarak ve taliine ve hayatına küskün kalacaktır. Meslek intihap etmenin ne kadar müşkül bir şey olduğunu biz kendimizden biliriz. Ekserimiz on sekiz yaşlarında iken mektebi ikmal ettikten sonra son dakikaya kadar hangi mesleği intihap edeceğimizi bir türlü kestiremiyorduk. Hatta bazı gençlerin darülfünunda bile mesleklerini tebdil ettikleri vakidir. Binaen aleyh bu kadar müşkül ve hayati bir meselede çocukların muvafık kararlar vereceğine ihtimal vermek fazla nikbin olmaktadır. Bu devrede gençlerin hayali fazla kuvvetlidir. Edebiyatla uğraşmak ve hatta teşa'ür etmek meyli ilk gençlikte kesretle görülen vakayidendir. Binaen aleyh fünun-ı muhtelifeye müstait olanlardan birçoğu sinlerinin icabatı olarak edebiyat kısmını tercih edeceklerdir. Bunlar bir sene veyahut iki sene sonra kararlarının ruhlarına mülayim gelmediğini anlasalar bile artık onlar için fen kısmına devam etmek hemen hemen imkânsız gibidir.

²³ A.e., s. 13.

Zira fen kısmının son sınıflarında bulunan talebe, edebiyat kısmının son sınıflarındaki talebeye nazaran cebir, müsellesat, hikmet, kimya ve hendese derslerinden çok ileride bulunacaktır. Bu takdirde kararını değiştiren talebe, fen kısmına girmiş olsa bile ya birçok derslerden geri olduğu için sınıfta kalacak, bir sene daha fazla okuyacak veyahut şehadetname numeroları pek fena olacaktır. Her iki ihtimalde de talebe, bun haysiyet-şiken ve müşkül bir mesele addederek arzusunun hilafında olarak edebiyat kısmında tahsiline devam etmeğe mecbur kalacaktır. Yukarıda ilk gençlik devrine ait söylediklerimizin hilafına olarak muallim arkadaşarımdan biri talebenin tercihen fen kısmına devam ettiğini, edebiyat kısmına devam eden talebe adedinin pek az olduğunu söylüyordu. Bu, yaşadığımız devrin gayr-i tabii tezahüratıdır. Hali hazırda ilmi malumatın, hayatı kazandıracak bir sermaye olmadığı birçok gençlerin zihninde²⁴ yer etmiştir. Ebeveynin de aynı nokta-i nazardan çocuklarını fen işlerine alakadar etmeğe çalıştıkları ve çocukları tesir altında bıraktıkları muhakkaktır. Bunun içindir ki gençler son zamanlarda fen kısmını edebiyat kısmına tercih etmektedirler.

Mekteplerimizin Yeni Teşkilatı Hakkında II²⁵

Terbiye Muallimi Halil Fikret (Kanat)

Sınıf-ı mahsus teşkilatı bizce tatmin edici mahiyette değildir. 14-15 yaşlarındaki bir gencin bir sene ticaret dersleri gördükten sonra tamamen mücehhez olarak hayata atılmasına imkân yoktur; filvaki sınıf-ı mahsus teşkilatına esas olan prensip doğrudur. Gençleri memur olmaktan kurtarmak, serbest mesleklerde hayatlarını kazanacak bir vaziyete sokmak her vakit şayan-ı arzu bir şeydir. Lakin buna: “Mümkün mertebe çabuk” prensibini ilave etmek ve bu esas dahilinde teşkilata girişmek mutlaka mahzurludur.

Bizde son zamanlarda, sefalet-i içtimaiyenin büyüklüğünü görerek gençleri çabuk hayata atmak zihniyeti maalesef

²⁴ A.e., s. 14.

²⁵ A.e., s. 19-22.

tevsi-i daire ediyor; bir zamanlar İstanbul Vilayeti'nin, ibtida-i mekteplerini dört seneye tenzil etmek istemesi az çok bu zihniyetin mahsulüdür.

Henüz hayat denizinde yüzecek mahareti kazanamayan gençlerin çabuk maişet sahasına atılarak ruhen ve ahlaken mahvolmaları, birkaç sene geç hayata çıkanlara nazaran daha fazla varid-i hatırdır. Tabiidir ki söylediklerimiz küçük köy ve kasabalardan ziyade büyük şehirler için mevzu-ı bahistir. Sırf bu sebeptir ki Almanya'da ve bilhassa Bavyera'da ibtidai tahsilini 15-16 yaşına kadar temdit etmişlerdi. Bu tedbir birçok mürebbilerin nazar-ı takdirini celp etmekten hali kalmamıştır. Umumi olarak denilebilir ki çocukların takriben kendilerini idare edebilecek bir sinne yani on sekiz yaşına kadar mektep hayatında işgal edilmeleri Avrupa mürebbilerini çok meşgul etmekte ve bu esasa göre vasi ıslahat yapmağa uğraşmaktadırlar; buna mukabil bizim aks-i zihniyeti terviç etmeliğimiz her halde bir terakki eseri addolunamaz. Düşünmeliyiz ki Avrupa'da aile terbiyesi ve içtimai hayat, çok mazbut ve muntazamdır. Bizde ise gerek aile terbiyesi ve gerek içtimai hayat –hele fakir tabakada- çok geri ve çok kusurludur. Binaen aleyh diğer sebeplerden sarf-ı nazar etsek bile bu son sebep çocukları çabuk hayata atmak taraftarlarını uzun uzadıya düşündürmeğe kâfidir.

Sınıf-ı mahsus, çocukları hayata ve serbest mesleklere hazırlıyor. Sultaniler ise gençleri darülfünuna, ilmi hayata ihzar ediyor. Acaba çocukları hayata atacak mektepleri Sultani teşkilatı dahiline sokmak ne dereceye kadar muvafıktır? Eğer çocuklar Sultanilerin herhangi bir sınıftan serbest mesleklerden birine geçmeğe karar verirlerse her halde sınıf-ı mahsus bekleyecek ve tercih edecek değillerdir. Sınıf-ı mahsus ticari birtakım malumat veriyor ve bu suretle çocukları ya tüccar veyahut herhangi bir ticarethanede iş görecektir surette yetiştirmeğe çalışıyor; tacir olmak isteyen veyahut ticarethanenin birinde istihdam edilmeği tasavvur eden bir genç, kendine münasip bir mektep bulamadığı takdirde sınıf-ı mahsuslardan istifade edebilir. Halbuki ticaret

mektebi bu gibi talebeyi maalmemnuniye kabul eder ve her halde Sultani teşkilatı dahilinde bulunan sınıf-ı mahsuslardan daha iyi ve daha mücehhez bir surette çocukları yetiştirebilir. Farz-ı muhal olarak ticaret²⁶ mektebinin hali hazır teşkilatı bunu temin edemezse yeni bir teşkilatla bu manii izale etmek pekâlâ mümkündür ve bu ticaret mektebinin yegâne vazifesidir; yoksa Sultani mekteplerinin, prensipleri haricinde muvaffakiyeti meşkûk teşkilat ile uğraşarak bütçeye bar olması ve bu gibi tali teşebbüslerle meslek mekteplerinin vahdetini ihlal etmesi her halde doğru değildir. Muvaffakiyetleri meşkûk diyorum zira ben, sınıf-ı mahsusların bir sene zarfında nazari tedrisatla çocukları ameli hayata, mücehhez bir surette, atacağına katiyen ihtimal veremiyorum.

Memleketimizde meslek mekteplerine devam eden talebenin azlığına ve bilakis Sultanilerdeki talebenin kesretine bakarak ensal-i atiyeyi ticarete ve serbest mesleklere teşvik edecek vesaiti taharri etmek çok lüzumlu mudur? Lakin meslek mektepleri dururken ve mevcut olmayanların hemen açılması icap ederken Sultani teşkilatı dahilinde sınıf-ı mahsuslar ihdası maksadı temin edemez.

Ticaret ve sair meslek mekteplerine derece-i kifayede ehemmiyet verilmemesinin sebebi, evvela memuriyet zihniyetinin memlekette iyice kökleşmiş olmasından ve saniyen babaların çocuklarını ticarete sevk edecek sermayeye malik bulunmamalarından ileri geliyor.

Çocuk ibtidai tahsilini ikmal ettikten sonra peder, birkaç sene daha fedakârlık ederek, masrafından ve maaşından kırparak çocuğunu en az sermayeye muhtaç olacak bir şekilde yetiştirecek vasıtalar aramağa başlıyor. Ve bir sevk-i tabiiyle çocuklarını zeki ve müstait görmeğe meyyal olan ekser aileler belki oğlum ileride büyük bir adam olur diyerek evvela Sultaniye badehü Darülfünuna ve tıbbiyeye filan gönderiyorlar. Bu suretle çocuk en az sermayeye muhtaç

²⁶ A.e., s. 19.

olacak bir şekilde hayata atılıyor. Doktor oluyor, avukat oluyor, muallim ve ameli kimyager oluyor... Neticede peder çocuğunu yetiştirdiği için vicdanen müsterih ve genç de şöyle böyle hayatı kazanacak bir vaziyete geldiği için memnundur. Eğer peder zenginse, çocuğunu ticarete ve sair serbest mesleklere sevk edecek vesait-i maddiyeye malikse ve çocukta serbest mesleklere karşı bir temayül görürse o zaman sınıf-ı mahsuslardan ziyade tercihen ticaret mektebine ve yahut diğer bir meslek mektebine gönderecektir. Zira peder kaniidir ki, çocuğun iyi bir tacir olabilmesi, münhasıran ticareti gaye ittihaz eden ve tertibatını ona göre tanzim eden ticaret mektebine devam etmekle mümkündür.

Peder fakirse, çocuğuna tam bir Sultani tahsili verecek kabiliyette değilse bu nevi çocuklar bile sınıf-ı mahsuslara rağbet göstermeyeceklerdir. Zira peder evvela çocuğuna bir sanat mektebi arayacak ve bulursa evladını oraya yerleştirecek; eğer oğlunun ticari işlerle uğraşmasını muvafık görürse ilk teşebbüs edeceği cihet bir ticarethaneye kayırmak ve ameli olarak yetişmesine yardım etmektir; olmadığı takdirde ticaret mektebi mutlaka sınıf-ı mahsuslara tercih edilecektir.

Tekrar ediyorum: Ticaret mektebi, ticarete veyahut komisyonculuğa sülûk etmeyi düşünen ve uzun zaman tahsil etmek niyetinde olmayan gençleri en az bir zamanda oldukça mücehhez bir surette hayata atmak için teşkilatını şu veya bu şekilde tevsi ve tecdit etmek salahiyetini haizdir. Hatta mevcut noksanları ıslah ve ikmal etmek yegâne vazifesidir. İşte bu sebeplerden dolayı zükur mekatibinde sınıf-ı mahsus teşkilatına ihtiyaç olmadığı kanaatindeyim. İnas mekatibine gelince burada sınıf-ı mahsus teşkilatını terviç ettirecek esbap kısmen kuvvetlidir. Malumdur ki Sultaniden mezune olan kızların yüzde sekseni darülfünuna gitmeyip aile hayatına rüçû ediyor; aile hayatına atılanları²⁷ daha iyi yetiştirmeğe çalışmak zaruridir. Eğer ileride aile kadını yetiştirecek mekteplerimiz çoğalır o zaman belki böyle teşkilata hacet kalmaz. Lakin bugün için darülfünuna de-

²⁷ A.e., s. 20.

vam etmeyen sultani mezunelerini düşünmek ve acil bazı tedabir ittihaz etmek zaruridir.

İnas mekatibinde sınıf-ı mahsus ihdasını muvafık bulmakla beraber şeklini ve tarz-ı tatbikini şayan-ı münakaşa ve tenkit görüyorum, evvela aynı suali burada da soruyorum: Tahsil müddetini bir iki sene daha temdit etmek imkânı varken ve bunun ezher cihet faydeli olması melhuz iken kızları on altı yaşında hayata atmaktaki hikmet nedir? Elyevm kızların on altı yaşında aile teşkil ettikleri nadirdir. Binaen aleyh tahsil müddetini temdit etmekte katiyen bir mahzur yoktur. Eğer temdit edilmeyip hali hazır teşkilatı aynen ibka edilirse korkarım ki muhtelif esbaptan dolayı sınıf-ı mahsuslara devam eden kızların adedi pek az olacaktır.

Bu sebeplerden en mühimi şudur: Kızların sultani tahsilindeki gayeleri erkeklerin sultani tahsil gayelerinden ayrıdır. Erkek birinci derecede istikbalini temin etmeği, hayatta kazanmağı düşünür; binaen aleyh bunların tahsili bizatihi gaye olmaktan ziyade istikbali taht-ı emniyete alacak bir vasıtaadır.

Mesleki sahada çalışan kızlardan sarf-ı nazar sultaniye devam eden kızların büyük bir kısmı münhasıran cehaletten kurtulmak, malumat-ı umumiye sahibi olmak için çalışır. Binaen aleyh bunların nazarında tahsil bizatihi gayedir. Bu sebepten dolayı –vaziyet-i hususiyesi kendisini isticale sevk etmediği takdirde- on beş yaşında devre-i ulayı ikmal eden çalışkan ve zeki bir kız, darülfünuna gitmek niyetinde olmadığı halde on sekiz yaşına kadar tahsil etmeği muvafık görecektir ve binnetice sınıf-ı mahsustan ziyade devre-i saniyeyi tercih edecektir; bu takdirde darülfünuna devam etmeyen kızlar için lüzumlu olan sınıf-ı mahsus yarı yarıya kıymet ve ehemmiyetinden gaib ediyor demektir. Bundan maada gayr-i tabii bir sebep de kız çocuklarından birçoklarının sınıf-ı mahsusa devam etmelerine mani teşkil edecektir. Malumdur ki genç kızlar son zamanlarda aile işlerine pek o kadar alakadar olmuyorlar. Bunun hakiki sebeplerini araştırmak faydeli olsa bile mevzumuz buna müsait değildir. Ortada muhakkak bir şey varsa o da aile işlerine müteallik

hususata genç kızların ekseriya lakayt kaldığı keyfiyetidir; hatta kız ne derece zeki olursa alaka da o derece azalıyor. Zaten sınıf-ı mahsus bu noksanı telafi için açılmadı mı? İşte zeki ve çalışkan kızların ekserisi devre-i ulayı ikmal ettikten sonra sınıf-ı mahsusa girmeye kısmen tenezzül ve kısmen malumat-ı umumiyelerini tezyit etmek hürsünü teskine gayr-i kâfi bulacaklar ve yine darülfünuna devam etmeği düşünmedikleri halde bile devre-i saniyeye devam edeceklerdir. Bu da sınıf-ı mahsusların maksat ve gayesiyle kabil-i telif değildir.

Bundan başka devre-i ulayı ikmal eden kızlardan bazılarının darülfünuna devam edip etmeyeceklerini katiyetle bilememeleri ve bazıları evvelce darülfünuna gitmek niyetinde iken bilahare aile teşkil etmeğe mecbur olarak evvelki fikirlerinden nükûl etmeleri yine sınıf-ı mahsusların gayeleriyle kabil-i telif değildir.

Kezalik bazı kızların hiss-i rekabete kapılarak arkadaşlarından daha az malumatlı olmaları kendilerine giran gelecek ve bir sevk-i tabiiyle devre-i saniyeye girerek sultani şahadetnamesi almağa çalışacaktır. Hatta kızlardan bazıları aile teşkil edememeleri ihtimalini düşünerek bir tedbir-i ihtiyati olarak devre-i saniyeye girmeye muvafık bulacak ve düşünceleri²⁸ doğru çıktığı takdirde darülfünuna devam edecek ve aksi takdirde aile hayatına atılacaktır.

İşte buraya kadar tadat edilen esbaptan bazıları yanlış bir içtihat ile terk edilse bile bir takımı katiyen ihmal edilemeyecek kadar mühimdir. Binaen aleyh kızlar için lüzumlu olan sınıf-ı mahsus teşkilatı bugünkü şekliyle büyük faideler temin edemeyecektir. Bunun için ben kızların son sınıfa kadar müştereken okumalarını ve ancak ondan sonra edebiyat ve fen kısımları tefrik edilirken darülfünuna devam etmeyecek olanlara sınıf-ı mahsus açılmasını daha mülayim ve muvafık görmekteyim. Bu suretle son sınıfa kadar eğer kızlar kati kararlarını verir ve yine bir kısm-ı kalil istisna edilmek şartıyla darülfünuna devam etmeyeceklerin ekse-

²⁸ A.e., s. 21.

risi sınıf-ı mahsusa devam etmeği musîb görür ve yukarıda tadat edilen mahzurlar kısmen ber-taraf edilir.

Mamañih İstanbul'da kız sanayi mekteplerinden maada kızlara mahsus diğer bir nevi mektebe şiddetle ihtiyaç vardır ki kızlar bu mekteplerde bir aile kadını için lazım olan her şeyi az bir zamanda ameli olarak öğrenebilsinler ve pek az da nazari tedrisatla uğraşsınlar. Kızlarının uzun zaman tahsil ile iştigalini arzu etmeyen valideler, aile kadını mekteplerini tercih edebilirler. Avrupa'da bu gibi mekteplerin müdavimleri pek çoktur.²⁹

Terbiye Muallimi Halil Fikret

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

Burger, Eduard: **İş Pedagojisi**, çev. Halil Fikret Kanat, Ankara, M.E.B., 1976.

(Gövsä), İbrahim Alaaddin: **İlk Gençlik Hakkında Ruhiyyat ve Terbiye Tedkiki**, İstanbul, Kitabhane-i Sudi, Necm-i İstikbal Matbaası, 1921.

Kanad, Halil Fikret: **Ailede Çocuk Terbiyesi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

_____ **Pedagoji Tarihi**, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.

_____ **Pestalozzi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

_____ **Kısaltılmış Pedagoji**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

_____ **Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye**, Çankaya Matbaası, Ankara, 1942.

_____ **Terbiye Sosyolojisi**, Yeni Matbaa, Ankara, 1958.

_____ **Coğrafyanın Tedris Usulü**, İstanbul, İkbāl Kütüphanesi, 1927.

²⁹ A.e., s. 22.

_____ **Muasır Terbiye Ülküleri ve Terbiyede Yenilikler**, İstanbul, Maarifet Matbaası, 1934.

_____ **Pedagoji Tarihi**, İstanbul; Milli Eğitim Basımevi, 1948.

Kerschensteiner, Georg: **Karakter Kavramı ve Karakter Terbiyesi**, çev. Halil Fikret Kanat, Ankara: Örnek Matbaası., 1954.

2. Makaleler

Binbaşıoğlu, Cavit: “Halil Fikret Kanad’ın Yaşamı, Eserleri ve Türk Eğitimine Hizmetleri”, (Haz. Cavit Kavcar), **Halil Fikret Kanat Yaşamı ve Hizmetleri**: 14 Aralık 2000 – Ankara, Türk Eğitim Derneği (TED)Yayınları, 2002, s.14-28.

Cicioğlu, H.: “Halil Fikret Kanad”, **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, Ankara, UNESCO, 1987.

Güçlü, Mustafa: Cumhuriyet’in Öncü Eğitimcilerinden Dr. Halil Fikret Kanad’ın Süreli Yayınlarda Yayımlanan Yazılarının Değerlendirilmesi, **Turkish Studies**, Volume 8/11 Fall 2013, Ankara, s. 113-129.

Öymen, H.R.: Halil Fikret ve Eserleri, **Eğitim Hareketleri Dergisi**, Ankara, Güney Matbaası, 1956.

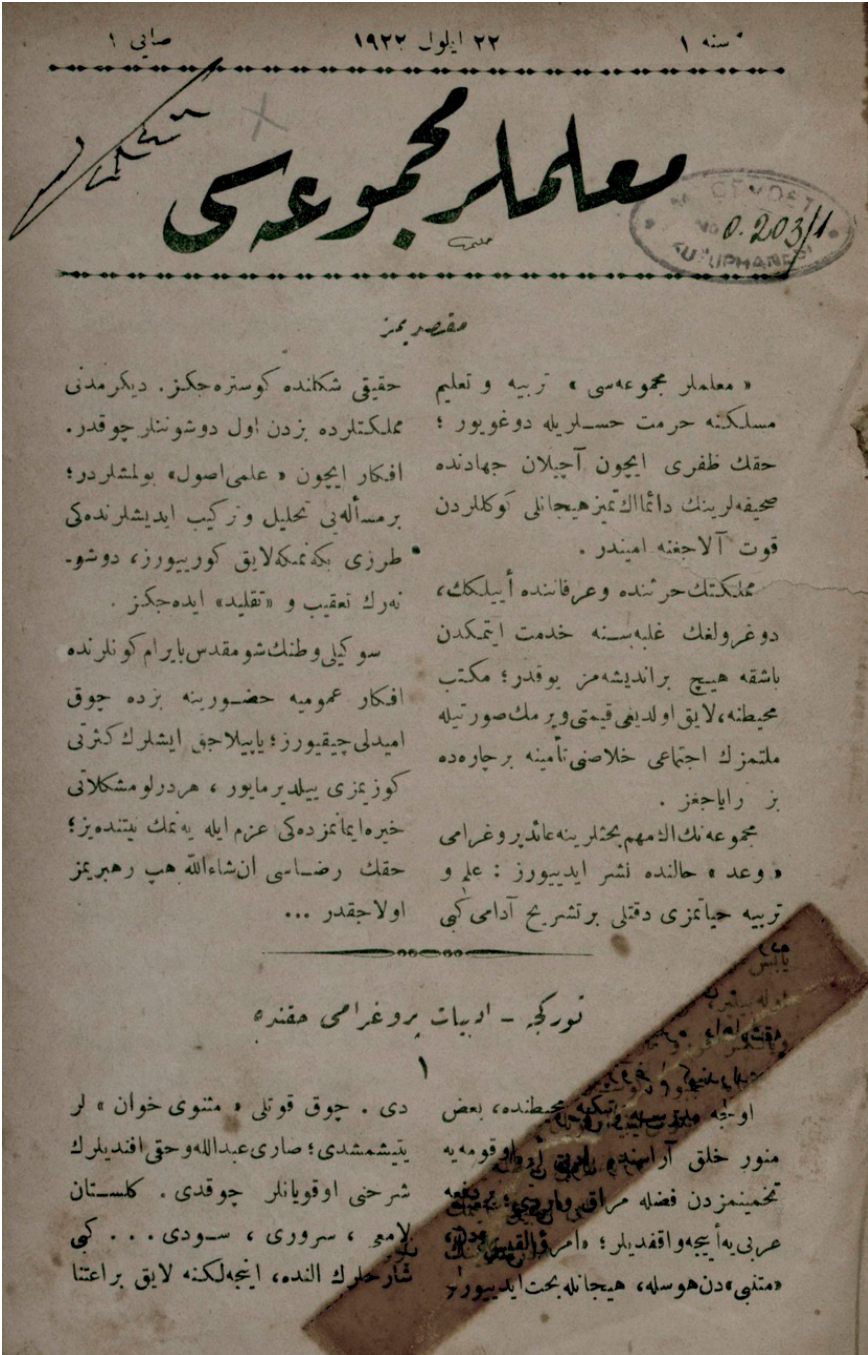
Taşdemirci, E.: Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri, Türk Dünyası Araştırma Merkezi Yayını, (1996) s. 561-566.

Tezcan, Mahmut: **Eğitim Bilimleri ve Eğitim Sosyolojisi**, (Haz. Cavit Kavcar), Halil Fikret Kanat Yaşamı ve Hizmetleri: 14 Aralık 2000 – Ankara, Türk Eğitim Derneği (TED) Yayınları, 2002, s.28-44.

Halil Fikret Kanat Yaşamı ve Hizmetleri (Yayına Hazırlayan: Cavit Kavcar), Ankara, TED Yayınları, 2002.

3. Tezler

Karadeniz, Çağatay: **Halil Fikret Kanad’ın Düşüncesinde Milliyet İdeali**, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2011.

صافی ۱

۲۲ ایلول ۱۹۲۲

سنہ ۱

معاملات مجموعہ سی

NO. 203/1
LIPHAR

مفندہ بر مختصر

حقیقی شکننده کوستره جکیز. دیگر مدنی
ملک تکرده بزدن اول دوشونتر چوقدر.
افکار ایچون « علمی اصول » بولشادر؛
برمسأله بی تحلیل و ترکیب ایدیشلرنده کی
• طرزی بکنه که لایق کوریورز، دوشو-
نهرک تعقیب و « تقلید » ایده جکیز.
سو کیلی وطنک شو مقدس بایرام کونلرنده
افکار عمومی حضورینه بزده چوق
امیدلی چیقوریورز؛ بایلاجی ایشلرک کثرتی
کوزیمزی بیلدیرمایور، هر درلومشکلانی
خیره ایمانزده کی عزم ایله به تمک یتنده بز؛
حقلک رضاسی ان شاء الله هپ ره بریمز
اولاجقدر ...

« معاملات مجموعہ سی » تربیه و تعلیم
مسئلکته حرمت حساسلیله دوغویور؛
حقلک ظفری ایچون آجیلان جهادنده
حقیقه لرینک دائمالک تمیز هیجانلی کولکلردن
قوت آلاجه امیندر.
ملک تکرده حرئنده وعرفاننده آیلکک،
دوغرولغک غلبه سنه خدمت ایتمکدن
باشقه هیچ براندیشه مز بوقدر؛ مکتب
محیطنه، لایق اولدینی قیمتی و پر ملک صورتیله
ملتیزک اجتماعی خلاصی تأمینه بر چاره ده
بز رایاجقز.
مجموعه نك الامهم بخترینه عاقد پروغرامی
• وعده حالنده نشر ایدیورز: علم و
تربیه حیاتی دقتلی بر تشریح آدمی کی

نور کج - ادبیات بروغرامی مفندہ

دی . چوق قوتلی « متوی خوان » لر
یتشمشدی؛ صاری عبدالله وحق اقدیلرک
شرحی او قویانلر چوقدی . گلستان
لامعی ، سروری ، سودی . . . کی
شارحلرک ننده، ایجه لکنه لایق براعتا

اوچه و بولمیشده، بعض
منور خلق آراسینده بولمیشده
تخمینمزدن فضلہ مراق واریورز؛
عربی به ایجه واقدیلر؛ « اسرار القیاس »
« متبی » دن هوسله، هیجانله بخت ایدیورز

انصاف ايدەلم! اوبون زە چو چوقارنى
تعليم و تربيه ايدەلم ديهە تسليم ايدىيور .
اونلرک نىمى روحي و بدنىلرني تخریب
ايدەلم ديهە مکتبه کوندرمه يور . باشقا
مملکتلرک امتحان اصوللرني ، شرائط
علميه و ايجابات اجتماعيه مزى تدقيق ايدەرک
يکى اصوللار بولالم . معلملر جمعيتي بو وظيفه يني
حسن ايضا ايدە بيليرسه معارفزه جداً
بو يوک بر خدمت ايتمش اولور .
دارالمنون و دارالملمات
طايه معلملرند
على مېير

مکتبلر مزلک يکى تشکيلاتنى حقتده

بر مملکتده اک مهم يکيلکلردن برى
مکتب تشکيلاتنى در . مکتب تشکيلاتنى
يتشه چک نسلک تربيه عموميه سنه يکى ر
استقامت ويرر . بونک مطلوبه موافق
اولوب اولمه سى ، مطلقاً مملکتک حيات
عموميه سنده فائده لى و يا خود مضر تاثيرلرني
کوسترر .
آرزو اولنوردى که يکى تشکيلات ،
حال حاضرک و استقبالک احتياجلارني
تطمین ايتسين و دواملى بر ماهيتى حائز
بولنسون ! زيرا مکتبلرى صيق صيق
تبدلاته معروض براقق ، نسل آينى
کرک تدريسات و کرک تربيه نقطه نظرند
چوق فضله متضرر ايدر . بر تشکيلات
موقع تطبيقه قومند اول افکار عموميه نک
نظر تنقيدينه عرض ايدىليرسه شه سز که
دها فائده ليدر . زيرا تشکيلاتله اوغرا .
شانلرک نظر دقتى جلب ايتمه بن نقطه لرک
تعديل و تصحيح ايدىلى و تشکيلاتک
ممکن مرتبه آرزو قورولى اولمشي ممکندره .
مع مافيه موقع تطبيقه قوندقدن سوکرا
يا بيلان تنقيدلرک بوگون ايجون اولسه بيله
يارين ايجون هر حالده فائده سى واردر .
بم يکى تشکيلات اطرافنده نظر دقتى
جلب ايدن نقطه لر شونلدرر :
(۱) حال حاضرده کى وضعيتمز اساسلى
تشکيلاتنه قطعياً مساعد دکدر . متارکه دن
برى تعقيب ايديان ، حال حاضرى ادامه
بولتنيقه سى چوق موافق بر تدبيردى .
بالا خر هانکى اسبابدن دولايى بوفکرندن
نکول ايدلديکنى بيلموروز . اوله ظن
ايدىيورم که مملکتک عرفانيه علاقه دار
اولانلرک اکثرى بونقطه نظرى الا آن
مصيب و موافق کورمکده درلر . زيرا
ويکى اجتماعى انقلابى ياقيندن آراشديرمق
واوکا کوره مکتبلرى يکى تشکيلاته تابع
طونمق ايجاب ايدردى . بزه قدر اولسه

سایه ۲

۲۲ تشرین اول ۱۹۲۲

سنه ۱

علماء و محرمین

کتابک کتبخانه لری

فی الحقیقه شو اون اوز بش سزه دن بری محیطک ،
کنجلی آواره لشدیرن ، فکر مشغولیتلرندن
اوزانلاشدیران وسائی آتشدر . بوکا مقابل
توراو بجرانلر حضور وسکوتی سبب ایتمش
وشخصی کتاب وکتبخانه ایدتک سراقی تشویق
ایده مه مشدر . بالنقیجه کنجلرده بک طبیعی اولان
میل انماک اکثریتله باشقه بجرالرده دوکولمش ،
بالغرض مفرط سیور سراقی کی مشغولیرمه توجه
ایتشدر .

تکراره حاجت بوق که مطالعه دن ذوق
آلایان ، فکری غدالاندیرنر ق کندیشی بوکساتمه که
اوغراشایان برکنجکک مواجهه سننده تعلم و تربیه
هیتلرینک وظیفه لری آتار و کوجه شیر .
اوکیزده کی طلبه بک قسم اعظمی عمر لرنده سراق
ایدوبده براق رساله ، مجموعه قاریشدیرماتمش ،
آدی وفقی هیچ بران نام او قوماش ، حق سیاحتنا .
مهلر دن ، رومان و نیارولردن بیله نصیب حرت
ومهران آلامش اولورسه بوایشله مکه آیشلاماش
دماغلراوزرنده کی مساهیکز جوراق برطوراغی
تخریبه بکیزه سزیمی ؟ ذاتآندیرس ایتدیکنز مواد
نه اولورسه اولسون بزبالطبع بالکز اولتری
اوکره تکمل دکل ، عین زمانده کنجلرده ذوق
تنبیح اوایدیرمقله وظیفه دارز . درس لری می
عینا ومکملآ تکرارایدن طلبه دن زیاده مطالعه

بوکون مکتب صیرالری ، الخاصه تالی
صنغری اشغال ایدن نسلده کالی درجه ده مطالعه
احتیاج وحرارتی حس ایدلیبور . بوظننه
منفرد اولسه م آلداتق بک ممکندی . فقط
عین مسئله حقیقه قونوشدیر مسلکداشک
مشاهده لری ده بواستنتاجی مع الاسف تقویه ایدر
ماهیتده در . حالبوکه سراهکک وکنجکک روحیاسله
اوغراشایان حیاتک اودورلرده مطالعه احتیاجکک
صورت عمومیه ده برانماک ، براحتراض تککنده
اولدیفنی اهمیتله قیدایدر لر بونی تأییدایدک
بک جوق مشاهده لر وآنکه لر نقل ایلر لر .
حیاتک اشدید فیرطنه لری ، بورالری
طاشیان بو « ایکینجی دوغوش » دملرنده
اوقومق آرزوسنک بوقادار فضله اولماسی مفرط
خیالکک تحسیرکک وهیجانکک تعذیبی ، فضله
لهجه ومعلومات احراز ایدرک آرقاداشلر آراسنده
حق کلام تأمین کی قیماً خودبینلکه وتصلقه
مسند اولسه بیله شه سز بنه بک مفیددر .
مملکتکک حیاتی ، مبذول مطالعه وسیله وواسطه
لری احضار ایدمه مکلک برابر بن خاطر لایورم که
بیم منسوب اولدیم - یعنی بوکون اوتوز ایله
فرق باشلری آراسنده بایان - نسل هر حالده
آز جوق مطالعه ایله مألوف ایدی وبوالفت
بوکونکیرده تراید ایتمش اولق لازم کلیدی .

مکتبلمزك بكي تشكيلاتى مقننه

۲

ایتمکده و بواساسه کوره واسع اصلاحات
بایتمه اوغراشمقده درلر؛ بوکا مقابل بزم عکس
ذهنیی تزویج ایتمککیز هر حالده برزقی اثری
عد اولونه ماز . دوشوغلی بزکه آوروپاده طائله
تریبسی و اجنهای حیات ، چوق مضبوط
و منتظم در . بزده ایسه کرک طائله تریبسی
کرک اجنهای حیات — هله فقیر طبقه ده —
چوق کری و چوق قصورلی در . بناء علیه دیگر
سیلردن صرف نظر ایتمه ک بیه بوسوک سبب
چوجوقلری چابوق حیاته آتقی طرفدارلری
اوزون اوزادی به دوشویدیرمکه کافی در .

صنف مخصوص ، چوجوقلری حیانه و سربست
مسلکله حاضرلا بور . سلطانلر ایسه کنجلی
دارالفنونه ، علمی حیانه احضار ایدیسور . عجا
چوجوقلری حیانه آنجق مکتبلی سلطانی
تشکیلاتی داخلنه صوققی نه درجه به قادر موانق در؟
اگر چوجوقلر سلطایلرک هر هانکی برصنندن
سربست مسلکاردن برینه چیمکه ترازو برلرسه
هر حالده صنف مخصوصی بکایه جک و ترجیح
ایده جک دکلدر . صنف مخصوص تجاری برطاقم
معلومات و ریور و بوسورنله چوجوقلری یا تجار
ویا خود هر هانکی بر تجارخانه ده ایش کوره جک
صورتده به تیشدرمکه چالیشیور ؛ تاجر اولقی
ایسته بن و یا خود تجارخانه ک برده استخدا م ایلمدی
تصور ایدن برکنج ، کندینه مناسب بر مکتب
بولامادیقی تقدیرده صنف مخصوصلردن استفاده
ایده بیلیر . حالبوکه تجارت مکتبی بوکی
طلبی مع المنویه قبول ایدر و هر حالده سلطانی
تشکیلاتی داخلنده بولنان صنف مخصوصلردن
دها آبی و دهاها مجهر بر صورتده چوجوقلری
به تیشدرم بیلیر . فرض محال اولارق تجارت

صنف مخصوص تشکیلاتی بزجه تطدین
ایدیحی ماهینده دکلدر . ۱۴ — ۱۵ یا شلردن کی
برکنجک بر سنه تجارت درسلی کوردکن
صوکرا تماماً مجهر اولارق حیانه آیلما سینه
امکان بوقدر؛ فی الواقع صنف مخصوص تشکیلاته
اساس اولان بره نسبب دوغوردور . کنجلی
مأمور اولمقدن قورنارمقی ، سربست مسلکارد
حیاتلری قازانه جق بر وضعیت صوققی هر وقت
شایان آرزو بر شی در . لکن بوکا : « ممکن
سربسته چابوق » بره نسبب علاوه ایتمک و بواساس
داخلنده تشکیلاته کیریشمک مطلقا محذور اودر .
بزده صوک زمانلرده ، سفات اجنهایه ک
بووکلکنکی کوره رک کنجلی چابوق حیانه
آتقی ذهنی مع الاسف توسیع دائره ایدیسور ؛
بر زمانلر استانبول ولایتک ، ابتدائی مکتبلری
درت سنه به تنزیل ایتمک ایسته مسمی آرزوق
بو ذهنیه ک محصول ایدر .

هنوز حیات دکزنده بوزه جک مهارتی
قازانامایان کنجک چابوق معیشت ساحه سنه
آیلارق روحاً و اخلاقاً محو اولماری ، بر قاج
سنه کج حیانه چیمقلرله نظراً دها فضله وارد
خاطر در . طبیعی درکه سوبله دهمز . کوچوک
کوی و قصبه لردن زیاده بووک شهرلر ایچون
موضوع بحث در . صرف بوسبیله درکه آلمانیا
ده و بالخاصه باویه راده ابتدائی تحصیلی ۱۵
— ۱۶ یا شنه قادر تمدید ایتمشدری . بویدیر
برجوق سربیلرک نظر تقدیر برنی چاب ایتمکدن
خالق قائم شددر . عمومی اولارق دینله بیلیرک
چوجوقلرک تقریباً کندیلر برنی ادره ایده بیله جک
برسنه یعنی اون سکرز یا شنه قادر مکتب حیانه ده
اشغال ایدلاری اورویا سربیلری چوق مشغول

KİTAP TANITIMI

Efe GÜZELOĞLU*

Mustafa Budak: Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası, Küre Yayınları (5. Baskı), İstanbul, 2017.

Tarih ve Dış Politika

Türkiye Cumhuriyeti ve dış politikada kurumsal mirasını devraldığı Osmanlı Devleti gelişmiş bir diplomasi makinesine sahip olmanın avantajlarından birçok durumda faydalanmıştır. Kaotik dönemlerin görece zararsız atlatılmasından, farklı güç odakları arasında doğru manevralarla hareket edebilmeye dek, Türk dış politikası fiili durumda beceriklilik konusunda bir sürekliliğe ve devlet geleneğine sahip olagelmiştir. Öte yandan, pratikteki başarının arkasında bir eksiklikten de söz edilebilir; bu da kuramsal bir zeminde dış politika felsefesinin ve ilkelerinin, tarihten ve sosyal bilimlerden destek alarak tartışmaya tabi tutulmasıdır. Türkiye’de bu alanda belirli bir literatür üretilmiş olsa da, mevcut dış politika meselelerinin altının tarihsel tartışmalar ile doldurulmasında hala çok eksik kaldığı söylenebilir.

Mustafa Budak’ın *Misak-ı Milli'den Lozan'a* adlı çalışması öncelikle böyle bir çabanın ilk meyvelerinden birisi olarak düşünülebilir. Bu metin yalnızca dönemsal bir tarih çalışması olarak ele alınamaz; zira mevcut siyasî atmosferde belirlenmesi gereken dış politika stratejisine dair bir ima içermektedir. Gerçi Mustafa Budak’ın en önemli

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

E-mail: efeguzeloglu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2595-6645>.

Makalenin Geliş Tarihi: 21.09.2018

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 02.10.2018

gördüğü tespiti Misak-ı Milli'nin "ilan edilmeden önce ilan edilmiş" bir belge olması, yani İmparatorluk-Cumhuriyet ya da İstanbul-Ankara arasında bir kırılma noktasını sembolize etmemesidir; zira "İstanbul" ya da Osmanlı'nın karar alıcıları da diplomatik tutumlarıyla Misak-ı Milli'nin öncüsü olmuşlardır. Ancak tarih yazımı açısından önemli olan bu tespitin gerisinde yatan daha önemli -ve kitaba da karakterini veren- şey, devlet sürekliliği değil, kapanmayan bir konunun kapanmadığının okura hatırlatılmasıdır. Diğer bir deyişle, asıl önemli olan Misak-ı Milli'yi kimin yazdığı değil, yazılanın ne kadarının hatırlandığıdır.

Budak'ın okura Misak-ı Milli'nin içeriğindeki unutulmuş noktaları hatırlatma konusundaki ısrarı, kendisinin de kitabın önsöz, giriş ve sonuç bölümlerine yazdıklarından anlaşılabilir gibi, aslında tarihsel değil, tamamen güncel bir konudur. Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Zaferi ile ilgili olarak "*Viyana'da başlayan çekilme Sakarya'da son buldu*" demesi gibi, Mustafa Budak da, Karlofça Antlaşması'ndan itibaren iki yüz yıllık bir çekilme olduğunu vurgulamış ve Misak-ı Milli'yi bu çerçevede kavramsallaştırmıştır. Nitekim Irak Savaşı'nın yaşandığı günlerde yapılan kitabın ikinci baskısında, coğrafyanın değişiminin başladığını -on beş yıl sonra kesinlikle yerinde bir tespit olduğu anlaşılmaktadır- belirtmiştir. Böylece Misak-ı Milli, Budak tarafından, Türkiye'nin hatırlaması gereken geçmişiy-le, kurması gereken geleceği arasında bir noktada tartışılmıştır.

Bu noktada elbette Türk tarih yazımına damgasını vurmuş olan, "Lozan hezimet midir, zafer midir?" tartışması da önemli bir husustur. Konu güncel dış politika bağlamında ele alındığında şu tespit yapılabilir: Statükocu dış politika yanlısı olanlar için Lozan, varılması gereken son noktadır ve önemli olan yeni hedefler koymaktan ziyade, elde olanı kaybetmemektir. Revizyonist bir dış politika anlayışına sahip olanlar içinse Lozan'ın daha gerisine bakma eğilimi söz konusu olmaktadır. Bu noktadan bakıldığında Budak'ın çalışması da yalnızca bir tarih çalışması değil, aynı zamanda bir dış politika görüşünün tarihsel argümanlarla desteklenmesi durumudur.

Dış Politikanın Hafızası

Budak'ın tarihsel bir çalışmayı yürütürken gözünün bir yanda güncel durumda olması, ya da tam tersi bir dış politika tartışmasını tarihsel malzeme üzerinden yapmaya çalışması nasıl bir boşluğu

doldurmaktadır? Bu soru için şu iki yanıt oluşturulabilir. Birincisi, Budak, belirli bir tezi savunurken, diğer tezlerin savunucularını dışlayan bir üslup takınmak bir yana, farklı görüşlerin çalışma ve analizlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Bu durum Budak'ı, Türk tarih ve sosyal bilimlerinin tipik bir tuzağına düşmekten korumuş ve literatürdeki diğer örneklerinden daha farklı bir çalışmayı önümüze çıkarmıştır. Nitekim bir yazım biçimi olarak Budak, belirli konular açıldığında, birçok yerli ve yabancı uzmanın bu konuda ne düşündüğünü özetleyen bölümlerle giriş yapmayı benimsemiştir ki bu da Budak'ın oluşan literatürden daha farklı şeyler yapmaya çalıştığını da gösterir.

İkinci önemli nokta ise, biraz daha geniş tartışılması gereken temel bir eksikliğin giderilmesidir. Bunun için öncelikle Türk dış politikasında Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra ortaya çıkan bir kırılmanın vurgulanması gerekir. İki savaş arası dönemin görece bağımsız atmosferinden sonra, kutuplaşmış dünyada tehditlerin büyüklüğü karşısında özerk yaklaşımını büyük ölçüde yitirmiş olan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası değişen dünya düzeniyle beraber bağımsız bir dış politika doktrini geliştirme sorunuyla baş başa kalmıştır. Bu sorunun derinliği, büyük iç politika kutuplaşmaları-kamplaşmaları yaşayan Türkiye'de hiçbir zaman hakkıyla kavranarak tartışılmamıştır. Türkiye'nin dış politikasına temel teşkil edecek doktrinin, yalnızca günlük-somut güç ilişkileri doğrultusunda belirlenen bir pozisyonla sınırlı kalmaması için, tarihsel-coğrafi koşulların doğru değerlendirilmesi ve Türkiye entelektüellerinin-akademisyenlerinin her kesiminin katıldığı bir tartışma üzerinden bir sentezin yükselmesi bir gerekliliktir. Diğer bir deyişle ilk sorun kimin neyi savunduğu değil, savunulan görüşün tarihsel-sosyal bilimsel temelleri olan bir tartışma içinde sunulmasıdır.

Budak'ın kitabı yukarıda anlatılan anlatı matrisine uygun bir anlatı ortaya koymaya çalışıyor. Türkiye'nin kendi koşullarını, kendi tarihsel tartışmalarını, kendi sorunlarını ve hedeflerini baz alarak geliştireceği bir dış politika doktrini için elzem olan tarihsel formasyon, *Misak-ı Milli'den Lozan'a* kitabında söz konusu bağlam içerisinde aktarılmıştır. Söz gelimi Ahmet Davutoğlu'nun, bu kitapta da alıntılanan Misak-ı Milli yorumu (bu metnin statükocu güçlerle çatışmaktan kaçınan bir tutumu yansıttığı ve Batı sistemine muhalif

ya da alternatif olma iddiasından vazgeçtiği yorumu) Budak tarafından, Cumhuriyet dönemi dış politikasına yöneltmiş görünmektedir. Böylece kitabın bütününden çıkan sonuç, Misak-ı Milli'nin gerçek mahiyetinin unutulmasından kaynaklanan bir edilgenliğin eleştirilmesidir; Budak'ın temel itirazı, “elindekiyle yetinmenin” ve Batı merkezli iradeye tabi olmanın bir zafer anlatısına dönüştürülmesindedir. Ancak Budak, bu itirazını, Türkiye'nin kabullendiği koşulların, baştan ilan ettiği koşullarla bir olmadığı hususundaki somut tespitiyle birlikte sunmaktadır.

Budak'ın farklı çizgilerdeki dış politika yorumcularını tartışmaya dâhil ederek metnini zenginleştirmesi, dış politika tartışmasına somut tarihsel veri ile desteklenen argümanlarla katılması noktaları tespit edildikten sonra, kitaba statükocu perspektiften bir eleştiri de yapılabilir. Budak, karşılaştırmalı metodu çalışmasında etkin bir şekilde kullanmıştır; buradan yola çıkarak görece göz ardı edilmiş önemli bir karşılaştırma konusunun ele alınması gereklidir.

Cumhuriyet'in sonradan benimsediği haliyle Misak-ı Milli, ya da Lozan'da belirlenen ve sonra çok az değişen sınırlar, Misak-ı Milli'nin ilk hali ile ya da ona temel teşkil eden muhtıra ile karşılaştırıldığında bir “elindekiyle yetinme” durumu ortaya çıkmaktadır. Ancak “hayalden gerçeğe” elde edilenlerin, başka aktörlerin hayalleri ve gerçekleri arasında elde ettikleriyle kıyaslanması kitapta ihmal edilmiş bir nokta olarak görülebilir. “Megali İdea”dan, “Büyük Ermenistan” düşlerine kadar, bu coğrafyada her aktörün revizyonist projeleri olduğu, ancak ne Lozan'da ne de daha sonra hiçbir aktörün hedeflerine ulaşamadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu anlamda dış politikanın satrançtan çok pokeri andırdığı, eldeki kartlarla uyumsuz ölçüde hırslı hareket etmenin büyük kayıplara yol açabileceği unutulmamalıdır. Belki tam da bu yüzden, Cumhuriyet'in kurucu siyasi iradesi, büyük jeopolitik çatışmalara girmekten kaçınmış, modernleşme projesi ile yetişmiş insan gücü ve gelişmiş bir ekonomi elde etme amaçlarına odaklanmıştır; yani eldeki zayıf kartlarla büyük risklere girmektense, daha iyi bir el için çabalamıştır. Budak'ın Modernleşme projesinin muhayyel toplum yaratma girişimine yaptığı eleştiri bu yazının konu kapsamı dışında olmakla beraber, önemli bir tartışma konusudur.

Bu mevzi itiraz dışında, kitabın gerek tarihsel gerekse dış politika tartışması anlamında önemi açıktır. Revizyonizm ile statükoculuk arasında, bağımsız bir dış politika geliştirmeye çalışan ülkelerin telif bir doktrin üretme ihtiyaçları, bu ülkelerin tarihsel-coğrafi (yatay ve dikey) etki alanlarının incelenmesiyle olabilir. Tekrar belirtilmelidir ki, son tahlilde önemli olan, bu kitaptaki tüm tezlerin, ya da bu kitaptaki tezler bağlamında üretilen dış politika yaklaşımlarının tamamen doğru ve geçerli olması değil, Türkiye'nin kendi entelektüel derinliğinden çıkarılacak kuramsal yaklaşımların dış politika üretiminde rol oynamasının gerekliliğidir. Diğer bir deyişle, ister "yurtta sulh cihanda sulh" şeklinde formüle edilegelen, Cumhuriyet dönemine damgasını vurmuş olan statükocu dış politika anlayışı savunuluyor olsun, ister Batı yanlısı ya da tam tersi Batı ekseninden çıkmayı hedefleyen (sözgelimi Avrasyacı ya da İslamcı) yaklaşımlar savunuluyor olsun, ister sol-sosyalist perspektiften ya da Üçüncü Dünyacılık perspektifinden yaklaşımlar savunuluyor olsun, Türkiye'nin dış politikasına, gelecek hedeflerine yönelik projeler, Türk tarihi ve sosyal bilimlerinin özgül bulguları ve tartışmaları üzerine kurgulanmalıdır.

Bu anlamda Mustafa Budak'ın *Misak-ı Milli'den Lozan'a* kitabındaki tezlere cevap mahiyetinde geliştirilecek fikirler, bunları eleştirerek bir başka yaklaşımı destekleyecek bulgular öne sürülebilir. Ancak tablonun tümünde ortaya çıkacak sonuç, farklı tezlerin derinlemesine tartışmasıyla ulaşılabilecek bir sentezin Türk dış politikasının önümüzdeki dönemlerine yön verebilecek olmasıdır. Kendi entelektüel derinliğinden çıkacak bir senteze dayanan bir dış politika kavrayışı, Türkiye'nin pratikte son derece gelişmiş olan diplomasi aygıtına düşünsel bir derinlik kazandıracaktır. Mustafa Budak'ın çalışması, bu yolda yapılacak çalışmalar için araştırmacılar tarafından incelenmesi gereken bir kitap olduğu söylenebilir.

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DERGİSİNİN AMACI VE YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına 2002 yılında başlamış olan İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü “Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları” Dergisi ulusal hakemli bir dergidir. Dergiye ayrıca ait olduğu enstitünün web sitesinden (<http://www.ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr>) ve (<http://dergipark.gov.tr/iuydta>) sayfasından ulaşılabilmektedir. Derginin yazım kuralları enstitünün web sitesinde de yer almaktadır.

Derginin Yayın Amacı

“Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi” Yakın Tarih, Atatürk ilke ve inkılapları ile Türkiye Cumhuriyeti’ne ilişkin tarih, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlamak, ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Derginin Sahası

Dergi, tarih ağırlıklı bir sosyal bilimler dergisidir. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti’nin içinde doğduğu ve geliştiği siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı, diğer devletlerle ilişkilerini sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Dergi Kapsamında Yer Alacak Makale ve Çalışmalar

Derginin sahası ile ilgili boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler;

İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri;

Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları.

Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergideki yazıların sorumluluğu yasa uyarınca yazarlara aittir. Gönderilecek yazıların daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.

Makale/Yazıların Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulu'na incelendikten sonra, alanlarında uzman üç hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar saklanır.

Yayın Kurulu veya hakemlerin yazıya ilişkin eleştiri, öneri ve düzeltmeleri varsa bunları bildirirler. Yazar(lar) hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alarak bir ay içinde düzeltmeleri yaparlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilen ve edilme-yen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir, ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Telif hakkı yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazıdaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Dergide yazısı çıkan yazarlara, çıkan sayıdan iki dergi verilir.

Yazım Dili

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nin yazım dili Türkçedir. Ancak yazarların Türkçe dışında İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yaptıkları çalışmaları ile dergiye katkıda bulunmaları olanaklıdır.

Yayımlanan makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Makale Yazım Kuralları

Sayfa Düzeni

Makalede, sayfanın sol kenarından 4 cm, diğer kenarlarından 2.5 cm boşluk bırakılmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır. Tüm ilk sayfalarda (içindekiler, kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, bölümler, kaynaklar, ekler v.b gibi) başlık için sayfa üst kenarından 5 cm aşağıdan başlanır. Satırlar ‘iki yana yasla’ (justified) biçiminde yazılır.

Makale metni 1.5 aralıkla yazılır. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 aralıkta yazılır.

Alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılamaz, en azından 2 satır daha sığdırılamıyorsa başlık da sonraki sayfada yer alır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı da sayfanın ilk satırı olarak (matbaacılıkta dul ve yetim denilen şekilde) yazılamaz. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılır. Paragraflar arasına boş satır konmaz.

Birinci derece başlıklardan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce ise 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılır. Dördüncü dereceden daha alt derecede başlık kullanılmaz.

Yazı Biçimleri ve Punto

Makalede, konunun mahiyeti gereği, aktarma yapmak veya başka dilden ödünç alınmış kavramı yazmak amacıyla Türk alfabesi dışındaki alfabelerin kullanılabilmesi saklı kalmak kaydıyla, Times New Roman karakterleri kullanılmalıdır.

Dipnotlar için 10 punto, makale metni için Times New Roman 12 punto, makalenin çeşitli kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları için 14 punto kullanılmalıdır.

Özet (Abstract)

Özet veya abstract olarak adlandırılan kısım, makalenin kapsamını en özlü biçimde açıklayan özettir. Özette makalede araştırılan sorun, araştırmada kullanılan işlem, yöntem ve teknikler ile sonuçlar sayfa başında makalenin başlığı ve yazar adı belirtilerek Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde 250’şer kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Atıflar (Referans, Gönderme)

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya özü değiştirilmemek kaydıyla tezi yapanın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, tablo, şekil ve benzeri dahil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır. Bu konuda aşağıdaki ilkeler uygulanır.

a. Kaynaktan aynen alınan bilgiler (quotation), çift tırnak içinde (“.....”) gösterilirler. Makaleyi hazırlayanın, kaynaktaki bilginin özünü değil, biçimini değiştirerek yaptığı alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka atıf yapılır ve atıfların her birine, bir birini izleyen numaralar verilir.

b. Makalede, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, cümlelerde belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta ile belirtilir.

c. Başka kaynaklardaki bilgilerin aynen aktarılması durumunda, kaynaklarda noktalama işaretleri ve çeviri yanlışları dahil olmak üzere harf, cümle, tarih, yer vb. gibi yanlışlıklar da tekrarlanır. Makale yazarı, kaynak metindeki yanlışlıkları düzelterek vermek isterse, o zaman doğru bilgi, yanlış bilgidен hemen sonra bir parantez içinde gösterilir.

d. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında en az çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan daha küçük punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, bu referansta, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgilerin tümü, aşağıdaki sırayla yer alır:

Yazar adı ve soyadı, eser adı, yayına hazırlayan(veya editör), çeviren veya çizer adı ve soyadı, cilt, basım, baskı ve yayın bilgisi (cilt sayısı, basım sayısı, baskı sayısı, seri adı, yayın yeri, yayınevi, yayın tarihi), cilt numarası ve sayfa sayıları.

Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.

Bülent Gökay, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye**, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s.97.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler kısaltılarak verilir.

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

A.e.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

A.e., s. 40.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 22. veya Tanör, **a.g.e.**, s.22.

Edite edilmiş kitapta makaleye referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, **Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.30.

Sürelî yayında makaleye referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” Çev. Hayrettin Ökçesiz, **Hukuk Araştırmaları**, C.II, No:3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

Yeni Ziraat Gazetesi, Sayı:10 (1 Şubat 1337), s.16.

“Çiftçi Fırkası”, **İkdam**, 22 Kanun-i sani 1336, s.2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA., İ. Şura-yı Devlet, 4434 (11 Şaban 1302/26 Mayıs 1885).

BOA., DH.MB.HPS., 33/20 (29 C.ahir 1336/11Nisan 1918).

Elektronik kaynağa referans:

John N.Berry , “Educate Library Leaders,” **Library Journal**, February 15, 1998 , (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000. veya

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?”, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

Kaynakça

- Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, **Small Groups**, Ed. By A. Paul Hare, Edgar R. Boggata, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, pp. 170-183
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: “Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C.XV, 1993, s. 45-53.
- Sartori, Giovanni: **Demokrasi Kuramı**, Çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].
- Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ekler:

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, kolay bulunamayacak belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden

çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise ya büyük Romen veya Arap rakamlarıyla, birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar mutlaka belirtilmelidir.

Başlıkları Numaralandırma:

Makalede kullanılacak başlık numaralandırılması örneği aşağıya çıkarılmıştır:

I.XXXXXX.....
1.1. Xxxx Xxxx.....
1.1.1. Xxxx Xxxx.....
1.1.2. Xxxx Xxxx.....
1.2. Xxxx Xxx.....
2. Xxxx Xxxx.....
2.1. Xxxx Xxxx.....
2.1.1. Xxxx Xxxx.....
2.1.2. Xxxx Xxxx.....
2.2 Xxxx Xxxx.....

Yazıların Gönderilmesi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne ulaştırılabilirler. Yazarlar Yayın Kurulu'nca esasa yönelik küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

BU CİLDİN (CİLT: 17, YIL: 2018/1-2, SAYI: 33-34) HAKEMLERİ
REFEREES FOR THIS VOLUME
(VOLUME: 17, YEAR: 2018/1-2, ISSUE: 33-34)

Prof. Dr. Fatma ACUN

Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU

Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ

Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (Erzurum/Türkiye)

Prof. Dr. Halil BAL

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL

Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Oya DAĞLAR MACAR

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER

Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Davut HUT

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi (Konya/Türkiye)

Prof. Dr. Kenan OLGUN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
(Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK

Ankara Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi (Kırıkkale/Türkiye)

Prof. Dr. İlhan ŞAHİN

İstanbul Aydın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi
(İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Namık Sinan TURAN

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa TURAN

Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Levent ÜRER

Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Selma YEL

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi (Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Ankara/Türkiye)

Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Doç. Dr. Sevtap DEMİRCİ

Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (İstanbul/Türkiye)

Doç. Dr. Muhammet ERAT

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi (Çanakkale/Türkiye)

Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (İstanbul/Türkiye)

Doç. Dr. Fatih M. SANCAKTAR

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (İstanbul/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (İstanbul/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi (Çanakkale/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ERDEM

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (İstanbul/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim KELAĞA AHMET

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (Edirne/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Şamil MUTLU

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZATA

Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi (Giresun/Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (İstanbul/Türkiye)